

ДУКЛЯ

№ 4 2002

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok
ukrajinských
spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Financované Ministerstvom
kultúry SR

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

**АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ГАННА КОЦУР,
СЕРГІЙ МАКАРА.**

Графічне оформлення
Ладислава Цупера

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
60 крон.

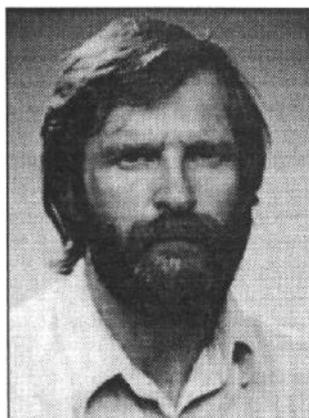
Адреса редакції:
080 01 Prešov,
ul. Požiarická 17

Комп'ютерний набір
EXCO s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 051/7725 061

Rozširuje PONS, a.s.
Objednávky na predplatné prijíma
PONS, a.s., Záhradnícká 151,
820 05 Bratislava.

Прокіп Колісник	
Лелана	2
Степан Ганущин	
Повінь (радіоп'єса)	4
Домінік Татарка	
Тайна	16
Олесь Воля	
На семи метрах	18
Іван Дзюба	
Україна перед Сфінксом майбутнього	22
Євген Дудар	
«Пожалуста, говорите на жлобеском...»	38
Федір Ковач	
Треба побороти дух розколу	40
Андрій Червеняк	
Світова чи загальнолюдська література?	52
Іван Яцканин	
Від класики по сучасність	58
Іво Поспішіл	
Нова тривога на переломі тисячоліть	65
Ілля Галайда	
Словацька поезія і проза у перекладах на сторінках журналу «Дукля» за 1990-2002 рр.	68
Надія Вархол	
Свято і для українців Польщі	71
Філософія абсурду В. Стефаніка	73
Над проблемами духовності	73
Ельвіра Молдаван	
І знову осінь незабаром	74
Запахло осінню, димами	74
Осіння ніч. Мені не спиться	75
Небо дощами всю ніч сповідалось	75
Хтось малював по стінах прохолоду	75
Кость Шишко	
Ноктюрн	76
Природа, зашарівшись, натякає	77
Сергій Макара	
Внесок не лише в українську літературу	78
Михайло Роман	
Україна багата талантами	79
О. Довганич заповнює «білі місця» історії Закарпаття	81
Андрій Ковач	
Повернення одного з державотворців Словаччини	84
Пряшівщина – серпень 1968	88
Микола Мушинка	
Зачарований світлиною	89
Україна видає	92

ПРОЗА

Прокіп Колісник

Лелана (лела-леланонька)

...ще коли землі було багато, -а людей мало, "коли ще звірі говорили", - ось тут була я-річка-невеличка; невеличка річечка на окраї світової води-Мари; місцева, -тутешня, ось тут, -тутечки, була, десь тут була?-...;

--- землі, -власне, -ніколи не було ані більше, ані менше, -а було її стільки, -скільки було ще від початку, від пра-Великого пра-вибуху, кажуть, -що так доводять вчені люди, для того, щоб розпочати сукати нитку своїх роздумів, щоб пояснити..., кажуть, що на початку не було нічого, -а потім у тому "нічого" щось тріснуло, -трахнуло, -бабахнуло і... з'явився великий клубок, велика грудка, якщо дивитися з цього, -вже колишнього, бережка, але якщо з космосу - піщинка малесенька, клубочок, якого ніколи нікому не розмотати, можливо, тому, -що кожний намагається розмотувати його з того місця, -де за нього вчепиться, з надією, що дійде до середини, -до серцевини, але нитка його життя дуже швидко обривається, і людина так і не встигає збагнути де ж початок того клубка і куди він снується?..., - що є в ядрі грудочки? - і як вона була створена?-..., а можливо, тому, що і не дано? -тож, -щоб хоч якось з'єднати береги своїх зусиль зрозуміти, -люди, придумують мости, -місточки, -кладки... всілякі міфи, -легенди, теорії...

отже, -згідно з однією із легенд (але вже ніхто не пам'ятав з якою) з'явилася і я;

--- ні, я ні в чому і нічим не конкурувала з великими ріками, артеріями планети Земля, в котрих навіть у назвах звучить щось могутнє, аж грізне, -однозначне: Ніл...у-у-у-, -Конго...о-о-о, -о-о-о... Об, -Дніпр...о-о-о!;

я ніколи не претендувала на якесь всесвітнє, планетарне, визначальне значення; від мене (майже) ніколи не залежав континентальний, міжконтинентальний... клімат; мої води не приводили в рух величезні гідроелектростанції тощо; була я вузесенька смужечка, благесенька стрічечка, -тонесенька- ниточка, -блакитно-смарагдова жилочка в тілі нашої долини;

--- кажуть, що колись мене називали Левонія, а по-домашньому, задушевно (не для туристів) - Лелана, а ще, у хвилини найпотаємнішого єднання зі мною, ніжно звали мене - Лела; по-різному пояснюють вчені люди, етимологи, таку дивну назву: якщо,-мовляв, узяти повне ймення - "Лела-Лелавон'ія", яка згодом редукувала на "Лелавон-я", то видно, -до речі,

і не вченому, що вона складається з двох слів: "лела" і "вонія", однак-не зрозуміло, чи це початок якихось слів, чи кінець?- науковці висувають різні доводи, аргументи, шукають аналогії в індоєвропейській мові,-в санскриті і ще...

--- можливо, якраз "Ле-ла" і було моєю первинною назвою, цієї, -тепер вже мертвої, калабатини, а колись, -напевне, мальовничої річечки з дивним,- для нашого, -сучасного вуха, -чарівним йменням - лела-на; а може, оте "лела" колись означало назву якоїсь квіточки?- ну не ірису, жасмину чи півонії, наприклад, а лишень польової якоїсь, малесенької, -педь-педь примітної якоїсь, -але, мабуть, запашної; тому, -певне, для пратубільців це була долина п'янкх ароматів, - мо' і тут був рай, хоч частинка його, бодай для закоханих, для щасливих...

лела-на - та, що дарує спокій, от що означала для тутешнього жителя ця(та) бурштинова жилка в смарагдовій оправі; приходили до мене лісоруби,-скотарі,-хлібороби й солевари..., щоб помити тіло, освіжити душу, подякувати Творцю:

за зорі відображені в мені
за спів
за шелест
шепіт
кумкання
кохання
за нас
за нас в Тобі
за світ в мені,
за я у світі
за мене у Тобі

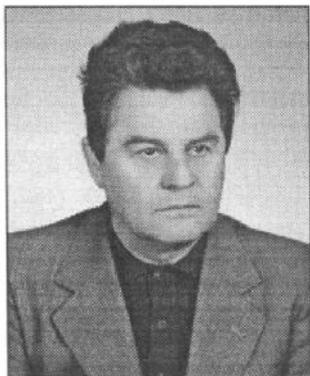
--- але, з часом-згодом-перегодом,-землі ставало все менше й менше,-точніше, -її було стільки само,-але людей ставало все більше й більше... мені ставало все тісніше й тісніше; пришельці набудували всіляких споруд, усвердлили в ребра моїх берегів заводи, -фабрики; висмоктали мої джерельця; час від часу русло переповнювали брудні води, -що стікали з навколишніх гір (явно ще вулканічного походження), вони затоплювали поля,-житла..., люди гнівалися на мене і проклинали, але ж то вже була не д, не річка, а "стікс" ;

--- перестали сюди прилітати великі птиці лелеки (журавлі, -бузьки, -чорногузи, боціани...), висох очерет, зникло кумкання жаб, десь подівся спів маленьких солов'їв...

--- мене перетворили в калабаню,-помийну яму;

--- д - річечка, зміліла в маленький струмочок, у сльозу... а згодом і та висохла.

...ще як була я Леланонька
ще як прилітали до мене лелеченьки
ще як була...

Степан Ганущин

ПОВІНЬ

(радіоп'єса)

Дійові особи:

Михайло Ставлинець, 70 років

Олена, його дружина

Лікар

Голоси жінок

Староста

З в у к: у вікна барабанить дощ, все виразніше.

М и х а й л о: (заскрипіла постіль)... Пам'ятаєш, Олено... Чи, може, спиш, Олено?

О л е н а: (зіває) Чого тобі треба?... Не дасш мені спокою... а поперек мене так болить, що не можу ворухнутись...

М и х а й л о: ...Пам'ятаєш... було це в сорок четвертому, після Всіх святих... Тоді так само йшов дощ, як з відра... три дні та три ночі без перестанку... Затоплені льохи, по мості не можна було перейти...

О л е н а: Тоді була війна. Ми побоювалися та й молилися, аби дочекатися білої днини... А ниньки вже спи, не бурчи... Буря почалася й минеться. Все в руці божій, ми нічого не змінимо...

М и х а й л о: (для себе) Три дні та три ночі дощило... а вони, евакуанти від польського кордону... усі люди... змушені були усе покинути... і втікати. Аби захоронити своє життя... Михайло Явір, Василь... Василь Кмить... Радула... а який гарний парубок то був, веселий... Чи хтось із них пережив страхіття війни?

З в у к: (надворі навальний вітер з дощем, грозою, реве буря)

З в у к о в и й п е р е д і л: (збентежені голоси, крики, вереск, метушня) Увага! Не йди там! Міст підмитий! ... Г-е-е-й, зачекайте-е-е! Кликати пожежників? Вода підмила телефонні стовпи. Не можна. Сідай на велосипед й лети на пошту. Найпокличуть міліцію, військо, місцеву повітряну оборону... усіх... швидко!... сполучення. Найзаведуть додаткове сполучення в село. Затямив? ... Ох! ... У передню кімнату Ількових вальється вода! ... Швидко, скоріше виносьте речі надвір! На бережок за стодолу! (П о ж е ж н и к) – Не заважайте, людкове, коли не допомагаєте!

З в у к: ревіння, гуркіт води

С т а р о с т а: Люди, громадяни, прошу вас, послухайте членів аварійної комісії! Вони нам прийшли допомогти... Виносьте з хати речі, перини, меблі... дотримуйте порядок!!!

Г о л о с: Гей-й-й, тетці Ільці погано!

С т а р о с т а: Відведіть їх в школу, там членки Червоного хреста. При-
несіть носилки!!!

Г о л о с 1: Тут в ліжку німічний чоловік

Г о л о с 2: Його треба винести на подвір'я.

Г о л о с 1: Як... з ліжком? Таж двір вже заллятий, а двері не мож
відчинити.

З в у к: *вертоліт*

Г о л о с 2: Покладемо його у вертоліт, відвезе його в безпечність...
Т-а-а-а... добре... добре..., ще трішечки... метр... гоп!

З в у к о п о д і л: *буря, дощ*

О л е н а: О, пресвята Діво!... Ти що... з-під помела виліз? Ну, й ви-
глядаєш, як змочка курка! Надінь на себе сухе шматтячко, швиденько.
Турботи обсідають мене, як нам бути, а ти мені голову морочиш. І що
тобі влізло в голову, га?

М и х а й л о: Не бурчи стільки. Змок я... ну, і що? Так висохну, не
так? Чи мені дивитися лем так на чужих людей, як вони нас рятують?

О л е н а: (*кричить*) Та ж в тебе легені занедужані! Знов заляжеш, а
зі мною що буде, га?

М и х а й л о: Принаймні в мене буде менше клопоту. Не буду муси-
ти на старість переселятися в чужий світ. Тут складу свої кості. А чи ти
чула, що у великих містах покійників не хоронять? Їх спалюють! ...
Згориш, як жмуток соломи.

О л е н а: Лігай та не телебай. Приготую гарячого чаю, пропотієш, і
все буде добре... Та не мав ти цього робити... Воду не зупиниш...

М и х а й л о: (*зворушено*) То мав дивитися, як тече вода в стайню
нижнього сусіда, і слухати, як там поросята вищатъ й корова бучить?!
Ну, й видумниця ти, їй богу!

О л е н а: Богородице Діво, радуйся, обрадованая Маріє, Господь з
тобою... помилуй нас, грішних...

М и х а й л о: Живеш тільки собою. Тих евакуантів пригадай, які во-
сени сорок четвертого втікали перед фронтою. Усе покинули, свій має-
ток, аби захоронити голе життя... І пережили – ти лем бідкаєшся, бід-
каєшся вже з самого ранку. Хто то має слухати?

З в у к о п о д і л: *буря*

Г о л о с 1: Все з-за того, бо не хочемо греблю. Ми вельми мудрі, і то
шкодить,

Г о л о с 2: Що має статися, те станеться...

Г о л о с 1: То лем так говорять. Бо якби тут була гребля, не було б
ніякої повені. Ні тепер, ні в майбутньому...

З в у к о п о д і л: *дощ, ревіння води вищує і поступово переходить,
переливається в траурну музику, піано, піаніссімо*

З в у к: *скрип дверей*

О л е н а: Як себе почуваш, Михайле? Що тебе болить?

Михайло: Ох... ох... ох... То ти, Олено? Лікар вже відійшов?

Олена: Лікар тут не був. Після обіду прийде. Чому питаєш?

Михайло: То не був дохтор?... *(глибоко зітхає)*... То хто тоді тут був?... Ох..., певно Микола...

Олена: Ніхто тут не був. То лем марево, привид, сон...

Михайло: Знаю, що кажу... Я ще при пам'яті!!! Стояв наді мною, отам, де зараз ти стоїш... вишкіряв на мене свої широкі зубиська, глузуючи з мене... Ну, як, няньку? Що буде з вами? Не масте куди йти. Ви повинні залишитися при мені. Любитесь вам то, чи ні *(надихається)*.

Олена: Не думай про такі речі. Зіграю тобі чай з цинтерії... хвилиночку...

Михайло: ...ви були для нас тираном. Бог тільки знає, скільки лиха я витерпів біля вас, не в силі задовольнити ні одне ваше бажання. Також матір ви уморили... Отакі слова він мені говорив... мов ніж, краяли моє серце... отак боліло...

Олена: То лем марево, Михайле. Повір мені, ніхто тут не був. Ой, головонька моя бідненька, ...що з нами буде?

Михайло: *(стиха)* Олено, ходи сюди...

Олена: Почекай, принесу чай...

Михайло: Та потім, потім... Зараз хочу тебе про щось запитати... Ох... який я слабкий...

Олена: Зачекай, не сідай... Підніму подушку. Чи не зачинити вікно, щоб не був протяг?

Михайло: Залиши його відчиненим, най взнаю, що діється на вулиці... І хто його знає, чи старого Льчиська вже витягди?

Звук: *щось схвильовано, неясно передається по місцевому радіо, до передачі приєднується гуркіт, шуміння води*

Михайло: Олено, про що повідомляють?

Олена: Скликають збори на післяобіддя. Прийдуть з округу порадитися, як далі.

Михайло: То йди там.

Олена: А ти залишишся сам?

Михайло: Роби так, як тобі кажу... І підпиши за мене, коли буде треба... Я вельми слабкий...

Олена: Спокійно лежи... Зварю тобі, що лише захочеш. Тільки скажи. Тепер тобі потрібно багато їсти, аби посильнішати.

Михайло: Олено, скажи мені... та відверто, як на сповіді... чи я тебе коли-небудь скривдив?

Олена: Про що ти говориш, Михайле? Тобі погано? Покличу лікаря...

Михайло: Прости, прости мені, коли зможеш...

Олена: Що тобі влізло в голову?! Ми весь час жили в злагоді і спокою, хоч інколи впало й гостре, тверде слово, та жінка мусить пробачити. Завжди так було... Болить тебе щось? Ну, скажи. Кому будеш довіряти, як не мені, твоєї дружині.

Михайло: ...Отой дім... три роки ми на ньому працювали...навіть у неділю, як було треба...Най мені Бог простить... і не жалів ні ваших, ні моїх сил, бо хотів, аби мої хлопці жили ліпше, ніж я... (*слабким голо-
сом*)... слуга... і тепер...

Олена: Нервування тобі на шкоду. Доктор теж казав, же тобі потрібен спокій. Нічого іншого, лем спокій! В потоку ти промок до останньої ниточки... то все через те. Але все буде добре. Зварю тобі кминову поливку.

Звук: *віддалений гуркіт води*

Михайло: (*для себе*) ...Я ним так гордився... Юркові ставив його за приклад... Ох... і розчарувався...

Олена: (*з кухні*) Микола на тебе придався, спритний він, до роботи він, як перун...

Михайло: Мені непотрібна його робота. Тепер вже ні!!! Хіба не бачиш?????

Микола нечутливий... Що то верзеш, що він у мене вдався? Нечутливий та скупий!!!... Вже давно мучить мене, щоб я ціле газдівство переписав, на нього... хату, будівлі, сад, усе. Відколи почався гармидер з греблюю, не маю від нього спокою. Лагідно кажу йому, – я ще не збираюся вмирати... а до того ж вас двос, у мене двос синів! Олено! Де ти? Не видиш, же впала подушка? З ким розмовляєш?

Олена: Іду, іду, Михайле... Пан доктор прийшли... дають тобі ін'єкцію.

Лікар: (*бадьоро*) Де то наш хворий? А... добрий день, Ставлинець. Все село на ногах, а ви відлежуєте. Що вас мучить?

Михайло: Що мене мучить?... Сам не знаю. Краще я б себе бачив там... по тій другій стороні.

Лікар: Ну, ну, чого так песимістично? Відженемо хворобу там, звідки прийшла. Висукайте йому сорочку. Послухаємо серденько... воно скаже більше, ніж наш пацієнт.

Олена: Було то так... Коли почалася буря, цілу ніч ми були на ногах. Вранці каже мені... йду там подивитися. То був судний день! Повернувся напрудень, змоклий, як курка, куди ступив, там з нього цяпкала вода... тадь гварю йому... та треба було тобі того?

Лікар: Ну і що було далі? Мав гарячку?

Олена: Певно мав, бо розмовляв так дивно... немов крізь сон... Наварила я липового чаю... на груди прикладала борсуче сало, потім ніби й заспокоївся, та й надалі бесідує, як на глушку... Того дуже боюся, тадь він ніколи не хворів! Зварю свіжого чаю (*виходить*).

Лікар: Хлописько, як бук! Якби мені ваше здоров'я, Ставлинець, ой-ой-ой! Дихайте злегка, глибоко... ще глибше... тепер не дихайте... так... тепер лягайте відпочити. Випишу вам ліки, пропотієте, відпочинете... І все буде добре.

Михайло: Пане докторе, підійдіть ближче... ще ближче... Хочу вам дещо прозрадити. Щось таке, що до сьогодні я не сказав нікому, навіть

власній дружині, та щоб не чула моя жінка... не виписуйте мені ніякі ліки, бо мені не допоможуть.

Лікарь: Як знаєте, же не допоможуть?

Михайло: Знаю. Вже давно. Відкрию вам свою таємницю, про що не знає навіть моя дружина... Я вже не живу, не живу, лиш так виглядаю. Не кажіть нічого дружині, може налякатися, а в неї серденько слабеньке...

Лікарь: Ставлинець! Що то ви теревените? Таж ви іще хлописьько! Права сторона ваших легенів трошечки занедужала, але не турбуйтеся, видужаєте. Не одні топанки зносите по ваших хотарях, ой-ой-ой-ой-ой! Лиш ліки треба приймати в точно визначений час, а вважайте – не вилишіть ні одного дня!!! Буду перевіряти!

Олена: (*приходить*) Пане дохторе, пригощайтесь, будь ласка, не відмовляйтесь... я лем звичайнісінька сільська жінкао...

Михайло: (*для себе*) Мене – хочете вилікувати? Навіщо? Кому я потрібен? Нікому не хочу бути тягарем. Краще ви мали вилікувати мого сина Юрія... Боже мій, яка то була людина! Поганого слова я ніколи від нього не чув. Всі, хто знав його, в селі чи в місті, де навчався, його любили й шанували. Вистачило, коли він був біля вас, не мусив ні словка мовити і ви почували себе добре... Отака то була людина. І такий помер. І де тут справедливість?! Де?!!! Таж на мені була черга. Ціле село випроводжало його в останню дорогу. За ним сльозило не лише небо, але і всі односельчани.

Звук: (*піано*) – плачу і ридаю, єгда помишляю смерть... єгда виджу во гробі лежачого, по образу...божому создану нашу красоту.

Михайло: ...прибули також його приятелі з міста. Його приятель, який прощався з ним, через плач не зміг докінчити жалобну проповідь. Отака то була людина! Відійшов, залишив мене отут серед круків... Кожен щось від мене жадає. В'ються на моєму масточку, за моє газдівство, мою бідноту, як вояки на Христовій мантії... Чи є справедливість на цьому світі? Якщо є, то покажіть мені!!!

Олена: ...Прошу, прошу, пане дохторе, закусуйте, будь ласка... Є якась надія, вилікується? Кминову поливку йому зварила, також борсуче сало даю йому на груди, та він нічого не хоче... а коли спитаю, що його болить, щоразу відповідає – Хіба я знаю? Що скажете на те, пане дохторе?

Лікарь: Гм, гм... серце в нього здорове, хоч він вже не з молодих. І кров непогана. Не вірю, щоб це було з простуди. Ні! Щось його мучить, щось його ослаблює, відбирає сили.

Олена: Вже другий день нічого не взяв у рот. Благаю його, виварюю його улюблені страви, а він все своє гуде, що не буде їсти, бо їсти – то тільки така погана звичка. То ж що на те скажете, пане дохторе?! Боюся лиш, аби, не дай Боже, не з'їхав з глузду... Та чому? Чому? Чи винна я?... То прошу, хоч каву випийте, пане дохторе...

Лікар: *(сборбає каву)* Скажу вам прямо, Ставлинцова, що собі думаю. Навіть ми, лікарі, не спроможні осягнути нутро людини, хоча вона знаходиться на крок від нас. Дещо про неї знаємо, та більше є того, що про неї не знаємо... Це ніби така мала війна...

Звук: *(швидка допомога)*

Лікар: Знов щось діється, мушу йти. Це нещастя застигло нас так одразу. Завжди так було, напевно й буде. Не вчимося на хобах... Одні зазнають тілесного скалічення, інших осягне їхнє нутро, куди ми не бачимо ні оком, ні рентгеном. Доглядайте його і ліки давайте хворому в точно призначений час і в тій дозі, яку приписано.

Звук оподіл: *метушня втихає, тільки чути шуміння води*

Михайло: Котра година?

Олена: Минула сьома.

Михайло: Вже стільки? Чом ти мене не розбудила скоріше?

Олена: А навіщо я мала тебе будити. Таж лікар казав, аби ти відпочивав... Сон – найліпший лік проти всяким хворобам.

Михайло: А... той твій лікар... Гадаєш, що лікарі всезнавці? Якби знали, то не вмирали б так, як ми... Я знаю про себе більше... найбільше, бо вже стою однією ногою там...

Олена: Зараз зігрію тобі чай... вип'єш таблетку

Звук оподіл: *музичний*

Михайло: Де ти пропадала?

Олена: Була в магазині. Вояки вже зробили лавку, можна перейти на другу сторону в магазин.

Михайло: ...а вода?

Олена: Убуває. Люди чистять підвали, двори... Лихо вже минуло... Прийшли урядовці з міністерства... визначають накосні шкоди. Держава відшкодує.

Михайло: ...такий тихий потік то був... вода чиста, аж дно виднілося... пстругів ловили... Ніхто, крім нас, про нього нічого не знав і зразу, з дня на день, знає про нього та про нас весь світ... Як надворі?

Олена: Прояснюється. Лиш не вставай з ліжка, хорони Боже! Лікар заборонив... Лежи спокійно, не мучся, життя увійде в свою колію.

Михайло: А про що ви там в кухні з доктором шепотіли, га? Мені можеш повісти правду.

Олена: Чом так говориш, Михайле? Ти мені нагнав холоду. Таж він казав, же виманишся з того і будеш...

Михайло: Казав, же буду жити?... А навіщо? Якби жив Юрій, то най... але тепер... нині залишається мені лише одне – спочити біля нього... так, як він того бажав на смертельній постелі...

Олена: Не мели глупості, Михайле, то тобі на шкоду... Ага... я зовсім забула – Іван питав про тебе. Зараз він завантажений роботою, коли трішечки звільниться, то обов'язково тебе відвідає. Багато взяв на свої плечі, лиш аби все добре полагодив...

Михайло: То най не приходить, коли перевантажений роботою.
Олено, Олено! Швидко йди сюди! Задихаюся!..

Олена: Ой, голівонько моя забудькувата, де я, Господи, запотрошила каплі?.. Ось... тут вони... Зглибока дихай... три рази... так повідали пан доктор...

Михайло: *хрипливо дихає*

Олена: Ну, дякувати Богу... вже й личка порум'яніли... Виманишся з тої недуги... казав лікар, лем не сміш роз'їдатися... То тобі більш на шкоду, ніж самітня хвороба...

Михайло: Кажеш, що у Івана замало часу... Але паничитися, їздити на парадній машині, показуватися на людях – на це вистачає часу... Аби не було потім запізно... я також збивав масток ціле життя працював і чесно працював. І що я з того маю?

Звук: *настінний годинник цокає голосніше й голосніше*

Михайло: Добився до хворості... і вам отрукував життя своєю впертістю... Вода в потоці була чиста, мов сльоза. Петругів ловили... Пригадую, як Юрко, йому було тоді вісім років, хлюпнув в базору і не випустив з руки пструга, хоч по шию стояв у воді...

Олена: Доктор повідав, жеби тільки не засмучувався... Так буде, як Бог дасть. Все в руці божій. Заплющ очі, най тебе хилить на сон.

Михайло: Знаю, що буде потім... Помічаю одним оком, чую одним вухом те, чого не бачить і не чує твій вчений дохтор...

Звук: *(піано)* Блаження і плачуци, яко тії утішаться... Блажени чисті серцем, яко тії Бога узрять... Благословен еси, Господи, научи нас оправданієм твоїм...

Михайло: *(для себе)* Лем сам Бог знає, що діялося зі мною, коди виникали по селах артілі... коли підписував заяву... останнім підписав, лем зате, аби Юрій достудіював...

Звуки: *скрипить ліжко, бляха на стрісі, вітер колише гілкою, яка стукає у вікно, чути голос кувика*

Михайло: Ти знов там?! І знов п'єш мою кров? Ну, зачекай, перестанеш кувикати, не будеш мене більше мучити.

Звук: *скрипіння дверей*

Олена: Михайле... Михайле... то ти?

Михайло: Я. Чого тобі треба?

Олена: Де ти був?

Михайло: Надворі! Чого питаєш? Сама знаєш, же сечу не втримаю.

Олена: І в таку непогоду виходиш на двір? Хворий? Таж під лавкою нічний горшок... Зачекай, ввімкну світло, абись не спотикнувся та й не упав.

Звук: *(ввімкнення світла)*

Олена: Господи, таж ти весь в крові! Що сталося? Йди сюди, найтя позмиваю. Що ти там робив? Ой, Боже мій, Боже...

Михайло: Не бурчи стільки... але ж, нічого не сталося... просто – вдарився.

Олена: Як вдарився? Де? Невже ти упав прямо на чоло?..

Михайло: Кажу тобі ясно, що вдарився. Чого так дивишся, як теля на нові ворота. Вдарився об сливку, оту, що під вікном...

Олена: ...опівночі ти вдарився об сливку, а місяць світить?...

Михайло: Кувик на сливці кувикає. Вже третю ніч не дає спати. Прогнав його – тряс сливкою, ну, і хльоснуло мене поміж очі. Завтра дерево вирубаю. І буде спокій, назавжди!

Олена: Але ж я жодного кувика не чую, Михайле. Може, то був лем сон.

Михайло: Бодай би-сь чула, коли всеньку нічку хропеш! Але я його чую. Та ще й як! Спочатку лем тихо, тихо, гостро, потім гучніше, дужче, аж голова іде обертом. Рік тому так само стогнав, коли мав умерти наш Юрко.

Олена: Михайле, ради Бога, скаменися! Таж ти міг залишитися під деревом... і змерти... Тільки так – ні з того ні з сього... Боже мій, за що мене так караси? За які гріхи? ..

Михайло: Перестань скавучати! Досить! Дай мені на чоло пластир і йди спати.

Цілий тиждень щопочі кувикав... Я зробив хибу, же з коренем не вирубав сливку іще в першу ніч... і не кувикав би проклятий...

Олена: Тебе гарячка палить! .. Зачекай, дам тобі на чоло холодний рушник... мелеш, як з гарячки... Наганяєш мені страх. Чоло в тебе розпалене, як вогонь! Гарячка! І в такому стані ти вийшов на подвір'я, у таке вітрище?! Тепер, коли всі чорти бісяться?... Лягай, дам тобі холодний рушник на чоло. Ой-ой-ой-ой-ой, що з нами діється??? Де діла таблетки? Головонька моя змучена!..

Михайло: Де ж мій чай?!

Олена: Вже, вже... Доктор наказав, щоб ти спокійно лежав, а ти зразу розтроїшся із-за марної дрібнички... Ще, не дай боже, ...нерви тріснуть... і що тоді я буду робити?

Звук: *жало́бний хорал підкреслює дію*

Михайло: Заспокойся, Олено, не буду для тебе ніяким тягарем... Доктор молодий та здоровий пан!... Має силу те, що скаже. Йому легко мовиться: не робіть того, не робіть сього, бо то вам на шкоду... Усе мені шкодить!... а я плентаюся, теліпаюся поміж вами... перешкоджаю вам... Та все могло б бути інакше... якби... якби... коли б... коли б...

Олена: Михайле, на молитовнику знайшла таблетки... Візьми, залий чаєм... Вранці знов покличу лікаря... Оті зелені – на серце, а оті білі – снотворні... Господи, помилуй нас... допоможи дожитися ранку... бо коли ти не допоможеш – хто нам допоможе?

Звук: *поділ: хорал*

Михайло: Олено, Олено, чуєш? Він знов там. І кувикає, кувикає... він мене з розуму зведе...

Звук: високий, писклявий голос птаха

Михайло: Він мене з розуму зведе... Олено, Олено... спиш?

Олена: Що... що діється?... Де?..

Михайло: Чула-сь?

Олена: Ні. Кого, що я мала чути? Михайлику, то все з гарячки... заспокойся... спокійнісінько... любезенький... Виміню тобі пов'язоньку...

Михайло: Не треба! Кажу тобі – не треба! Я все розумію. То лиш ви хочете, аби не ставав вам на дорозі... Тепер він у вікні... Митро Калич... Регочеться з мене, зубиська скалить. Так само, як в той час, коли я заяву підписав в артіль. Насміхався з мене, приبلуда, що всі ми попали в один мішок. А про те, що переселився з колиби в панське помешкання, вже не згадав...

Олена: *(пошепки)* Богородице Діво, радуйся обрадована Маріє, помилуй нас... Дай же нам дочекатися ранку... Нехай його візьмуть в лікарню... Ні, Михайле... нікого нема у вікні. Заспокойся. То лем місяць виглядає із-за хмар...

Звук оподіл: музика підфарблює атмосферу дії

Лікар: Добрий день! Ну, як себе почуваєте?

Михайло: Як у мішку зашитий.

Лікар: Якщо біда лиш в тому, легко допоможемо. Розпореме міх, і все буде окей. *(лагідно)* Як виспалися?

Михайло: Як заєць під кущем. Всеньку ніч я перевертався, місця шукав, вуха затуляв, щоб його не чув, та все марно. Чув його, як би був тут в кімнаті зі мною, хиба можна так спати?

Лікар: Ви про кого це, Ставлинець? Не розумію. Розкажіть мені все з самого початку. Побачите, же знайдемо вихід та найліпший спосіб, як вас витягнути з міха назовні *(сміється)*

Олена: Та то так, пане дохторе. Привиджаться му, же на тій сливці, під вікном, кожної ночі кувикать якийсь кувик і тому не може заснути. Але ж я тут, як і він, та я нічого не чую. Ну, що скажете? Не знаю, що орбити...

Михайло: *(сердито)* Не втручайся в наші справи, не перебивай нашу розмову з паном доктором!

Лікар: Гм, гм... Кажете, же спати вам не дає.

Михайло: Навіть п'ять хвилини, пане дохторе. Правду кажу... Починає на сливці... так слабенько, слабенько... потім сильніше, гучніше... так сильно, ніби циркуляркою в голові різали. І мене проймас такий жах, аж дих спирає...

Лікар: Закачте сорочку... серце послухаємо... зміряємо гарячку та кров'яний тиск... Відчуваєте біль?

Михайло: Ні! Нічого мене не болить. Відчуваю лише слабість. Я такий слабкий, же не бірую говорити... Я ніколи не хворів... ніколи...

Лікар: Кажете, же у вашій голові гуде...

О л е н а: Вчора вночі йому привижалося...

Л і к а р: Добре, добре. Направимо його в лікарню, там його належно обстежать, встановлять точний діагноз і, вірте –вилікують. І знов буде любитися вашими хотарями.

О л е н а: Що з ним діється? Боюся... Вже третій день у нього нич в роті не було.

Л і к а р: Не бійтеся, все з'ясується. Сьогоднішня модерна техніка віднаїде кожну ваду в тілі...

О л е н а: А все почалося з повені. Тоді ми обос не заплющали ока за всю ніч... вранці він пішов подивитися на потік, а потім... але, правду кажучи, пане дохторе, відколи помер наш син, він став таким дивним... Своім сільським розумом гадаю, же якби він добре наївся, видужав би...

М и х а й л о: То не твоя діло! Вибачте, пане дохторе, не звертайте на неї уваги. Кожного божого дня меле те саме: бери, їж!... їсти треба... А мені нічого не треба, лем спокою... Спокій від всього та всіх... Скажіть, пане дохторе, хіба я не вартий того? Ціле життя я дер, як віл в ярмі... а днесь, коли я вже не мушу, мав би лем відпочивати, з'явиться така напасть...

Л і к а р: Надалі приймайте ліки. І не морочте тим свою голову, це вам, Ставлинець, аж ніяк не допоможе. Задумливість здоров'ю на шкоду. Уявіть собі, же безліч людей хворіє. В мене також свої проблеми, боже мій милесенький, а ще які!

З в у к: *гудок швидкої*

Л і к а р: Ну, ось, бачите, ані я не маю хвилюк спокою, а він мені так потрібен... А ще як? !.. Якщо звільниться місце в лікарні, попереджу вас. Бажаю вам всього найліпшого. А тривожні думки викиньте геть...

З в у к о п о д і л: *музичний*

М и х а й л о: Отакі-то мої діла... до самих кісток відчуваю. А мені залишається лише одне – лежати, як Лазар і чекати приходу тої, з кошою...

О л е н а: Ти про що, Михайле? Лікар казав, же на нинішній час вже існують такі апарати, що віднайдуть будь-яку хворобу...

М и х а й л о: Так, так... існують, ну, і що з того? Люди вмирають як колись, так і сьогодні. Все залежить від того, хто на черзі... І самі лікарі вмирають. Чи не в силі допомогти самому собі? Коди б хоч молодих зуміли захоронити... Води ще не убуло?

О л е н а: Потік вже в руслі. Вояки працюють день і ніч. Вже відремонтували дорогу і лавку поставили...

М и х а й л о: Так?.. То чому й весь час чую шуміння води? Без перестанку гуде в моїй голові, наче б протікала крізь неї...

О л е н а: То тобі лем видиться, Михайле. Не думай на те, найгірше лихо вже за нами. Тепер вилікують накосні шкоди на Міському уряді, і люди так сваряться, о, Господи! Таж мали б Богу дякувати за те, же вижили, а вони заводять сварку, І що про нас подумують інші люди –

таж про нас гомонить ціла країна... Навіть по радіо щодня про нас говорять... Таж то ганьба!... Таблетку взяв?

Михайло: Забув... візьму... Ой, та моя головонька!!! Підійди до мене, Олено.. щось тобі скажу... мені тяжко дихається... гу-у-у-у-у-у-у... Подай води... зап'ю таблетку...

Олена: Зараз... хвилиночку... лише воду трішечки зігрію, щоб не пошкодило...

Михайло: Навіщо? Дай таку, яка є, мені вже ніщо не зашкодить... (*важко дихає*)... Пригадуєш, старі люди приказували – аби мені мав хто горня води подати. І не думали про жодне горнятко, але когось близького... днесь і я такої думки...

Звук: *глитання*

Михайло: ... Якби я не вернувся з лікарні... залиш мене договорити... якби я не вернувся живим...

Олена: (*плаче*) ... Не говори так, Михайле... ой, ні... ні... Доктор казав, же обстежать, як слід...

Михайло: (*важко дихає*)... Правду казав Микола... уг... уг... уг... уг... мучив я вас... і все то через бідноту, аби з неї вийти... і тобі, Олено, й не раз завдавав прикростей... я не годен тебе, Олено... ой, ні, Оленко... Лиш одне прошу тебе, Олено, подбай про те... аби похоронили мене біля Юрка... а ота проклята вода шумить і шумить... розуму мене збавить...

Олена: Ти повернешся!!! Не залишиш мене самісіньку, бо куди дінуся?

Михайло: Лем одну, однісіньку просьбу маю до тебе, Оленочко... Слухась мене? .. Нічого не хочу, лем відпочивати коло свого синочка... Він так жадав, коли я відвідав його в лікарні... ніби передбачав, же наближається кінець... Загатай двері, най сюди вода не вдарить...

Олена: (*плаче*)

Михайло: На цвинтарі давно я відшукав собі місце. В затінку верби хоронять від вітру, і вітер не позгашує свічки, коли будете палити їх на наших могилах...

Звук: (*важке дихання, на фоні жалобного хоралу*)

Михайло: З мастром по-своєму розпорядися та дбай, аби не старості літ не бідувати. Миколі дай його частку. Він наш... хоч деколи ми і посварилися... може, і правду казав... хоч було, як було... відносився я до вас суворо... Та коли б я таким не був, як вони не хотіли, днесь би Микола чекав милостиню на Окружному уряді.

Звук: *настінний годинник цокає сильно, пронизливо, настійливо*

Михайло: То ти, Олено?

Олена: Я тут, тут, Михайле, біля тебе. Чого хочеш?

Михайло: Хто ще при мені?

Олена: Ніхто, ніхто, Михайлику... Чом питаєш?

Михайло: ... я чув, як ви розмовляли...

О л е н а: То тобі лем привиділося... заспокойся. В лікарню тебе відвезуть... обстежать... вилікують... Повернешся додому, і все буде постарому... не втрачай надію...

М и х а й л о: (виснажено) Розмовляєш зі мною, як з маленькою дитиною!.. Я чув його! І тепер його чую, ти ні?

З в у к: *шуміння води, дощить у вікно, вітер лютує, збиває, чути голос сича чіткіше, виразніше аж перепинається із словами Юрку... Юрку... Юрку...*

З в у к: *похоронний дзвін дзвонить*

Ж і н о ч і г о л о с и: – Не знаєте, баби, кому дзвонять?

– Ой-ой-ой-ой... на тому білому світі ми лем в гостях... ніхто не знає ні дня, ні ночі...

– Позавчора біля Ставлинців стояла санітка

– Може, Михайло? Таж недавно я його виділа. Що лем з ним сталося? Така хлопина!!!

– Кажуть, ніби тієї ночі, коли настала повінь, простудився, бідолашний... похворів на запалення легенів і вже не вимотався з того

– І лікар був при ньому...

– Був, був... те зовсім неясно. Навіть сам лікар не впевнений, як то могло статися. Таж в ту ніч всі змокли...

– Я чула від знайомої медсестри, ніби мав попусути нерви... часами ніби з глузду з'їхав... Крізь сон розмовляв із сином, з отим, який рік тому упокоївся...

– Я добре його знала, ой-ой-ой-ой! Така тверда хлопина, лем так не забануєся за хоч-ким...

– Думає, же два життя переживе. Хотів відремонтувати дім – і тут його маєш! Вже не потребує ніякого дому.

– Як завідуєчий двором таким був суворим, але справедливим! Коли мені відвели земельну частку там під лісом, з кам'янистим ґрунтом та необробленою землею, виступив на зборах і заступився за мене.

– Най його Бог судить...

– І чом він так забанувався? Таж держава заплатить шкоду. По селах вже збирають гроші...

– Кажуть, випив більше таблеток, ніж потрібно...

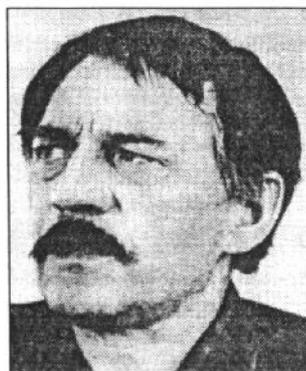
– В одному селі одна молодичка мучилася через те, же в неї дітей немає, а чоловік їй так дорікав, же померла, бідолашна. І ніяку неміч не встановили... Ну, і що ви на таке скажете?

– Різні випадки бувають...

З в у к: *голоси дзвонів сильнішають, переходять у фортиссимо*

Домінік Татарка

Тайна

Домінік Татарка (1913-1989) – словацький письменник, прозаїк, перекладач. У літературу вступив прозовими творами «Cesty», «Záchvevu», опубліковані в журналі «Svojet». Його книжковий дебют «V úzkosti hl'adania» (1942) аналізує етичні та екзистенційні питання людини. У сюрреалістичній повісті «Rapna zágraňica» (1944) показав життя братиславської богемі. У романі «Farská republika» (1948) критикував суспільно-політичну обстановку, яка існувала у Словацькій державі. Український переклад цього твору вийшов під назвою «Попівська республіка» у 1961 р. в Словацькому педагогічному видавництві, відділі української літератури в Пряшеві. В романах «Prvý a druhý úder» (1950), «Radostník» (1954), «Družné letá» (1954) і він заплатив данину тогочасному схематизму. У повістях «Rozhovory bez konca» (1959), «Kohútik v agónii», «Prútené kreslá» (1962) прощається із соціалістичним схематизмом у своїй творчості. Сатиричний памфлет «Démon súhlasu» є категоричним розривом з тоталітарною владою. В 70-80-х роках був у контакті з «Хартою 77». Новела «Тайна» з часів самвидаєу.

Дід Адамець – вибачайте, якщо вас згадую лише заради плітки, – пас зі мною, десятирічним хлопцем, худобу на луках біля Вагу. Коли ввечері худоба збиралась додому, дід Адамець глянув на Манін верх, гарний конусоподібний верх, увесь порослий буками, як кожухом, із сивим лицем вапнякового стрімчака, і запитав, яка буде завтра погода. Манін ясний, Манін хмуриться, Манін курить люльку, Манін наближається, Манін відступає, Манін розмовляє, мовчить, Манін віщує ранні приморозки, Манін, Манін.

Манін був для мене отаким дідом, який все знає і не помиляється, як дід Адамець у важкому крилатому капелюсі, із сивим волоссям на плечах.

Багато разів я його запитував, бо росла у мене цікавість.

«А ви, діду, там вгорі на Маніні вже були?»

«Ну, синку, як тобі сказати, синку мій, – щиро дивується дід Адамець. – Туди наверх люди не лізуть, як он там, по Лазішті. Ти їх не бачиш, там гніздяться кані й соколи. Коли захочеш женитися і захочеш збудувати хату, візьмеш сокиру, для хати тут внизу дров вистачає. Отам вгорі одні корчі ростуть».

Але я, ну, я Бог знає чого, мабуть, тому, що хотів, мусив бути якнайскоріше дорослим, як і мій батько, якого я втратив у першій війні, коли мені не було і півтора року – вдосвіта туди видряпався – бо ж на світанні треба гнати худобу на пашу. Зараз мій таємничий Манін зверху до низу оголений, сьогодні напевно ніякого хлопця не привабила б таємниця Маніна, ще вдосвіта видряпатися вгору.

Але, я – тоді – все-таки туди добрався.

Я обернувся долілиць над прірвою під собою. Тоді я побачив дике гніздо кані. Вона чи він, батько чи мати, на світанку принесуть запаморочене зайченя. Троє підрослих канят вчиться на ньому нападати, клювати.

Коли перевернувся навзніч, бачу, що з корони висохлого могутнього бука, який росте піді мною у прірві, підстерігає сокіл. Я знаю, що це сокіл, швидкий птах, якого я ще так

близько не бачив. Оцей рвучкий птах блискавичних поглядів підстерігає за мною, що зроблю, чи ворухнусь, і як. (Думаю, що ви входите у моє становище, у суть розмови: що зробити? Я нічого. Мені цікаво, чи це витримаєш, скаже мені вихрастий птах. Приймаю його виклик. Нічого не зроблю, зовсім нічого, сам побачиш. Але я тебе дістану.)

Ану, спробуй.

Спробуймо обоє.

Спробуйте повірити мені. Це не поетизми, скоріш гарні, але врешті-решт порожні слова.

Десятирічний сільський хлопець приймає виклик сокола. Виклик біблійного янгола: Ти мене не зловиш.

«Соколе, соколе, ти вихрастий божий птах, я ж тебе не хочу з'їсти. Коли зйду вниз, мама моя, моя мати, мене нагодує, напоїть молоком.. Але. Але. Але я знаю, вже знаю, що ти сядеш саме тут. І я тебе вб'ю, пише так, можливо, і не вб'ю. Для своєї вічної слави я тебе не вб'ю. Заради своєї вічної слави я ж не хочу тебе вбити, мені вистачає моєї пшеничної каші, я лише хочу зустрітись з твоїм поглядом. Хто ти і хто я?»

Причаїло дух, притих стукіт серця. Причаїться увесь рух мого тіла. Щось підкаже мені: Не рухайся. Боже мій, чого мені здалося, що не приховую рух в очах? З найдавніших-давен, думаю, засяє хитрість. Рух в очах, своєї душі можу причаїти лише тоді, коли буду дивитись он там у землю, тут біля себе, на відстань, на розмах соколиних крил. Втуплю пильний погляд у землю на віддаль крил сокола. Хай тільки наблизиться, зсяде з бука на стрімкий бескид, з бескиду тут на землю, на оце місце. Тоді я кинусь на тебе, і обійму тебе. Я тебе обійму.

Сокол кружляє навколо мене, присідає дедалі ближче, аж нарешті, ви не повірите, присяде на місце, в яке я втупив свій погляд.

Присяде, красень, але крила у нього так і залишаються насторожені. Хвилиночку вдає, що очима мене слухає, чи я пень, людина, чи Бог. (На все життя я зберіг оцю мить, хвилину очікування, коли ми зустрінемося поглядами, і я кинусь на тебе, і ти відлетиш, що ж тоді, краще буду їсти бараняче м'ясо або смажену пшеничну кашу.)

Тут же відірву від землі свій палкий погляд. І ми на малесеньку-малесеньку хвилиночку зустрінемося поглядами. Я кинусь на тебе. Звичайно, не візьму твою шию в руки, не задую тебе, бо й не хочу – бо я не їм тебе. Спочувсь стрімким схилом, мов камінь.

Все. Але це було найкраще. На все життя залишиться у моїй пам'яті твій соколиний погляд. Дві величезні миски, райдужні оболонки у таємному океані, посеред них – два круглі кратери, максимально розкриті кола. В них, як у кратерах вулкану, надуті оболонки поверхні, яка тут же спалахне полум'ям. Я кочусь, мов камінь, схилом Маніна, я міг, міг розбитися падінням зі скелі, але я залишився живим. Одна мить – і там же все моє життя, кілька хвилин, які мені лишилися, лише Бог знає чому.

Тайна.

Моє життя починається з тайни, надіюсь, що й закритється таємницею моєї смерті.

Допрошуюсь нашої мови. За мірками нашої мови, тайна – не те, що приховане, але навпаки, те, що встає до боротьби, як первісний ловець мамонтів. Мандрівник Пржевальський у подорожніх нотатках по Монголії пізніше мені підтвердив, що спосіб полювання первісної людини був притаюваним. Людина стала кущем трави, ступила у льодове озеро і чекала на зграю лебедів. Таким самим прихованим способом закликала ведмедя. Прийди, ти повинен прийти. Ти – моє життя. Вклонюся тобі, як тебе з'їм.

Тайна за нашими мірками не те, що приховується, але те, що у собі таїть мужність до боротьби.

З словацької переклає Іван Яцканин

Олесь Воля

На семи метрах

Сучасний український прозаїк Олесь Воля (Олександр Володимирович Міщенко) народився 13 квітня 1952 р. в с. Винники Козельщинського району на Полтавщині. Закінчив факультет журналістики Київського університету. Автор книжок прози «Я плакав на ранкову траву», «Безкровна війна», «Через все прийти...», «Мор – Книга буття України».

Для чого живеш, людино? Навіщо прийшла в цей світ? Чи всевладна любов? Чи існує покара за сподіяне зло? Про все це книга Олесь Воля «Все починається з любові»

І приснився сон.

І він вжахнувся цьому снові.

І привиділися померлі предки з тридцять третього.

І перевернулися предки в домовинах, допитуючись, яким він життям живе.

І холодний піт виступив на його чолі, і він схопився з ліжка.

Тремтячими руками обхопив він голову. Господи, як йому зараз не хотілося ні про що думати, але образ першої дружини даленіючою примарою то яскравішав, то блідо туманів у тривожній розвихреній дрімоті. Ох, і допекла ж вона йому, коли входив у сорокові роки. Чи день його вдома не було, чи місяць – зустрічала його таким збайдужілим і відчуженим поглядом, мовби він щойно повернувся з магазину. Лише двічі на місяць його, здається, чекали у домі... То були дні зарплатні й авансу. Невже так мало бути в усіх сім'ях? Краєчком думки він зачепився за свою доньку, намагаючись у ній відшукати порятунок та відраду. Вона ж чомусь пригадалася отим своїм зневажливим: «Папа, я замуж виходити не буду: мужиків нет...»

Ні, дочка далека від нього. Може, навіть ще далекіша і незрозуміліша від її матері. А предки все настійливіше ворушилися у затверділій землі, що зверху нагадувала зарослий кураями та будяччям пустир. Білі були, як крейда, ті предки. Кістяки самі... «Зізнавайся, – наполягали предки – як ти жив, у чому згрішив і скільки ще збираєшся так жити?..»

Він знеможено впав у ліжко й наказав собі пошепки і владно, як

наказують модні тепер екстрасенси у своїх телевізійних сеансах: «Спати... спати... спати...» Навіювання не діяло, і давка задуха підступала до горла. «Нічого мені не треба», – казав розпачливо і цим ніби виправдатися хотів перед якоюсь невидимою силою, яка його не відпускала й не давала заснути. Ще страшніше стало йому, коли згадав про полковника, який жив у їхньому будинкові. Заслужений був чоловік, полковник. Герой війни. А на самоті помер у квартирі, і нікому було навідатися, що вже хробаки труп точили. Але хто він йому такий, полковник. Микола квапливо, як розсупонений кінь утікає від кусючого гедзя, втікав од спомину про полковника. Натомість важким каменем тиснуло на душу пережите з дружиною. Чомусь йому здавалося, що коли вони переселяться з міста в село, буде краще. Краще буде і доньці, яка щодня вислуховує їхні сварки і з роками блідне й блідне. Надто після атомного вибуху в Чорнобилі... І тут дружина стромила палицю в перехняблене й розхитане житейське колесо. «Ти що, з глузду з'їхав, Миколо, – приклдала вона свій мізинний гостренький ніготь до правого ока, і те праве око хвостатим бісиком танцювало від злості. – Не задля цього я стільки мучилася з тобою. І взагалі...» – «Що взагалі?» – перебивав її роздратовано. «Взагалі я для села не створена!» – відповідала різко й голосно.

Було зрозумілим, як Божий день, що вони з дружиною чужіють і віддаляються одне від одного з години па годину, з хвилини па хвилину. З такою невідвортною силою віддаляються лише тіла в просторі, яким дано віддалятися. І все ж Микола ніскільки не виправдовував себе, бо вважав, що характер має неподатливий і дурний. Але звідки він міг з'явитися, гарний характер, коли впродовж майже двадцяти років вони жили по людях. Жили у напівпідвалах і на семи квадратних метрах утрьох. Кожен його прихід з депо (а він працював тоді машиністом) дружина зустрічала запитанням:

– Ти був у місцевкомі?

– Був.

– І що?

– Там черга у шістсот чоловік. Я не можу через усіх переступити...

– Не можеш! – зривалася на крик дружина. – Он такий то й такий підмазав – і в квартирі живуть...

Він також знав не гірше дружини про «підмазування», проте іншим бути не міг, а тому й продовжував жити на семи квадратних метрах.

Теща теж часто підливала масла у нуртуючий сімейний вогонь. Проживши одиначкою, вона вважала всіх чоловіків за «скотів», а в Миколі бачила недоумкуватого, що мусив приносити гроші, і його навіть цікавити не повинно, куди зникають ті гроші, як зникає вода в сухий зернистий пісок.

Душевно зраниений і передчасу зістарений, Микола намагався знайти свою спасенну філософію – не знайшов він такої філософії, але збагнув, як Боже одкровення, два стовпи існування. Перше: життя, створене самою природою, існувало спервовіку як турбота про хліб насущний, і щоб мати цей хліб, люди трудяться в поті чола свого. Таким життя було. Таким має бути. А друге, – що з'явилося, як найстрашніша виразка ще від першого зайвого горщика, чи колоска – це товар. Між натуральним життям і товаром – найбільша суперечність, і коли люди не порозумнішають, людство виродиться...

Він, Микола, намагався утекти від цього товару, але куди? Та й хіба це можливо в нашому вздовж і впоперек, вшир і вглиб спрагматизованому світі.

А то Микола був захопився кактусами і познайомився з однією жінкою-кактусоводом. Він полишив нарешті свою першу дружину і перейшов до неї жити. Гадав, людським життям заживе – попав з вогню та в полум'я... До підпільних бізнесменів. Не до грабіжників – ні. Було все чесно. Благородно. Теща – економіст. Відпрацювала свій стаж, зайнялася в'язанням-шиттям, а згодом зметикувала, що кактуси в моді: вона – за кактуси. Дочка матері помагала. З тещі організатор залізний був. У неї навіть голос металевий. Як дріт. І це Микола, потомок вільних полтавських козаків, мусив щодня слухати її команди і жерстяний голос. Аж усередині пересмикувалося.

Тесть – той був партійний товариш. Секретар однієї солідної партійної організації. Але – підленька душа. Як він відверто все викладав: влаштуйся, Миколо, на завод, я тебе там прилаштую, порекомендую партійним секретарем, а там, дивись, і пенсійка... А ще тесть гроші одержував за мертву душу, що документально числилась на підприємстві. Тож грошей у нього було – ого-го!

Чим більше Микола займався кактусами, тим дужче життя щипало, і тепер він годинами вдивлявся на облюбованих ним «сократиків» – так він називав кактуси, – і вони ніби жива істота, що мала свій внутрішній мудрий голос, промовляли: «Поглянь-но, господарю, па нас, подумай, гарненько: ми, як і люди, маємо свою мету в існуванні, і кожними квіточкою-корінчиком тягнемося в простір, аби продовжити своє існування. Краса і повнота життя – ось мета, до якої ми прагнемо...» В ці хвилини Микола прагнув докопатися до власної найглибиннішої суті. Звідки в ньому моральні вибоїни, фізична хворобливість – прогресуюча виразка шлунку? Звідки марнотратність поривань і прагнень? Звідки? Зрозуміло, що не від предків, про яких з роками все тривожніше думав і які ось не дають заснути. Дід Микита... Покійна мати розповідала, – що він на нього схожий. Дід Микита був вільний козак. Не корився ні царю, ні пану. Мав своєї землі від прадіда три десятини. Держав корову, вівці, пару волів. А тут колективізація. Дід що мав, здав у колгосп – мало. Дві мірки вівса, приховані в конячих яслах – і ті забрали. Тоді дід сказав:

– Здохну, а в колгосп не піду...

Отам, де сливи й вишеньки, Миколині предки лежать... Спочатку батько Богу душу віддав. Ховали без хреста. Без ніякої пам'яті. Просто землею загортали, Поховали й бабусю – Варвару Сергіївну. Обгорнули тряпчиною й закопали. Найостанніший помирав материн брат Семен. Голод забивав усі інші почуття. Все було ніби увісні, ніби несправжнє. Одне одного хоронили – і ні жалю, ні болю. Голод, голод, голод... Мати в колгосп ходила, де кандьор давали. Таки вичуняла. Згодом ляже було на могилу, де рідня закопана, і плаче ридма. Не міг Микола спокійно слухані материну розповідь, і не тому, що від матері її чув, а що й сам голодовку пережив. Тільки вже в сорок сьомому. Мати часто наказувала: «Синочки, тікайте геть із села. Ви ж бачите, що тут робиться: нас тут за людей не вважають...»

І Микола втік.

Де, в які часи це було, що утікали від прабатьківської землі? В усіх народів люди стараються бути сім'єю. А у нас? – «розлізлися межі людьми...»

Все це Микола передумав багато разів ще раніше, а зараз він, здається, спав, витягнувши кумедно руки перед себе, як птаха, що хотіла злетіти, але в неї для цього не вистачило сили. Але знову його відіння громом могутнім розбудило. Наче він забрався на небо, аж за хмари. Виліз туди по драбині і стоїть. І чує він голос трубний, від Бога посланий:

– Ізиди звідси... Ти надто багато спізнав. Закрий крани за собою...

Які крани? І навіщо закрий!..

В Миколи подерев'яніла шкіра. Він спустився з-за хмар і вгледів крани: з них вода чиста текла. Микола один кран закрутив, другий. Раптом у голову думка стрельнула: виходить, що він струмок свого життя перекриває... Долаючи жах, він боязко поворухнувся, і несподівано давнена виразка шлунку так розболілася, що він ладен був дертися на стіну і кричав криком. На щастя, його самотній крик почули сусіди і викликали «швидку допомогу». Йому негайно зробили операцію, але душа продовжувала боліти нестерпно.

...Коли вже Микола повернувся після операції додому, в квартирі не знаходився й дня: боявся. І той трубний голос не давав заспокоїтися, і Микола виїхав у село. І там хата лишалася, в якій він народився і де позаторік померла його мати. І хоч хата згорбилася, як стара баба, але ще не впала на благословенній рідній, полтавській землі.

Іван Дзюба

Україна перед Сфінксом майбутнього

...За три роки до запуску першого штучного супутника Землі і за сім років до першого польоту людини в космос американський дослідник Дональд Мендел писав: «Багато провідних учених усього світу вважають, що через п'ятдесят років ми зможемо запустити в космос ракету, вивести на орбіту навколо Землі станцію-супутник і, можливо, навіть злітати на Місяць». У російському перекладі його книга «О летающих тарелках», на 330-й стор. якої знайдемо це пророцтво, вийшла в Москві 1962 року, тобто коли дві з трьох напророчених на шістостоліття подій уже сталися. Протягом восьми років переплутано всі часові координати і перемішано карти космічних проєктів. Це один із багатьох прикладів проблематичності прогнозів. Розшифрування генофонду людини відбулося набагато раніше, ніж передбачалося, а Інтернет, який сьогодні великою мірою впливає на життя людства, взагалі не був передбачений, виник «самочинно». Але ще більше можна навести прикладів на те, що

досить обґрунтовані і переконливі технологічні прогнози так і не знаходили реалізації або знаходили її набагато пізніше, ніж передбачалося.

Ще проблематичнішою справою було прогнозування соціальних, економічних, екологічних, а зрештою і моральних наслідків технологічного прогресу. Телебачення – великий здобуток культури, але за конкретних умов різних суспільств воно породило масу непередбачених проблем морального, педагогічного, психофізичного, медичного, зрештою соціального порядку; осмислення такого ж спектру проблем комп'ютеризації й Інтернету – ще попереду. А перспектива втручання в людську природу, яку відкривають останні досягнення науки, може поставити людство перед такими наслідками, які сьогодні годі й уявити. Але людині хочеться сподіватися кращого навіть у найгірших ситуаціях.

Свого часу впровадження артилерії в європейських арміях викликало в гуманістів надію, що надалі війни

стануть неможливими – через смертоносність нового виду зброї. Поява танків та авіації теж породила ілюзії, хоч і трохи інакші: відтепер, мовляв, війни стануть, принаймні, короткочасними, одноактними. Півстоліття людство втішало себе надією: хоч яким страхоттям є ядерна зброя, але, бодай, стримуватиме ворогуючі держави від самогубства в Третій світовій війні. А тепер ми бачимо, що самогубство, в тому числі й колективне, може сприйматися як найпростіший шлях до святості й вічного життя в блаженстві. Особливо за умови, що це самогубство освячене жертвами тисяч людей іншої віри.

Пекельний злочин 11-го вересня 2001 року і подальший розвиток подій ознаменували входження людства у принципово нову добу історії – власне, не входження, а вкинутість, оскільки людство стало жертвою маніпуляцій купки зловмисників. Однак в історії за безглуздим випадком, якого можна було уникнути, здебільше стоїть нагромадження критичної маси обставин, які шукають і знаходять спосіб заявити про себе катастрофічним чином. Неприпустимим спрощенням було б зводити апокаліптичну проблему до міжнародного тероризму, а пошук рятівної відповіді – до боротьби з міжнародним тероризмом. Насправді мова має йти про стан світу взагалі, насамперед про глибокий розкол світу по багатьох лініях. Зазвичай говоримо про світову цивілізацію, про цінності демократії, про відкрите суспільство (до речі, ще не знаємо, якою буде доля ідеї відкритого суспільства після 11 вересня), про технотронне суспільство, інформаційне, постмодерне суспільство і т. д. і т. ін. При цьому «нічтоже сумняшеся» переносимо на весь світ поняття, які гарячково продукуються в західноєвро-

пейському чи, скажімо, північноатлантичному фрагменті цього світу і далеко не завжди відповідають реальності решти світу, а інколи й просто для нього неприйнятні або й образливі. В людей ісламу, приміром, демонстрація «американського способу життя» може викликати зовсім інші емоції, ніж у пострадянського «совка» з його заздрісним усеїдством.

Трагедія 11-го вересня, а потім не-безсумнівний характер відплатної акції США зловісним спалахом вияскравили тугий вузол світових проблем і антагонізмів. Насамперед – це антагонізм між багатими й бідними, який тут набрав дивно поплутаної форми. З одного боку, масові симпатії в частині ісламського світу до терористів засвідчують міру ненависті бідних до багатих. І якщо подальші події розвиватимуться як війна багатих і бідних, – а поки що це так, – то треба нагадати, що в кінцевому підсумку багаті війни проти бідних ніколи не вигравали і не виграють.

З другого ж боку, треба сказати, що стереотип про бідність арабо-ісламського світу не такий уже й бездоганий. Саме в цьому світі є чимало з кола найбагатших людей планети, саме в ньому є зразки фантастичних розкошів, і ті емоції, що їх бідні ісламісти скеровують на багатих американців, вони могли б переадресувати на своїх одновірців, які, здається, не дуже переймаються стражданнями своїх братів по вірі. Та й терористичні акти фінансують не бідаки. Якби ті кошти, що витрачаються на забезпечення широкої мережі терористичних організацій, і ті кошти, що витрачаються на боротьбу з ними, та спрямувати па вирішення соціальних проблем ісламського світу, – з бідністю, хворобами й неписьменністю в цих регіонах можна було б покінчити. Мо-

же, це стримало б і грізний процес великого переселення народів, який поки що називається «незаконною міграцією».

Але, крім соціального, є й інші – політичні, ідеологічні, духовні, психокультурні аспекти цієї глобальної колізії. Спробуємо бодай назвати деякі з них. Дозволю собі невеличкий відступ.

Коли говорять про гітлерівський націонал-соціалізм, якось не помічають одного важливого елемента його ідеології і пропаганди. Річ у тім, що він виступав як рятівник людства не тільки під більшовизму, а й від плутократії – насамперед американської (чи єврейсько-американської). Ця складова нацистської ідеології сягала неабияких емоційних висот у своєму викривальному пафосі. Радянська антиамериканська пропаганда часів «холодної війни» могла тільки позаздрити гітлерівській, хоч і вчилася в неї, а часом і соромливо використовувала її шедеври. Люди мого покоління пам'ятають, яке враження справив показ на наших екранах трофейного німецького фільму, що йшов під назвою «Судьба солдата в Америці».

Об'єктивно виходить так, що оцю місію порятунку людства від американізму, чи то від єврейсько-американської плутократії, – місію, про яку марно мріє чи нібито мріє хитрий Жириновський, – взяли на себе чи приписали собі деякі відлами ісламського фундаменталізму, насамперед Бен Ладен та його прихильники.

Тому і з цього погляду, знов-таки, все набагато глибше й трагічніше, ніж те, що може міститися у формулі «міжнародний тероризм». Звернімо увагу: високі мусульманські достояники слушно наголошують, що іслам не схвалює вбивства людей. Та й сам Бен Ладен про це каже. Але ж для ньо-

го невірні не зовсім і люди. Поняття «джихад» тлумачиться довільно. І мільйони з тих, хто вважає себе ісламістами, публічно святкували акт вдалої помсти... Очевидно, як і в усякій релігії, є певний розрив між догматами і буденною свідомістю. Та й у самому ісламі протягом його багатотисячолітньої історії, як і в християнстві, – скільки було відламів, сект, протистоянь, смертельної боротьби. Варто згадати й про те, що в середньовіччі деякі ісламські секти фанатиків славилися своєю витонченою підступністю у вбивствах і отруєнні суперників із числа царедворців та в боротьбі за владу.

А ширше кажучи – за трагедією 11-го вересня постає і привид конфлікту цивілізацій та світоглядів, і національні та релігійні стереотипи й упередження, і взаємне невігластво, і реальність конфлікту бідності й багатства, і проблеми самої християнської цивілізації, і провокаційна роль американського маскульту з його демонстрацією насильства і вбивств, усякого морального звиродніння, – що стає однією з причин того, що майже звичними стають убивства дітьми своїх однокласників прямо в школі і що маскує і спотворює картину справді великих гуманістичних досягнень американського суспільства.

Тому той виклик, який кинуте людству 11-го вересня 2001 року, вимагає не тільки солідарності з Америкою в демонтажі світових терористичних структур. Він настійно вимагає і формування нових механізмів взаємодії суспільств і цивілізацій, позбавлених односторонності так званої глобалізації; і великомасштабних світових програм боротьби з бідністю і хворобами; і діалогу світових релігій навколо проблем духовних цінностей та етичних заборон; і глибокої самокритики євроамериканської цивілізації, яку, власне, і

пропонують не від сьогодні деякі видатні мислителі Заходу (ще недавно говорилося про «одновимірну людину», а сьогодні вже – про «еру порожнечі»), але яка поки що не вплинула ні на самопочуття зарозумілого загалу, ні на апетити тих, хто заробляє на нинішньому стані речей. «Невігластво і самовпевненість», – так означив американський дослідник Пітер Редвей пафос бойовиків глобалізму. Є, очевидно, різниця між, так би мовити, ставкою на глобальні чинники цивілізаційного руху, осягненням світосистемності – і глобалізаційним пресингом фінансових та інформаційних імперій. І хоча проти глобалізаторів у всьому світі, в тому числі і в самій Америці, дедалі більше підносять голос і релігійні, і правозахисні організації, і неоконсерватори, і ліві, і культурні діячі, – поки що ніякої корекції у процеси форсованої глобалізації не вноситься.

Глобалізацію – в цьому специфічному значенні – можна розглядати як «капіталістичну» альтернативу комуністичній ідеї інтернаціоналізму, з тим, однак, що остання несла в собі незрівнянно більший гуманістичний зміст. Принаймні теоретично пролетарський інтернаціоналізм передбачав поступовість процесів інтернаціоналізації, урахування і гармонізацію економічних і культурних інтересів різних народів, актуалізацію їхніх духовних цінностей. Ми знаємо, що ідеал цей залишився теоретичним посилом. Мабуть, інакше й бути не могло: гандж тут у самому накиданні світовому життю теоретичного ідеалу, вимудруваного благодійниками людства, а не «закладеного» в самому стані світу. Отож на практиці ідея інтернаціоналізму виродилася у спробу політичного, а почасти й культурного гегемонізму.

Але, оскільки цей гегемонізм виступав у формі пролетарського інтернаціоналізму, – наявність ідеалу, невідповідність між ідеєю та практикою не могли не обмежувати і бодай трохи «облагороджувати» практику, давали можливість використовувати ідею для стримування практики, що і робила більш або менш успішно національна інтелігенція республік СРСР, країн народної демократії. Ліва інтелігенція світу напрацювала, якщо вжити сучасний вираз, величезне багатство ідей інтернаціоналізму як гармонії національних життів, національних культур. Хоч, знов-таки, не знати, чим би обернулися ці ідеї на практиці.

Натомість капіталістична глобалізація не дає підстав говорити про суперечність між ідеалом і практикою. Може, тому, що й самого ідеалу немає. Бо самодостатній принцип економічного імперативу тривким загальнолюдським ідеалом бути не може, а вивищений над ширшими соціокультурними і духовними потребами, перероджується в егоїстичний інтерес міжнародних фінансових груп – міжнародних швидше за розмахом діяльності, ніж за представництвом інтересів. Та й про економічну ефективність хтосьна чи й можна говорити категорично: ми не знаємо, які можливості закладено в тих економіках, що підпорядковуються розвиненішим. Можливо, саме вони – завдяки природним ресурсам, культурним, інтелектуальним і психологічним потенціалам того чи іншого народу, – дали б кращі результати, ніж ті, які на сьогодні є передовими. Тим часом глобалізація, якщо й забезпечує концентрацію фінансових, технічних і почасти інтелектуальних ресурсів, то ціною неворотних втрат, бо супроводжується стиранням місцевих особливос-

тей, уніфікацією форм не лише економічного, а й суспільного та культурного життя, зрештою – поглинанням сильнішими слабших. Їй «придумали» сильні як мотивацію для опанування життєвого простору слабших, – тому сприятливою для світового розвитку вона зможе бути лише тоді, якщо передбачатиме механізми компенсації за втрати слабшого, передбачатиме можливість самозахисту слабшого; якщо не призводитиме до духовного спустошення і не перетворюватиме людину в статистичну одиницю, знекоріюючи її.

XX століття залишило по собі жахливі спогади про спроби насильного ошасливлення людства й окремих народів. Будемо сподіватися, що XXI століття не стане свідком примусового ошасливлення людства, скажімо, демократією західного взірця, – що буде розуміння стадіальних відмінностей розвитку різних народів і суспільств, їхнього права виношувати у своєму лоні власний образ досконалості, їхнього права представляти у світовому співтоваристві власну модель гуманістичної самоорганізації.

Тим більше, що західна цивілізація не є сьогодні безумовним авторитетом для всіх жителів планети, та й на Заході в неї вистачає обличителів.

Моральна деградація і розкультування грізно прозирають крізь нескінченно розгалужувані і вдосконалюванні формальні демократичні процедури, які самі собою не здатні замінити триумфально скасовану систему вищих стримів, що забезпечують сублімацію біологічної енергії в культурні канали самоствердження. Людство стає інформаційним наркоманом, посадило себе «на голку» новин. Носієм світової мудрості став телеведучий. Основною цінністю стала новизна, тобто скороминущість, доля якої –

прогримівши сьогодні, завтра опинитися на звалищі відпрацьованого матеріалу. Така ж доля і літературних та мистецьких явищ, які орієнтуються на новизну як основну цінність.

Цивілізація вседозволеності не є цивілізацією свободи, цивілізація вседоступності не є цивілізацією розквіту особистості, бо вседоступним є лише елементарне і часто понижуюче.

Масова культура рівняє по нижчому, а не по вищому рівню, вона пригноблює персоналістський розвиток людини, який декларують і намагаються забезпечити західні демократії.

Ще одна проблема – величезний розрив у інтелектуальних рівнях, пов'язаний із технологізацією мислення. Народжуються дуже складні мисленнєві технології, які стають недоступними основній масі людства. Складається драматична ситуація, коли інтелектуальні операції механізуються, технологізуються і відриваються від повсякденного людського мислення, деперсоналізуються, втрачають емоційні та етичні виміри, створюють атмосферу електронного пресингу. Інтелектуальна нерівність соціалізується і формалізується, інтелектуальній елітаризації на одному полюсі відповідає інтелектуальна дебілізація на іншому. Втім, і саме елітарне технологічне мислення далеко не завжди спирається на елітарні культурні запиту.

Головокрутний технічний прогрес ударив по «персональній надбудові» та ендогамній zasadі людини, фатально ушкодивши або й зовсім урвавши її органічний зв'язок із природним ґрунтом.

Зникають цілі сфери краси і радості, пов'язані з буттям у природі, що було світом людської душі. Натомість, щоправда, народжуються нові сфери краси і радості, але вони дедалі біль-

ше мають віртуальний характер, характер комп'ютерних ігор, різного роду імітацій. Уже реальною є загроза заміни справжніх життєвих пригод та емоційних досвідів підключенням до спеціальних психодатчиків. Якщо вже сьогодні якийсь сексуальний невдаха може по телефону дістати омріяну компенсацію, то спробуймо уявити людину майбутнього, якій не треба буде підніматися на Еверест, – сидючи в кріслі і підключивши себе до психофізіологічного чудо-імітатора, вона переживатиме нібито те ж саме, що й реальний підкорювач Евересту, – крок за кроком. Звідси вже недалеко й до того, що кожен зможе замовляти собі будь-яку роль – спортивного супермена, сексуального подвизника, музичного генія, пірата морів, – і «пережити», «реалізувати» її для себе, не встаючи з ліжка. Суспільство масового споживання від споживання і замовлення позитивних речей неминуче переходить до споживання замовлених емоцій і, з дозволу сказати, духовних феноменів, до замовлення власної віртуальної особистості охочих і платоспроможних...

Безмежний комфорт веде в пекло. Але дорогою до пекла є чимало проміжних станцій. Може, ми на одній із них?

Цивілізація, в якій принади фото-моделі або порнозірки цінуються в тисячкрат вище, ніж праця вченого або хлібороба; цивілізація, в якій одні змагаються у вимудровуванні найбезглуздіших способів марнотратства і марнославства, в той час як інші не мають елементарних умов гідного існування; цивілізація, яка нібито й хоче, але не здатна поділитися своїми можливостями з рештою людства, де лютують голод і хвороби, – такої цивілізації доведеться розплачуватися за свої гріхи. Така цивілізація не має

майбутнього. Але оскільки майбутнє завжди буде, поки існує часовий вимір буття, то, очевидно, просто не стане такої цивілізації... Тобто, їй доведеться змінитися.

Чи відчуває вона потребу змін, чи має волю до змін? Напевно, має. Про це свідчать, може, не тільки зусилля модифікувати наднаціональні політичні структури в напрямі більшої адекватності реаліям різнорівневого світу, – але й особливо потужне піднесення філософії, соціології, культурології, інтелектуальні здобутки видатних мислителів другої половини ХХ століття, які незмірно поглибили розуміння світових суспільно-політичних та культурних процесів, розуміння світу людини, на зміну втрачених абсолютів висунули нові парадигми, що концентруються на сукупностях взаємовідносин та взаємодій і повинні якимось компенсувати брак стабільних основ, віднайти нові орієнтири для етики відповідальності. Знов-таки: йдеться про суто європейське, «євроатлантичне» світовідчуження і самопочуття: йому ще доведеться вступати в безпосередніший контакт з інакшим досвідом інших культур.

Сьогодні у світі одні моляться одному Богові, другі – другому, треті – третьому... Невже треба буде вирішувати, чий Бог дужчий? І неже вирішуватиме міра смертоносності зброї? Чи міра масового фанатизму? Якщо так, тоді християнська цивілізація приречена, бо свій пік фанатизму вона давно пройшла. А може, саме те, що люди моляться різним богам, і є свідченням про розумність світу, для якого монотонність означала б банкрутство? І, може, майбутнє – за великодушністю?

Не будемо гадати. Але можна сказати, що басчки про кінець історії, про кінець великих ідеологій, про те, що

минула ера націй і національних культур, про те, що знайдено рецепти світовлаштування для всіх, – усі ці ідеї придумали, для власної втіхи та напоумлення нерозумних, ті, хто вже пройшов свою історичну дистанцію і гадає, що цього досить для всіх. І розписалися за всіх. Про кінець історії вони не спитали ні в «тигрів визволення Таміл-Іламу», ні у венесуельських партизанів, ні в моджахедів, ні в корейців – північних чи південних, ні в палестинців або китайців. Про кінець великих ідеологій не спитали в мусульманських фундаменталістів, а фундаменталізм – це швидше політична ідеологія під релігійним плащем, і вона має абсолютну владу над мільйонами людей. Про кінець націй і національних культур не спитали ні в японців, ні в поляків, ні у французів, ні в нас із вами. Про рецепти світовлаштування ж і питати не годиться, бо то знання езотеричне.

А насправді історія триває і триватиме, і вона «націлена» в майбутнє, і в неї завжди попереду більше, ніж позаду. І в розумінні обсягу історичного часу, і в розумінні його насиченості.

Тож будьмо готові до всіх викликів історії (якщо тільки можна бути до них готовими!) – до тих, які бачимо, – і знаймо, що будуть виклики, про які не маємо й здогаду...

Отже, про нашу українську ситуацію перед лицем відомих і невідомих викликів майбутнього.

Тут мені пригадується одна суперечка майже півстолітньої давності. Діло було у дні берлінської кризи. Один київський інтелектуал із «общечеловеков» докоряв мені:

«Что вы толкуете о языке, когда над человечеством такая угроза нависла? Кому нужен будет ваш язык, если завтра поспяются атомные бомбы?» Й йому відповів: «А чого вас три-

вожить атомна війна? Ви ж добре знаєте, що через N-мільярдів років Сонце вигасне, і наша Земля перетвориться в крижану бурульку. А може, й раніше Землю протаранить якась велика комета. То до чого ваші клопоти?» Це, звісно, жарт, а серйозне тут те, що наші національні проблеми постійно намагалися і намагаються уневажливити посиленням на важливіші глобальні проблеми. Тим часом глобальні проблеми так чи інакше минали, а ми залишалися наодинці з власними, які нікого, крім нас самих, не цікавили. Бо кожний народ свої проблеми має вирішувати сам. І вони – частина світових. Бо кожний народ – частина людства, і не буде справедливості в людстві і для людства, якщо не буде справедливості для свого народу.

Отже, якщо в XXI століття людство ввійшло не лише з великою продукційною потугою, а й під знаком грізних глобальних проблем, пов'язаних із характером цивілізаційного процесу, ламанням традиційних поведінчих установок, банкрутством багатьох світоглядів і багатьох гуманістичних ілюзій, величезними масштабами ротації людських мас, ідей, культурних і антикультурних цінностей, стереотипів поведінки; зі страхітливими технологічними проривами в сліпі кути людського розвитку, з ціннісним нігілізмом, що набирає значення симптому соціальної патології, – то ці планетарного масштабу виклики історії, на які сукупна свідомість людства шукає і, певно, знаходитиме якісь відповіді, постають і перед Україною. І Україні варто в ці пошуки відповідей включатися. Але Україні доводиться мати справу не лише зі спільними для всього людства проблемами XX і XXI століть, а й із проблемами, що перейшли з XVII століття, з

XVIII століття, з XIX століття. Проблемне поле української нації виглядає розлеглішим і складнішого рельєфу, ніж у більшості модерних націй.

Назвемо деякі з проблем, що перейшли до нас із минулих століть, знаменуючи нашу історичну обтяженість і запізненість.

Проблема історичної ідентичності України. Усвідомлення єдності етносу, визначеного як український народ, у різні часи мало різну міру глибини і різне територіально-племенне наповнення. Самоотождження зі спадщиною Київської Русі було послаблене в результаті трагічних подій XII–XV століть. Православна самоідентифікація переважної частини населення, з одного боку, була чинником середньовічної форми спільності, з другого – ставила свої умови й обмеження для геополітичної орієнтації можливих провідників. Переяславська рада – результат не просто стратегічного прорахунку Богдана Хмельницького, а й недостатньої етнополітичної визначеності, недосформованості суспільства, браку самодостатності. За умов такої недовизначеності, недосформованості проявився розкол і у «верхах», і в «низах» суспільства – на «західну» і «північно-східну» орієнтації при незрілості ідеї «опертя на власні сили». Цей розкол різною мірою проявлявся протягом подальшої історії, хоч і були потужні рухи, спрямовані на його подолання.

«Чорна рада» і «Руїна» як феномени-символи української історії. Етнополітична недосформованість суспільства, за обтяжливих зовнішньополітичних умов, перешкоджала переростанню стихійної козацької демократії в представницько-

структуровану. Розвиток зупинився на спрощених формах демократії. Вони давали можливість політичним елітам використовувати хвилинні настрої введених в оману мас у своїх інтересах, апелюючи також і до іноземного чинника, шукаючи підтримки в сусідніх володарів. Соціальні інтереси та релігійні орієнтації ставали предметом політичної гри. Традиції індивідуалізму й бунтарства, не врівноважені історичним досвідом державного самоврядування, призводили до розбрату, що кінчався руїною, створювали сприятливу атмосферу для зовнішнього втручання. Це повторювалося і в XVII, і у XVIII, і в XX століттях. Небезпека «чорної ради» залишається і надалі, оскільки немає прозорого механізму народного самовиявлення і системи дійового самоврядування, розвинених структур громадянського суспільства, натомість свобода реалізується як безвідповідальність і простір для розгулу невдоволених амбіцій.

Втрата духовної самодостатності. Паралельно, починаючи з підпорядкування в XVII столітті української церкви Москві, відбувалася передислокація духовних сил, переміщення інтелектуальних потенціалів із Півдня на Північ. Цей процес із погляду фактичного описано в багатьох фундаментальних працях, але, мабуть, ще недостатньо проаналізовано з погляду чинників і мотивацій. Адже йдеться не тільки про типове імперське «вербування мізків», а й про тонші механізми культурної самоконцентрації в центрах світового значення, про власний вибір талановитих особистостей у пошуках ширшого простору для самореалізації, – особливо в добу, коли Україну перетворено остаточно на зневажену провінцію,

а обов'язок служіння рідному народові ще не став дійовим стимулом для багатьох.

Малоросійство. Після приєднання України до Росії, а особливо після невдалих спроб від'єднання, після зруйнування Запорозької Січі та остаточної ліквідації Гетьманщини, в ситуації безвиході сформувалась особлива ідентичність – малоросійство. Хоч первісне поняття «Мала Русь» означало серцевинний характер київської метрополії щодо пізніших утворень, однак поступово воно набуло прямо протилежного характеру: вторинності, підпорядкованості старій Русі, України щодо Московії, Російської імперії. Таким чином малоросійство стало означати комплекс редукованого патріотизму, намагання зберегти деякі місцеві особливості цінно запозаятого вірнопідданства імперії. Імперія підтримувала малоросійство як запоруку провінціалізму політичного і культурного, поступово вихолощуючи з нього рештки національних спогадів і сентиментів. І хоч у межах малоросійства деяким громадським і культурним діячам удавалося обстоювати окремі елементи національних цінностей, все ж у загальному, історично малоросійство було ідеологічною, культурною і психологічною перешкодою на всіх етапах боротьби за державну незалежність, і хоча свідоме українство намагалося подолати його, воно й сьогодні ще відчутно себе виявляє, особливо в культурному та психологічному аспектах.

Чорносотенство й українофобія. В міру піднесення нової хвилі українського руху (30-ті – 40-ві роки XIX століття) в суспільній думці Російської імперії, поряд із деяким інтере-

сом до нього, формується і потужна ідеологія протидії йому. Найвиразніше системне оформлення вона одержала в публіцистиці М. Каткова (починаючи від 60-х років), але ще раніше виявлялася також і в деякого з «революційних демократів» (В. Бєлінський), слов'янофілів і лібералів. Вона дала ідеологічне забезпечення низці каральних заходів царизму, в тому числі й заборонам української мови й культури (яких не хочуть «визнавати» опоненти українства в незалежній Україні, запевняючи, нібито російська культура мирно опанувала Україну завдяки своїй вищості). Протягом усієї другої половини XIX і початку XX століть проти українства активно використовується політичне звинувачення в «мазепинстві» й «сепаратизмі». На початку XX століття в Києві активну діяльність розгортає гурт «русских националистов», «істинно русских людей» із числа вірнопідданих (Москві) малоросів; формується відділок чорносотенного «Союза русского народа». Київські «русские» повели широким фронтом наступ на паростки українства, в київській же пресі викриваючи «мазепинців» і «сепаратистів», висміюючи українську мову, а в «наукових» працях «доводячи» штучність української мови, безперспективність української культури і необхідність утвердження «єдиного (або: *триединого*) русского народа», «єдиной (або: *триединой*) русской культуры». Дивним чином ці замшілі тексти київських «русских националистов» через століття витягують і, навіть не провітривши, передрукують і використовують в українофобській пропаганді як московські слов'янолюбів, так і київські «інтернаціоналісти», – попри епігонський, історично анахронічний характер «інтелектуальної» аргументації сучасних

адептів «єдинства», «триєдинства» та інших форм заперечення політичної і культурної суверенності України, всіляких спроб розіграти карту «меншовартості».

Поразка і здобутки визвольних змагань 1917–1922 років. Розглядаючи цю складну тему, не можна погодитися зі спрощеними поясненнями причин поразки національно-визвольних змагань (зовнішня більшовицька інтервенція, «соціалістичність» і пацифізм Центральної Ради тощо). Варто враховувати і набагато ширший комплекс чинників (недосформованість українського суспільства; зрусифікованість міст; переважання російського елемента в робітничому класі, яким зуміли оволодіти більшовики; слабкість української інтелігенції та українських політичних партій; неефективність соціальної політики УНР; діяльність анархістських і більшовицьких сил у самій Україні; нарешті – надзвичайно несприятлива комбінація зовнішньополітичних обставин – усе це сприяло російсько-більшовицькій агресії). По-друге, владу УНР не можна вважати цілковитою поразкою українського руху, оскільки визвольні змагання окреслили історичну перспективу, дали могутній імпульс пробудженню національних сил і змусили більшовицьку владу змінити свою українську політику, визнати право українського народу на бодай формальну державність у вигляді союзної республіки, що почасти сприяло соціально-економічному розвитку України, давало деякі можливості для підтримки національного життя, культури і мови – за всіх умов, зумовлених тоталітаризмом.

Еволюція «української» політики більшовизму. Українське від-

родження 20-х років (у підрадянській Україні), що знайшло вияв у культурі, мистецтві, літературі, а також в освітянському русі, кооперативному русі та ін., – результат взаємодії кількох чинників: трансформованої енергії національного руху початку ХХ століття, яку більшовизм не зміг повністю погасити і яку мусив враховувати; політики «українізації», до якої вдався більшовизм із метою опанувати українство зсередини, але яку українство почасти використало в своїх інтересах; впливу націонал-комуністів, у тому числі колишніх боротьбистів, частина яких щиро вірила в можливість побудови робітничо-селянської Української держави і по-своєму використала прагнення московського більшовизму за допомогою гасел соціальної та національної справедливості завоювати прихильність колоніальних народів для «світової революції». Пафос української підрадянської літератури і публіцистично-політичної думки 20-х років був сконцентрований на ідеї побудови могутньої індустріальної, культурно самобутньої, під кожним оглядом модерної соціалістичної України, і це була спроба національної самореалізації у формах, адекватних тодішній історичній реальності. Непрощеною профанацією є зведення цієї драми до колабораціонізму чи пристосуванства української інтелігенції.

Під кінець 20-х років піднесення національного життя і власної партійної бюрократії в «союзних республіках» сягає такого рівня, що створює загрозу монопольній владі московського центру. Водночас остаточно вигасають надії на світову революцію, і основним завданням стає зміцнення більшовицької великодержави. За цих умов змінюється національна політика московського більшовизму, в її

основу кладеться боротьба з «буржуазним націоналізмом» неросійських націй, їхньою інтелігенцією, їхніми культурами. Дозовані репресії проти національних елементів переростають у масовий терор. Із допомогою широкомасштабних репресій і голодомору більшовизм підірвав силу національного піднесення й утвердив своє панування. Терор здійснювався під потужним ідеологічним прикриттям і психологічною обробкою, що створювало атмосферу масової істерії, – а це було важливим елементом довготривалого спотворення духовності українського народу. Взуїтська тактика в боротьбі з українською інтелігенцією, вміле нацькування одних груп на інші створювало в суспільстві атмосферу тотальної підозріливості й недовіри, ставало базою формування нового типу напівінтелігента, позбавленого ідентичності і напрямку, «підключеного» до струмів офіційної політики. Глибокий і деструктивний вплив на психіку та духовність народу мала добровільна або вимушена участь сотень тисяч, а може, й мільйонів українців у політичних кампаніях проти «ворогів народу» та в «розкуркуленні».

Після такої моторошної «стабілізації», з другої половини 30-х років, «українська» політика більшовизму на перший план ставить будівництво індустріально-колгоспної України з використанням усіх не тільки матеріальних, а й інтелектуальних, духовних резервів українського народу, які тільки можна було адаптувати до прагматичних завдань – виконання «сталінських п'ятирічок», – з одночасним вихолощенням національного змісту суспільного життя, але збереженням видимості «національної форми» в межах ідеологічної одностайності. Однак вимушена «діалектич-

ність» і «гнучкість» більшовицької національної політики, вимушене часткове врахування національної специфіки і дотримання деяких елементів «національної форми» давало можливість українській культурі кожний зигзаг політики, кожне послаблення утисків використовувати для збереження і розвитку творчих сил. Більшовизм багато зробив для заміни «старої» інтелігенції «новою», збільшовиченою, але й вона не вся була надійно деукраїнізованою. І загалом інтелектуальний та культурний потенціал українського народу зростав, навіть зазнавши страшних втрат. Владі довелося з цим рахуватися, особливо під час Другої світової війни, коли була змушена зробити ряд політичних поступок, дозволивши на деякий час звернення до українського національного патріотизму в контексті протистояння фашистській окупації.

Уроки ідеологічних кампаній 40-х років. Під час Другої світової війни сталінське керівництво змушене було апелювати до національного патріотизму народів СРСР. Після перемоги у війні воно негайно ж заходилося придушувати ті тенденції, які тимчасово допустило. Водночас воно опинилося перед ще однією проблемою: населення СРСР сподівалося демократизації, такі настрої підсилювалися враженнями мільйонів радянських солдатів від перебування у країнах Європи з їхньою незрівнянно вищою якістю життя, і це створювало для режиму небезпеку, аналогічну тій, яку «прогавив» царизм на початку XIX століття після перемоги над Наполеоном – рух «декабристів». Але Сталін добре знав історію і діяв на випередження. Почалося «загвинчування гайок». У тактиці посилення чергового ідеологічного терору важливе

місце – в Україні – посідало розпалювання міжнародної ворожнечі під гаслами боротьби з «космополітизмом» і «українським буржуазним націоналізмом». До боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» активно залучали єврейських інтелігентів, а тоді на них нацьковували українців, і частина української інтелігенції піддавалася на ці провокації. Водночас до рівня політичних провокацій та політичної істерії було доведено компрометацію «бандерівщини», що створювало у значній частині «східняків» негативний стереотип «західняка»: дуже важливий компонент негласної стратегії розмивання української національної ідентичності, нейтралізації національної самосвідомості. Водночас масовано нав'язується уявлення про «пріоритет» російськості в усьому – історії, культурі, науці, мові; уявлення про цивілізаторську і керівну роль російського народу як «старшого брата».

Трагедія Західної України. Одним із найтяжчих ударів по життєтворчій силі української нації було жорстоке знищення всіх структур українського громадянського суспільства в Західній Україні, які встигли сформуватися за часів Австро-Угорської імперії та Речі Посполитої, попри всю антиукраїнську політику останньої, – а потім терор і депортація сотень тисяч мирних жителів.

Боротьба ОУН і УПА, попри її видиму приреченість, не була марною і мала далекосяжні наслідки, підтвердивши здатність українського народу до опору, тяглість державницького ідеалу. Але в протилежність цьому боротьба режиму з повстанським рухом показала й «резерви» розбрату, коли одних українців нищили руками інших. Це урок, з якого ще не зроблено

належних висновків на рівні національного самоусвідомлення.

«Відлига». Реформи Хрущова мали суперечливий характер: пом'якшення терору, реабілітація значної частини жертв репресій, деяка лібералізація режиму, але водночас нагинки на інтелігенцію та посилення русифікації. Розрахунок частини національної інтелігенції на українські «симпатії» Хрущова виявився марним. Натомість довготривалою стала негативна дія русифікаторських заходів Хрущова (особливо в освітній галузі).

Від «шістдесятництва» до Народного Руху. «Шістдесятництво» можна розуміти й у вужчому, власне, адекватному значенні: як рух «незгідних» і «дисидентів», але можна і в ширшому – як поступове розширення простору невдоволеної станом речей і відповідальної за майбутнє України думки – в усіх сферах життя. В цьому, ширшому, сенсі «шістдесятництво» не скінчилося з придушенням дисидентства в результаті репресій 1965 і 1972 років. Воно тривало в інших формах у 70-ті – 80-ті роки. На ці роки механічно переноситься з політико-економічної сфери тавро «добри застою», тоді як насправді в літературі, мистецтві, а почасти й у філософській думці це були роки тихого, але впертого розмивання фундаменту догматичної ідеології, повільного відвойовування нового духовного простору.

Тому Народний Рух України піднявся на досить підготовленому, хоч і не дуже масовому ґрунті. Обмеженість соціальної бази, однобічна зосередженість на національній проблематиці і недостатня увага до проблематики соціально-економічної, недостатність професійних, політичних

і організаторських кадрів, аматорство зумовили слабкі сторони Народного Руху, його суперечності, що згодом призвели до численних розколів.

Державна незалежність України: перемоги і поразки.

І досі побуває уявлення про те, що незалежність дісталася Україні лише й результати щасливого збігу історичних обставин. Насправді вона – результат боротьби поколінь українського народу, а сприятливі обставини 1990-1991 років – то лише «пусковий механізм» нагромадженій енергії самоствердження. Водночас ці обставини зумовили суперечливий характер і виявили внутрішню слабкість Української держави, оскільки мирний характер національної революції не супроводжувався адекватним оновленням структур влади. Оскільки в незалежній Україні за ширмою поверхових пострадянських перетворень відбувся перерозподіл національного багатства і власності безпосередньо на користь старої, радянсько-партійної, правлячої еліти та її висуванців, що пограбували народ, – сталося, як і в часи УНР, розузгодження соціальних і національних сподівань народу, яке обернулося драматичними наслідками для українського суспільства. Крім того, «одномоментний» розвал тоталітарної системи супроводжувався виходом па поверхню раніше маскованої і почасти стримуваної, нагромадженій за минулі десятиліття «негативної якості» суспільства і людини: корумпованості, здирництва, продажності, безвідповідальності, хабарництва, хамства, розперезаності та ін. як компенсації за рабський послух. Саме ця негативна якість (а не ідеалізм «дисидентів» чи скромна працьовитість трудового люду) стала формувальним (деформувальним!) векто-

ром суспільного розвитку в більшості пострадянських країн. Відповідно всі механічно перейняті західні рецепти побудови ринкових відносин тощо, не підкріплені надійною нормативною базою і не сперті на соціально-психологічну, моральну, професійну підготовленість суспільства, давали прямо протилежні сподіваним результати. Демістифікація радянства, руйнування комуністичних міфів обернулися для масової свідомості втратою життєвих смислів, оскільки не були компенсовані тим культурним переживанням світу, яке сублімується у відчуття національного призначення. За цих умов поглиблювалася деструкція суспільної свідомості, зростав психологічний дискомфорт людині.

Поряд із відзначенням вище стереотипним уявленням про нібито й випадковий характер здобуття Україною незалежності існує й такс ж стереотипне твердження про те, що разом із незалежністю вона одержала найкращі серед усіх пострадянських країн стартові можливості розвитку, але не зуміла ними скористатися. Що не зуміла використати те, що мала, – це так, але що мала дуже багато – не зовсім так. Україна не мала нафти й газу – головних енергоносіїв, без яких не функціонує сучасна економіка. Україна втратила свою частку спільного радянського золотого й алмазного фонду, свою частку радянських зарубіжних активів, внески своїх громадян у радянських банках. Із радянських часів вона успадкувала могутню індустрію, але технологічно застарілу і структурно асиметричну, з переважанням енергозатратних виробництв і гігантів військово-промислового комплексу, які повисли важкими гірями на національній економіці. Українська наука мала неабиякий потенціал, але все-таки найпріоритетні-

ші напрями концентровано здебільше в Москві, нарешті, в Москві зосереджено і кращі управлінські кадри, не в останню чергу з числа українців.

Усе це обтяжувало ті соціально-економічні проблеми, які були спільними для більшості пострадянських країн умов раніше не знаного рівня світової відкритості, інтеграційних процесів і, відповідно, всіляких зовнішніх впливів і втручань, нерідко гостро деструктивних щодо процесів державотворення. Це також незрівнянно ускладнює завдання молодій державі, але водночас стимулює мобілізацію творчих сил і відкриває можливості створення суспільства високих демократичних стандартів.

Українська культура як можливий гарант нашого національного майбуття. За умов світової відкритості і світових тисків стрижнем існування держави і національного майбуття може бути лише глибоке національне самоусвідомлення і самоідентифікація політичної нації, а для цього потрібне культурне самоствердження. Історична спадщина містить для цього як великі культурні здобутки, так і великі небезпеки (мовна, культурна, психологічна зрусифікованість значної частини населення). Маємо концентрований зовнішній тиск задля збереження наслідків русифікації та її поглиблення, а в українському суспільстві бракує політичної волі протистояти цьому тискові.

У нас не бракує розмов про національну ідею, яка могла б об'єднати суспільство. Але національна ідея – тобто ідея максимального самовиявлення нації в матеріальній і духовній творчості – утверджується там, де вже є певний «запас», фундамент національного самоусвідомлення. Національна ідея – стимул, який і сам пот-

ребує стимулювання, і не риторичного, а в цілеспрямованому будівництві національного життя – економічного, політичного, освітнього, культурного. В усіх цих напрямках ще мало руху. Що ж до української культури, то їй критично бракує і реальної, а не декларативної, державної підтримки, і, особливо, механізмів ринкового стимулювання, системи заохочення приватних ініціатив саме у сфері української національної культури.

Яким може бути місце України в майбутньому світі? Ми не знаємо – хоча б і тому, що не знаємо, яким буде цей майбутній світ. Чи може Україна в найближчому майбутньому здійснити якусь місію загальнолюдської чи загальноєвропейської ваги? Гадати важко. Стартові умови на сьогодні вкрай несприятливі, особливо ж коли мати на увазі нерозвиненість структур громадянського суспільства, недостатність політичної культури, непрозорість владних процедур. Але історіотворчий і культуротворчий потенціали нашого народу не варто скидати з вагів, як і те, що наше суспільство, хоч і з труднощами, але рухається все-таки в координатах демократичного розвитку. І все-таки вже й сьогодні Україна, з її миролюбною політикою, відіграє неабияку роль у забезпеченні політичної стабільності і безпеки на Сході Європи.

Можливо, що їй, з огляду на її стратегічне положення між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю, з огляду на її історичний досвід засвоєння і поєднання різних культурних традицій, випаде нова роль у забезпеченні їх симбіозу – тобто, не сама по собі випаде, а може бути здобута завдяки відповідній політичній і культурній волі, відповідній інтелектуальній праці.

Україна в своїй історії стала ареною протистояння між католицизмом і

православ'ям. Але ж вона має і досвід примирення двох конфесій (зокрема, в так званій уніатській, чи греко-католицькій Церкві, католицькій Церкві східного обряду, що стала певним, хоч і не остаточним і не всіма однаково оціненим компромісом), досвід екуменічних спрямувань релігійної думки. Можливо, їй судитиметься зробити свій внесок у світовий екуменічний рух, що стає чимдалі усвідомленішою потребою принаймні християнської частини людства.

Мусить сказати своє слово Україна і в екологічному русі, у створенні нової екологічної свідомості людства. До цього зобов'язують її не тільки Чорнобильська трагедія та потворність успадкованої від СРСР структури промисловості зі страхітливою мірою навантаження на природну сферу, а й напівазабуті, але придатні до регенерації традиції народної культури, народного світогляду...

Обмеженість енергетичних ресурсів і водночас наявність великого наукового й інтелектуального потенціалу могли б зумовити розвиток передових технологій за умов ефективної інноваційної політики держави, оптимального використання інтелектуального ресурсу.

Але найбільші надії можна було б покладати – за наявності відповідних сприятливих умов, звичайно, – на перспективи розвитку національної культури. По-перше, в Україні, як мало де ще в Європі, збереглися глибокі джерела автентичної народної творчості (у пісні, слові, малярстві, ремеслах тощо), які завжди були рятівним резервом для професійної культури і генерували, сказати б, сукупний мистецький талант нації (не випадково ж на наших співаків та інших виконавців існував і існує неабиякий попит у багатьох країнах). Це обставина, що ви-

ходить далеко за межі самого лиш мистецтва. Нині в Європі чимраз більше усвідомлюється негативний вплив на духовні аспекти життя і на культуротворчий потенціал народів – механічного засвоєння уніфікованих споживацьких стандартів. Це стимулює драматичний перегляд ставлення до традиційних культурних норм. Культурницький неоконсерватизм виходить з того, що життя в своїх природних основах і людська психіка та поведінка змінилися значно менше, ніж передбачали модерністські проекти, і що народи, які не занехаяли свій історичний досвід і не позбулися своєї традиційної культури, більше здатні зберегти духовне здоров'я і відповіді на виклик майбутнього.

По-друге, українська культура з відомих історичних причин не мала безперервної лінії розвитку; вона багато разів мусила починати ніби все спочатку (хоч насправді нагромадженій потенціал, історична база все-таки були постійно присутні в «підсвідомості» культури). Це зумовило величезні втрати, проминання цілих етапів і стилів європейської культури. Але, з іншого боку, парадоксальним чином це, змушуючи національну культуру за нерівних умов конкуренції постійно «наздоганяти» і компенсувати втрати, сприяло оригінальній контамінації різних стилів і породжувало такі самобутні синкретичні явища, як українське бароко XVII – XVIII століть, як український неоромантизм кінця XIX – початку XX століття (не кажемо вже про універсализм Шевченка і Франка – тут потрібні інші виміри), український авангард 20-х років; модернізм декого з «шістдесятників»; українське поетичне кіно; а нині – своєрідна рецепція постмодернізму та ін. Сюди долучається ще одна вагома обставина. Під страхітливим тиском

ідеологічної та естетичної цензури і русифікаторської нівеляції українська культура нагромадила величезну «стиснену» енергію невикористаних можливостей, загальмованих поривань, і ця «пружина», починаючи розпрямлятися, обіцяє неабиякий культурно-історичний прорив. Щоправда, поки що тільки обіцяє...

Нарешті, по-третє, ще одна версія можливого розвитку ситуації. Культура – величина відносно самостійна і самостимульована в тому розумінні, що не детермінована безпосередньо матеріальним розвитком суспільства. Буває, навпаки, що в культурі концентрується національна енергія, не реалізована у практичних сферах історичної діяльності.

Культурна життєздатність української нації неодноразово діставала підтвердження в історії і за найважчих часів. Не втрачена вона і нині. Можна назвати ряд чинників, що її засвідчують. Політична і творча свобода, наявна сьогодні принаймні тією мірою, якої раніше ніколи не було, зумовила інтенсивність художньої творчості. Картина літературного, образотворчого, музичного, театрального життя сьогодні розмаїтіша і цікавіша, ніж будь-коли, за винятком хіба 20-х років; уявлення протилежного характеру впливають з елементарної неознаності. Широкі, як ніколи, міжнародні контакти української культури, а це означає, що вона цікава для світу і здатна відгукуватися на світові імпульси, які спонукають до виходу на нові творчі горизонти. В нас ще зберігається ефективна система мистецького навчання, з надр якої виходить достатньо талановитої творчої молоді, якій тільки треба забезпечити можливість працювати в рідній культурі. Ми – одна з небагатьох країн Європи, де народна мистецька

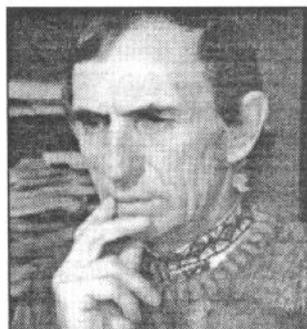
культура – не предмет спогадів чи музейного догляду, а реальність життя мільйонів людей, – а це і величезний резерв для професійної творчості, і неабияка величина в загальному культурному потенціалі нації, яка постійно народжує нові й нові таланти. Нарешті, в Україні є незрима спільнота людей, жертвоне відданих національній культурі, для яких доля національної культури тотожна їхній власній творчій і життєвій долі, і вони підтверджують це своєю працею.

Але беззаперечно надійною альтернативою нинішньому нігілістичному тискові на українську культуру може бути лише той стан суспільства, коли воно ідентифікує себе з нею, коли усвідомить її як узагальнене вираження творчих зусиль українського народу, його осягів у світорозумінні, релігії, моралі, художньому мисленні, науці й філософії. І водночас – як спосіб самореалізації української людини з усіма особливостями її психіки, темпераменту, творчої уяви – її спосіб бути українцем і бути індивідуальністю в сучасному світі.

Самостійне історичне буття українського народу має бути забезпечене культурно, інакше залишиться ущербним. Ідеться насамперед про конкурентоспроможність української культури, її здатність задавати тон інтелектуальному і духовному життю свого суспільства, адаптувати для суспільства культурну реальність світу.

Тільки за цих умов Україна буде здатною знаходити власну відповідь на виклики XXI століття і третього тисячоліття – і ті виклики, які вже нам пред'явлено, і ті, які ще «варяться» в безоднях майбутнього.

«Пожалуста, говорите на жлобском...»

(І знову – про мову)

ЯКИХ БІД у світі не буває. Там землетруси. Там – повені. Десь – коров'ячий сказ... А в Україні – «рускоязычников» душать. З-за кожного рогу вискакує гайдамака із шаблюкою:

– Кажи паляниця!

– Па... па...

– Ах, ти ще й батька папою називаєш?.. Відсічу язика разом з головою!..

Бідні «рускоязычники», як загнані зайці. Росіяни своєю рідною, перевертні «общепонятною» можуть спілкуватися лише вдома. І то пошепки. І то під ковдрою. Щоб якийсь клятий націоналіст (український, звичайно) не підслухав. Бо одразу ж ламає двері, ускакує до хати, ножа до горла і дико:

– Говори по-людськи!..

Суцільний мовний терор. У Києві, Донецьку, Запоріжжі, Харкові... Що там уже казати про «Западную» з її «бандеровцями»... Нема життя «рускоязычнику» в Україні. Ні в установах, ні в школах, ні на вулицях російської не почуєш. Хіба що у Верховній Раді. Там – **недоторканість...**

Вигине, пропаде російська мова в Україні. Якщо «матушка – Ра-сея» не візьме під свій захист «рускоязычников»... Це погляд із російської державної «колокольни»...

А ось нормальні, мислячі росіяни мають інший погляд. Російська літературна мова, збагачувана діалектними джерелами з російських народних пластів, гине від того, що її псують «жлоби»... Зокрема в Україні – українські, які калічать цю мову, які, аби виглядати «культурною людиною», – як пише москвич А. М. Окара, – намагаються отим своїм жлобським «есперанто» ще повчати інших: «Ты шо, па-русски гаварить не можеш, га?..» І продовжує, що «...м'яка вимова, нестерпне для російського вуха «гекання», відсутність редукції ненаголошених голосних, притаманні усім без ви-

нятку мешканцям України, додають в їхніх вустах українській мові чарівності та мелодійності, а російській неохайності та жлобського відтінку... Тож «украинский русский» – це ніяк не «великий и могучий», а убоге арго південно- та східноукраїнських технополісів – воно панує над українською, яка давно вже має ознаки елітарної мови...»

І погляд третій. На отого, за А. М. Окарою, «русскоязычного жлоба» в Україні. Погляд з боку нормального українця.

Вони хворі. Бо втратили «клепку», **яка відає рідною мовою**. Якщо бочка не має однієї клепки, то це вже не бочка. А якщо людини не має клепки? Або й двох? Або має лише одну й ту деформовану?.. «Мне как-то на русском легчей...»

Дурень – не каста. Це – хвороба. Чи він із мобількою у «Мерседесі», чи в ешелонах влади, чи на пасовиську біля свині – нема клепки, нема людини. Клепку вставляє природа. Проґавила – нічого не вдієш. Її вже й «Глеваха» не вправить...

Нормальний соловей співає по-солов'їному. Горобець цвірінькає. Ворона каркає. Уявіть солов'я, який закаркав вороною. Або ж Іванка з полонини чи Федю із Полтави, які намагаються перейти на волго-в'ятський діалект «великорусского»...

Мутанти з'явилися не лише внаслідок чорнобильської катастрофи. Мутанти з'являються постійно від постійного бухання в імперських пластах Росії. І однаково руйнують як національне коріння росіян, так і національне коріння українців. Вони потрібні російським імпер-шовіністам для завоювання чужих територій, їхнім українським наймитам, які приросли до ярма. Але вони шкідливі народові Росії та народові України, що, як і всі народи, воліли б мати нормального сусіда, а не бундючного «старшого брата» чи вічно схиленого плюгавого раба.

Мені не шкода свого співвітчизника-невігласа, який зневажає українську мову, калічить російську – чужака російській нації і відвортня української. Мені шкода його дітей, онуків, яких він насильно відриває від природного коріння, позбавляє їх національного імунітету. Вони наражаються на небезпеку захворіти отим «жлобським синдромом», через який для інших націй будуть «жлобами», а для своєї – «дебілами», «перевертнями»...

К. Паустовський твердив, що за ставленням до рідної мови визначають інтелігентність людини. К. Маркс писав: «У державі державною мовою не говорять лише гості, наймити і окупанти...» Визначся, «русскоязычнику», якщо ти не гість України, то хто ти? І ким стануть твої діти...

ТРЕБА ПОВОРОТИ ДУХ РОЗКОЛУ

(За що Папа Іван Павло II виправдовується?)

День 4-го травня 2001 р. увійде в історію відносин між православним і католицькою Церквами як день пам'ятний. У той день Папа римський Іван Павло II, перебуваючи з офіційним візитом у Греції, від імені усіх католиків виправдався перед православною Церквою і попросив пробачення за кривди, заподіяні православним після 1054 р., коли відбувся розкол християнства на східне (греко-візантійське) і західне (римське).

Перебуваючи з офіційним візитом в Україні в кінці червня того самого року, Папа Іван Павло II у своїй промові у Києві, звертаючись до служителів і віруючих православної Церкви, між іншим сказав: «З присмістю пригадую, що стосунки між Римською і Київського Церквами протягом історії знали світлі періоди: вдвляючись у них, відчуваємо себе заохоченими надіятись у майбутньому на дедалі більше порозуміння на шляху, що веде до повної єдності.»

Зрівнявши винних з тими, що оборонялися, Папа продовжував: «На жаль, були також і сумні періоди, в яких ікона Христової любові була затьмарена: впавши ниць перед Господом, єдиним для всіх, признаймо наші провини. Прохаючи прощення за помилки, вчинені у далекому й близькому минулому, й ми, з нашого боку, запевняємо прощення, за заподіяні нам несправедливості. Найщирішим бажанням, яке випливає із мого серця, є те, щоб помилки минулого не повторились у майбутньому. Нехай спогад про минуле не гальмує сьогодні поступу на шляху до взаємопізнання, що сприяє братерству та співпраці»¹.

Іван Павло II с 264 Папою римським, якщо рахувати від 33 року н. е., коли св. Петро став першим намісником Христа. Між цими датами минуло неповних дві тисячі років. А від великого розколу християнства у 1054 р. по сьогодні минуло майже тисячу років. Розкол відбувся за понтифікату 151 Папи Льва IX. Цих без малого тисяча років наповнені активною – кровною і безкровною, тасмною і відкритою боротьбою римської католицької курії проти православних віруючих. За весь той час було кілька випадків, коли висувалася ідея примирення між ними, та католицька сторона ставила питання: вона охотна примиритися за умови, якщо православні приймуть умови католиків. За таких обставин до примирення не доходило, і починалося нове коло суперечок і конфліктів...

Видно, найбільш мобільний а усіх своїх попередників сучасний Папа римський Іван Павло II на старості літ, після більш як 20-літнього свого понтифікату зрозумів, яких, м'яко кажучи, прикростей допустилися його попередники на православних віруючих. Це усвідомлення вини Глави католицької Церкви показує, важливе і своєю значимістю може стати історичним...

Незгоди між православною і католицькою Церквами, як у краплі води, відбулися у їх ставленні до унії. Цей компроміс тривав понад 400 років. Ми не збираємося писати історію цих відносин. Ми лише спробуємо заглянути у минуле і сучасне цих відносин, і, не претендуючи на вичерпність викладу цієї проблематики, пригадати те, за що ка-

толицька Церква устами Папи римського Івана Павла II оправдується перед православними.

ВІЗАНТІЙСЬКА МІСІЯ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Як відомо, поки остаточно не доведено, звідки у наш край було принесено християнство і запроваджено як офіційну релігію. Існують принаймні три погляди: одні твердять, що християнство до русинів Карпатського регіону прийшло із Кисва, інші дослідники доводять, що християнство на наших землях поширилося із Моравії. Історик церкви Ст. Пал твердить, що наші предки прийняли християнство прямо від Кирила і Мефодія, які у 867 р. ніби проходили цією територією.²

Незаперечним однак залишається факт, що Кирило і Мефодій прийшли на Моравію 863 р. і принесли з собою переклади літургійних книг, написані «руською мовою». Як до них, греків, потрапила ця мова? Прийнято вважати, що ще до свого приходу на Моравію Кирило і Мефодій, як на свій час високо освічені люди, у 857-860-х роках виконували дипломатичну місію між хозарами – народом, що проживав тоді на території нинішньої Херсонщини на півдні України. Тут вони познайомилися з перекладами Євангелій, Псалтиря і Біблії із грецької на руську мову. Як твердять деякі історики, християнство на півдні України поширювалося з II-III ст. н. е. Логічно, як були християни, то мусили мати й богослужбову мову, на якій поширювали свого релігію. Немає сумніву, що Кирило і Мефодій зацікавилися тією «руського мовою», яка послужила їм у наступній місійній діяльності.

Ті великі мужі принесли на Моравію, а, може, і в наш карпатський край не тільки первісне візантійське християнство, але й подарували нашим предкам письмо, за традицією, до сьогодні відоме під назвою кирилиця – азбука. Вони проповідували, учили молодь

слов'янської грамоти, перекладали на слов'янську мову богослужбівні книги, засновували церковні общини. Створена ними слов'янська писемність, здатна на такому рівні, як грецька і латинська, обслуговувати тодішні духовні і світські потреби, викликала незадоволення з боку німецько-католицького елемента, уже тоді закоріненого у моравсько-чеських землях. Щоб припинити там можливе національне відродження і утвердження східного, візантійського християнства, римська курія у парі з німцями гостро виступили проти духовно-світської діяльності Кирила і Мефодія та їх учнів і послідовників. Після смерті солунських братів їх учні змушені були розійтися по різних країнах Європи, більшість з них знайшла притулок у Болгарії. Але кирило-мефодіївська традиція запустила глибоке коріння у духовне життя зокрема західних слов'ян. Про те, як довго жила ця традиція у формі старослов'янської мови в Чехії, свідчить монастир на Сазаві, заснований св. Прокопом у 1032 р. У ньому слов'янські монахи жили з певними перервами до 1097 р. Монастир був представником та оборонцем старослов'янської мови, тут зродилася патріотична пісня «Hospodine pomiluj nu», яка пізніше стала бойовим гімном чехів. У 1096 році чеський король Вратислав II під тиском римської курії і німців прогнав із Сазавського монастиря останніх монахів візантійсько-слов'янського обряду, в результаті чого чехи перейшли на латинський обряд, церковнослов'янське письмо замінили латинкою.³

Що римська курія ще задовго до церковного розколу негативно ставилася до візантійського християнського обряду, показує такий факт: римський Папа Іоанн XIII (965-972) з приводу заснування першого чеського єпископства у Празі у своїй буллі писав до чеського короля Болеслава II: «...ты избери для этого дела не человека, принадлежащего к обряду или секте болгарского и русского

народов, или славянського языка, а следуя апостольским постановлениям и решениям, избери лучше наиболее удобного всей церкви священника, особенно сведущего в латыни, который был бы в силах плугом слова перепахать целину языческих сердец, посеять в них пшеницу добрых дел, а плоды для урожая нашей веры отдать Христу».⁴

Та були і такі папи, які дружжелюбно і з порозумінням ставилися до національних духовних потреб слов'ян та їх мови. Коли Папа Адріян довідався, що слов'яни почули «про велич божу своєю мовою», він зрадів і «осудив тих, що ропчуть на слов'янські письмена». І погрозив їм: «А якщо хто хулить слов'янську грамоту – хай будуть вони відлучені од церкви, аж доки виправляться».⁵ А Папа Інокентій Х погрожував клятвою тим католикам, які б хулили правовірну грецьку віру».⁶

Спроба Кирила і Мефодія запровадити візантійський варіант християнства і слов'янську писемність у моравсько-чеський регіон західних слов'ян була одним із відчутних конфліктів між Візантією і Римом. Про важливість цього конфлікту свідчить рішучість і брутальність, з якою була придушена культурно-духовна місія солунських братів.

«...НЕ ДОБРЕ С ПАПОЮ СОГЛАШАТЬСЯ»

Перед київським князем Володимиром ще не стояло питання про вибір православного чи католицького християнства. Їх тоді офіційно ще не було. Але й наперекір тому Київська Русь 988 р. прилюдно перед усім світом прийняла візантійський варіант християнства. То був акт великого політично-культурного значення. Східні слов'янські племена вступили на шлях нового культурного розвитку. Християнське віровчення вступило у відкриту боротьбу проти поганських культів, звичаїв, вірувань на Русі. Цей двобій тривав довгі століт-

тя, поки християнство силою почало перемагати. Християнство несло «народові кодекс етичних норм, систему космогонії, повну блиску літургію й, нарешті, літературу, себто оповідання про нові чуда, які не могли лишитися без впливу на примітивні уми».⁷

І після прийняття візантійського варіанту християнства Рим намагався утримувати контакти з Києвом. Князь Володимир приймав папських послів «с любовью и честью», а свого посла з дипломатичною місією посилав до Рима. Довідавшись про це, Константинопольський патріарх, до юрисдикції якого церква Київської Русі після 988 р. уже належала, дорікав Володимирі за цей, скажемо, необачний політичний крок. У листі від 991 р. патріарх писав князю, що «не добре с папою соглашаться».⁸

Візантія вважала землі Київської Русі членом свого «співтовариства», а володаря Русі «вдячним і підпорядкованим союзником Імперії».⁹ Русь була «найбільшим здобутком візантійської дипломатії й місіонерства».¹⁰ Рим, у свого чергу, уважно стежив за розвитком християнства на Русі й використовував всяку нагоду для посилення впливу католицизму на східнослов'янську людину.

Після смерті київського князя Володимира (1015), який з поганського володаря став віруючим християнином, Київська держава вступила у смугу затяжних міжособних конфліктів між його потомками. Подальший розвиток Київської держави, супроводжуваний численними наїздами татаро-монгольських племен, конфліктами з Московією, Польщею, Угорщиною призвів до її розпаду на окремі князівства. Це повело за собою політично-економічне роздрібнення земель та національно-культурне відставання. Все це створювало можливість з боку сусідніх країн легко завойовувати українські землі. Римо-католицька церква скористалася цією ситуацією і у свій час висунула ідею окатоли-

чення східних слов'ян, підкорення православ'я римській курії. Польський і угорський католицизм зіграв тут особливу реакційну роль.

Наведемо лише два приклади.

Перший приклад. У середні віки християнство – східне чи західне – часто виступало як політичний чинник у відносинах між державами. Так, угорський король Андрій, намагаючись закріпити за собою західноукраїнські землі, звернувся до Папи Інокентія III з проською доручити угорському архієпископові «помазати» його сина Коломана на «короля Галичини». За це папі обіцяли запровадити унію галицької православної церкви з католицькою. Папа охоче пристав на це. Зимою 1215 р. Коломана коронували. Після цього «угорське католицьке духовенство почало пригнічувати й ображати тамтешню православну церкву», угри «вигнали з церкви єпископа і попів, а своїх попів латинських привели служити».¹¹

Другий приклад. У боротьбі проти татаро-монгольської навали Папа Інокентій IV обіцяв князю Данилу Галицькому «не більше, не менше як організувати хрестовий похід проти татар». У документах Ватикану про переговори з дипломатами Данила за 1246 р. сказано: за цю обіцянку «папа вимагав поступок у релігійному питанні: поширення католицизму на Русі, ба навіть унії галицько-волинської православної церкви з латинською, на що князь, зрозуміла річ, не міг піти».¹² В результаті нової загрози з боку татаро-монголів і хитрої політики папських дипломатів Данило у 1253 р. з «великими сумнівами» погодився прийняти корону. Однак князь «відмовився від будь-яких поступок курії в релігійних справах, не пустив до князівства католицьких місіонерів і ченців. У відповідь папа загрожував хрестовим походом... самому Данилові».¹³

Таким було ставлення католицької Церкви до православної східнослов'янської держави.

УНІЙНІ ЗМАГАННЯ РИМА

Як відомо, у 476 р. Римська імперія розпалася на дві частини; Візантійську (східну) і Римську (західну). Цей політичний поділ поступово сприяв виникненню двох релігійних центрів християнства – Константинополя і Рима. Обидва центри намагалися поширити свій вплив на окремі народи імперії і поза її границями. Одні народи приймали візантійський, інші римський варіант християнства. Так минали століття, незгоди між ними поглиблювалися.

У 1054 р. відбувся розкол християнської церкви. Відтоді датуються поділ на православних і католиків. Цей поділ був спричинений не релігійними, а насамперед політичними мотивами. Теологічно-догматичний поділ був сформульований пізніше, в результаті якого обидві церкви почали вважати одна одну єретичною, схизматичною і т. п. Та найбільша різниця між ними тоді полягала в тому, що православні були підпорядковані візантійському (константинопольському) патріархові, а католики – папі римському.

Початок організованих унійних намагань Рима сягав до середини XIV ст. У наступних століттях унійні намагання були постійно живими. Ось кілька прикладів.

У 1340 р. Галичина опинилася під окупацією Польщі. З того часу почалося систематичне окатоличення і полонізація галичан. У 1385 р. в результаті Кревської унії виникла Польсько-Литовська держава, до якої увійшла Україна з Галичиною. Процес полонізації, та окатоличення українців продовжувався з новою силою. У 1413 р. Городецька унія закріпила зверхність Польщі над Литвою та українськими землями. Процес полонізації і окатоличення набрав нової сили і грубих форм. Наприклад, православний кафедральний храм у Перемишлі насилу забрали католики, з могил повикидали православних руських князів та церковних діячів, а храм перебудували на костел.

У 1564. із Рима до Польщі прийшла велика кількість єзуїтів, які дуже скоро здобули вирішальний вплив у релігійному і державному житті країни. У той час серед польської шляхти зродилася ідея вийти з-під впливу Риму, але єзуїти придушили намагання шляхти і зміцнили позиції католицизму, в результаті чого знову почалася нова хвиля колонізації й окатоличення литовців, білорусів і насамперед української шляхти і духовенства.

Польща, Литва і Русь (Україна і Білорусія) у 1569 р. утворили єдину державу з польським королем на чолі. Цей акт був закріплений відомою Люблінського унією. Це був великий успіх польсько-католицької дипломатії і небачене досі зміцнення ролі католицької Церкви у державному житті. Для українського і білоруського народів починається справжня національна драма; масовий примусовий перехід шляхти, духовенства і частини віруючих у католицтво і значне послаблення православної Церкви. У цій несприятливій ситуації Москва нанесла свій неочікуваний удар православним українцям: у 1589 р. Московська митрополія (виникла 1448 р.) перетворилася на патріархат з юрисдикцією тільки на Російську державу, а Київська митрополія була віддана на милість і немилість католикам.

У цій ситуації в кінці XVI ст. українська православна Церква стала перед вибором:

« – продовжувати нерівну і безнадійну боротьбу, знаючи, що це несе (часто фізичну) загибель духовенства і неминуче окатоличення й колонізацію народу;

– «латинізуватися», тобто прийняти римо-католицьку конфесію, що викличе кривавий розкол, у результаті чого одна частина на народу загине, а іншу неминуче буде колонізовано;

– піти на унію з Римом, щоб зберегти обряд і національну самобутність,

змінивши залежність від константинопольського патріарха на залежність від папи римського, якому підлягало й польське духовенство».¹⁴

Вища церковна ієрархія і національне свідоме шляхта почали шукати вихід із небезпечного для народу тупика.

БРЕСТСЬКА УНІЯ І ЇЇ НАСЛІДКИ

Перша спроба підписати унію з Римом припадає на 1588-89 рр.. Весною 1590 р. на гасмній нараді зустрілися єпископи Г. Балабан, Н. Терлецький, Д. Збіруйський та Л. Пелчицький і домовилися випрацювати умови для прийняття унії. У наступні роки в рядах вищого православного духовенства і деяких впливових світських людей обговорювалися аж три варіанти унії. Один з них у червні 1595 р. був ухвалений на церковному соборі у Бересті. В кінці грудня того самого року у Римі на засіданні кардиналів у присутності Папи Климента XIII присутні на нараді єпископи-уніати І. Потій та Н. Терлецький прийняли надиктовані кардиналами умови унії. Із 33 артикулів (умов) Берестейського собору Рим визнав лише один; за українською уніатською церквою залишалось лише право на східний обряд, а у всьому іншому вона повинна була підкоритися Риму. Навіть видана з цього приводу спеціальна папська булла не гарантувала дотримання взятих на себе обов'язків. Але й цього приниження було мало; для остаточного закріплення унії польський король розпорядився на 16 жовтня 1596 р. скликати церковний собор до Берестя. Оскільки в українській православній Церкві на той час уже фактично відбувся розкол, то зійшлися, власне, два собори – уніатський і православний. 18 жовтня уніатські єпископи прийняли декларацію й проголосили унію з римською церквою. 25 грудня польський король затвердив рішення єпископів, чим пра-

вославна Церква фактично була поставлена поза законом.

Яку мету ставила собі римська церква і Польща запровадженням унії на українських землях? Рим переслідував одну мету: розширити сферу впливу католицької Церкви на схід і тим підкорити собі православну Церкву. Для Польщі це була нагода за допомоги римської курії зміцнити державу і відвернути православне українське населення від можливої орієнтації на Москву і зближення з нею.¹⁵ Польська католицька Церква не раз виступала з пропозицією до Риму про скасування православного і запровадження латинського обряду. До подібних голосів у Римі уважно прислуховувалися, однак прийняти остаточне рішення не поспішали. Так часто і довго обіцяне зрівняння у правах греко-католицького і латинського обрядів було здійснене аж 1963 р. на II Ватиканському соборі, тобто через 367 років після Берестейської унії.

Як вважають деякі сучасні українські історики, Берестейська унія «не була ні зрадою національних інтересів, ні мудрим кроком верхівки православного духовенства», а була «невдалим компромісом з Римом, що з кінця XVI ст. і в наступних століттях мало трагічні політичні наслідки».¹⁶ Таким чином «унія спричинила розкол української нації на конфесійній основі на непримиримо-ворожі табори, поділ єдиної раніше церкви на православну й уніатську та жорстоку боротьбу між вірними, яку зміло використовували у своїх політичних інтересах Річ Посполита і Московія».¹⁷

Скоро після прийняття унії становище православної Церкви і її віруючих погіршилося:

- уніати масово перебирали православні церкви і монастирі, католики будували свої костьоли;

- створювалися сприятливі умови для діяльності різних католицьких орденів, особливо єзуїтських, які насаджували і поширювали католицизм;

- православні церкви часто здавалися в аренду євреям, які брали гроші за проведення служби і виконання обрядів;

- хто дотримувався православної віри і не перейшов на унію, той не міг проживати у місті і бути прийнятій на роботу у цех; православний не міг обиратися у міські представництва;

- великі утиски терпіли православні віруючі від сполонізованої української шляхти, що перейшла на унію; ця шляхта забороняла українцям говорити між собою рідною мовою, чим допомагала полякам витіснити українську мову із шкіл, родинного і суспільного життя,

Навіть єврейський літописець Н. Ганновер свого часу писав, що «...православний народ все більше впадає у злидні, зробився уполісвідженим і ницим і перетворився у кріпаків і слуг поляків і навіть... євреїв...»¹⁸ Польща вдавалася до етнічних чисток, були випадки, що поляки не робили різниці між православними й уніатами, адже вони українці чи русини.

На захист православної Церкви рішуче виступила така військова сила як козацтво. Воно взяло на себе функцію захисника національних, релігійних і культурних інтересів народу. Воно часто зі зброєю в руках виступало проти пљундрования України і нищення її людності кримськими татарами, Польщею і Московією. Про козаків як захисників православ'я у 1622 р. папський нунцій Каміло Торреса писав до Рима: «Все робиться для того, щоб зламати опір православних, але перешкоджає тому козацтво – народ войовничий і сміливий», який захищав схизму «часом з проханням, часом із загрозою на устах, але завжди зі зброєю в руках». Про ненависть православних до католиків той же папський нунцій у тому ж донесенні писав, що «побачивши латинського ксьондза, вони пљують на землю з жаху й огиди».¹⁹

Завдяки своїм недоброзичливим і ласим сусідам Україна не раз потрапляла у «трикутник смерті» (Московія, Річ Посполита Польська і Кримське ханство), в якого вирватися було майже неможливо. І в цьому «трикутнику смерті», поряд із соціально-політичними і національними проблемами, немаловажну роль зігравали й проблеми релігійні, передусім проблеми, пов'язані з унією та її наслідками» А наслідки були більш ніж трагічними. Один з добових авторів писав: «Де були міста і села й люди, там постало дике поле».²⁰

В кінці другого десятиліття XVIII ст. серед правлячих кіл Речі Посполитої був у обігу антиукраїнський документ «Проект знищення Русі». Це свого роду директива на знищення українців без різниці станової, маєтності чи віросповідання. У ньому писалось; «Шляхта правосудного обряду й уніати, а тим більше схизматики не повинні допускатися на жодні посади в своєму рідному краю... Річ Посполита повинна... віддати усіх таких фанатичних прихильників своєї віри татарам на поталу... А тоді спустілий край заселити людьми польськими й мазовецькими».²¹ Такою ненависницькою була політика католицької Польщі до українців. Ніби за вказівкою згаданого документу у листопаді 1684 р. список С. Воєнський писав до Варшави: «...ми спустошили решту країни навколо Кам'янця... виселили в інші сторони мешканців усіх ближчих сіл і містечок».

На західноукраїнських землях в останній чверті XVII ст. знову помітно активізувалася унія. Галичани, навіть прийнявши унію, «вперто трималися свого східного обряду й не давали себе латинізувати».²² Брутальні форми полонізації й окатоличення, з одного боку, викликували в людей ненависть і відразу, а з другого – сприяли пробудженню національної свідомості, патріотичне духовенство засновувало т. зв. «уніатські школи», з яких поступово виходила духовна і світська інтелігенція.²³

Унійний рух часто приймав дивовижні форми, вдавався у т. зв. тактику плазування. Яскравим прикладом такої тактики була діяльність єпископа Й. Шумлянського (1644-1708). Він походив з української шляхти, 23-літній став православним єпископом у Львові. У 1677 р. він, зі згодою римської курії, став тасмним греко-католиком. Ставши уніатом, він намагався тасмно бути ним аж до часу, коли уніатськими стануть більшість монастирів на Західній Україні. Він приховував своє уніатство тому, щоб не втратити підтримку патріотичної шляхти і братства. І лише 1700 р. Й. Шумлянський офіційно став греко-католиком. Так львівський православний єпископ в очах поляків-католиків був щирим уніатом, а перед православними віруючими – незламним православним.²⁴

Така форма поведінки високих духовних осіб свідчить про те, як віроломно ламалися традиції східної церкви і як підступно встановлювалася уніатська церква. Подібних прикладів багато.

УЖГОРОДСЬКА УНІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Сучасний греко-католицький єпископ Закарпаття Іван Семедій у листі до Папи Івана Павла II 1990 р. написав: «Наша церква походить не від української унії (1596 р. – Ф. К.), а від Мукачівської унії 1646 року. Наша історія і наша традиція дуже відрізняються від української, (тому включити нашу церкву в українську (розумій галицьку – Ф.К.) спаркію викликало б труднощі і незадоволення серед нашого народу, і це для нас було б зараз трагічно».²⁵ Додамо, що єпископ І. Семедій у своїй політично-церковній діяльності «дотримується угорської орієнтації і не допустив об'єднання Мукачівської греко-католицької спархії з Львівською митрополією і є підпорядкований безпосередньо Ватіканові».²⁶

Європейська греко-католицька Церква як ціле з самого початку свого виникнення перебувала під юрисдикцією папи римського. В окремих регіонах (країнах) вона в основному дотримується східного обряду, грас специфічну політичну роль. Західноукраїнська греко-католицька Церква як найбільш численна з метрополічним центром у Львові в силу історичних обставин у XVIII-XIX-XX століттях стала активним чинником у боротьбі українського народу за збереження своєї національної ідентичності. До неї тяглися й закарпатські церковно-культурні діячі типу А. Бачинського, але й будителі О. Духнович, О. Павлович, А. Добрянський та ін. Однак в закарпатоукраїнському регіоні між греко-католицьким духовенством поступово переважає проугорська орієнтація (русини – не українці, вони рутени, угорські греко-католики). Подібної орієнтації дотримується й єпископ І. Семедій та його русинське оточення.

Греко-католицька Церква на Пряшівщині у минулому теж була міцно проугорською, виступала активним знаряддям мадяризації русинів-українців і їх окатоличення. З 20-х рр. XX ст. вона відхилилася від проугорської орієнтації і поступово схилялася до прословацької орієнтації аж до сьогоденної відкритої словакізації русинів-українців посередництвом покатоличення східного церковного обряду.

Зрозуміло, що, виконуючи політичні цілі, Мукачівське і Пряшівське греко-католицькі єпископства відхрепцуються від співпраці з митрополією греко-католицької Церкви у Львові, ніби боячись заразитися її українським патріотизмом...

* * *

Щоб ліпше зрозуміти причину такої орієнтації, звернемось до історичних фактів і подій.

До татарської навали у 1241-42 рр. і до смерті останнього короля з роду Ар-

падовичів Андрія III (помер 1301 р.) виразної конфліктної боротьби між католиками й православними на закарпатоукраїнських землях не було. Після його смерті на угорський трон засів Карло Роберт з французько-італійського року. З ним в угорське королівство прийшло багато магнатів, яким король наділив великі земельні наділи. Між цими магнатами були й італійці брати Филип та Янош Другети із Саперна. Филип дістав маєтки на Спиші, а Янош в Ужгородській та Земплінській жупах.

З приходом у наші краї італійських магнатів-католиків почався процес латинізації спочатку мадярів, а потім на чергу прийшли русини. З того часу почалася нерівна боротьба між латинізованими угорцями-католиками й православними русинами. Ця явна і прихована релігійна боротьба тривала з середини XVII, все XVIII, XIX і XX ст. В певних формах вона триває і сьогодні...

Як була православним русинам Карпатського регіону нав'язана унія?

Земельний магнат Ю. Другет і перемиський греко-католицький єпископ А. Крупецький у 1614 р. спробували запровадити унію у Краснобрідському монастирі недалеко Меджилаборець. Віруючі, що прийшли на одпуст, довідавшись про такий намір, збунтувалися, єпископу ледве удалося втекти до Перемишля, а Ю. Другет сховався у Гуменному. Перша спроба запровадити унію була неуспішною.

Єпископа Мукачівської єпархії Василя Тарасовича, який хитався між православними і уніатами, сзуїти переконали у тому, «що дух св. в особливій силі на Петрі Партенім спочиває» і єпископ призначив цього Партенія, «слабодушного, хилучогося за кожним вітриком... своїм наступником».²⁷

У грамоті про прийняття унії говориться, що з ініціативи ягерського католицького єпископа Юрія Якушича та двох монахів василіанів – П. Партенія та Г. Косовича – 24 квітня 1646 р. до

Ужгородського замку зійшлося 63 православних священників із Спиша, Шаріша, Абауя, Саболча, Земплина й Ужа (православних священників у цих жупах нараховувалося близько 800 чоловік) та 6 архідияконів, а серед них О. Ладомицький із Маковець, Ю. Стошовицький із Гуменного та О. Филипович із Стропкова. Вони після богослужби «в руськiм язичі» «грімким голосом» «в приписаній формі» проголосили: «Ми віримо все, що мати наша св. церков римська вірувати наказує, що свят. Інокентій Х єсть правдивим наставником вселенської церкви, котрому ми, так як і його. наступникам по всі часи послужними бути хочемо; унію приймаємо під тими вимінками (умовами – Ф. К.):

1. щоби нам вільно було заховати обряд грецький;

2. щоби нам вільно було мати єпископа нами вибраного і папою потверженого і

3. щоби вільності і свободи нашої церкви були нам на всі будучи часи забезпечені».²⁸

Прихильники унії прорахувалися, коли думали, що діло унії «є цілковито доконане. Маса народу і нижче духовенство держалися своєї прастарої віри, не розуміючи того, що чорноризці римські научали, а горстка тих достойників, котрі православ'ї відреклись, а навіть сам номінат Владика не тямилі доктрини римської і не були пересвідчені об спасенності діла, до котрого далися нахилити».²⁹ Навіть П. Партеній, один з ініціаторів унії, у 1651 р. прийняв рукоположення на єпископа від трьох православних владик. За цей «несвідомий і блудний» крок він змушений був виправдатися перед примасом Угорщини Липаєм. Останній зі згодою Папи римського Олександра VII проголосив Партенія «католицьким єпископом мукачівським... дїстав... єпископську власть і юрисдикцію церковну над всіми русинами в окрузі мукачівськiм», тобто у вище наведених 6-ти жупах. Ду-

ховенству і народу примас Липай наказав визнати П. Партенія і «в річах духовних слухати» його. Лише через 13 років цар Леопольд I грамотою від 10.11.1659 р. підтвердив «єпископство мукачівське з всіма правами силою королівського патронату».³⁰

Унія утверджувалася дуже помалу. Між уніатами і католиками виникали гострі суперечки про характер східного обряду. Римські папи ухилялися визнавати єпископів Мукачівської єпархії. Ю. Целевич у праці «Дещо за поселення Угорської України русинами» припускає, «що побіч Владик-уніатів рядили церквою угорсько-руською і єпископи православні».³¹ З листа єзуїта С. Миллея до свого краківського колеги М. Миткевича (3.10.1662 р.) дізнаємося, що Україна угорсько-руська тоді по більшій часті віру восточно-православну ісповідувала і що побіч Владик-уніата, находився і Владика церкви православної».³²

Вину за церковний розкол на закарпатських землях у середині XVII ст. приписують П. Партенію. Він, «слабодушний і непросвічений владика страдив під старість і тоту крихітку сили душевної, котрою за молодих літ тільки заколотів та розколу на Угорську Україну наніс». Незгоди між східною і західною гілками християнської церкви «знайшли на угорсько-руській Україні нове побосвисько, на котрім лютий демон незгоди воцарився та зерно отрути посіяв».³³ Як пише далі Ю. Целевич, «Замість сили душевної до праці і до піднесення просвіти темного люду звернути, замість уділити народові здорове і дозріле зерно наук душевних і реальних, до яких тоді западна Європа піднеслася», замість цього «западні місіонери Русь угорську поділили», сварками і релігійними роздорами розділили духовенство і віруючих».³⁴

У 1670-1690 рр. унійний рух був значно послаблений, натомість православні заквітгувалися настільки, що висту-

пили на захист Мукачівської єпархії, щоб не густити її «під римську опіку». Та 1690 р. король Леопольд I з ініціативи Риму на єпископа Мукачівської єпархії поставив «заволоку грецького» Й. Декамеліса. Він присвятив багато сил піднесенню підупавшої унії, часто ходив «z dediny na dedinu v sprievode vojaka a zaberat chrámy, vyhánal duchovných a nútil veriacich k prechodu do unie». ³⁵ За кілька років такої примусової «духовної» діяльності Й. Декамелісу удалося «переконати» 350 православних священників визнати його своїм владикою і зложити в його руки «римське віросповідання.» У 1704 р. місце Й. Декамеліса зайняв ревний католик Й. Годермарський. Він більше як хтось інший приклав руку «до придавлення всяких реакцій проти унії». ³⁶

Єпископ Іван Брадач (1767-1772) поклав багато сил на здобуття незалежності Мукачівської єпархії від ягерського католицького єпископства. Цьому вирішальною мірою допомогла також цесарівна Марія Терезія. Вона, переслідуючи цілком конкретну політичну ціль, у своєму листі до Папи Климента XIII вимагала щоб Мукачівська греко-католицька єпархія стала незалежною від ягерського єпископства, яке «наносить унії велику шкоду», а це «народ руський може легко назад до шизми вернути». Якщо поставити греко-католицьке єпископство у Мукачеві на рівень православного, то «мож буде сподіватися, що і остаток православних русинів до унії приступить». Марія Терезія зобов'язувалася на утримання канонізованого греко-католицького єпископа у Мукачеві щорічно давати 5000 р.». ³⁷ Минуло ще п'ять років, поки римська курія своєю буллою від 19.9.1771 р. «канонізацію мункачівському єпископству уділила, містечко Мункач до достоїнності столиці владичої, а церков тамошню до гідності церкви катедральної для єпископа-уніата піднесла. Руському владіці уділив папа всі ознаки, права і

привілеї, якими владика латинського обряду величаються». ³⁸

Унійний рух підтримав також угорський король Леопольд I, який «видав русинам-уніатам привілеї, котрим він права і свободи церкви угорсько-руської назавше забезпечити старався». У королівському документі писалося, що «церкви і священники руські мають всіх прав і свобод уживати, які церквам і священникам латинського обряду приналежать». Король вимагав, «щоби русини по змозі не свої, а латинські свята святкували». ³⁹

Під виглядом навернення православних віруючих на католицтво у край прийшло багато єзуїтів, які при активній підтримці місцевої влади насильно забирали православні храми та інші церковні маєтки. Так, шариський наджупан Ст. Борнемисса і його дружина Клара Варкоци, сестра тодішнього примаса Угорщини, були активними латинізаторами православного обряду. «Они в супроводженні гайдуков окружали церкви, разбивали двері и, как только плебан, супровождавший их, возлагал облатку на алтарь, тем самым каждая становилась латинскою». ⁴⁰ Так було втрачено сотні православних храмів. Ставши уніатськими, їх приписували до католицьких плебаній і цим прискорювали латинізацію обряду.

З тих часів на закарпатоукраїнських етнічних землях проводилося систематичне окатоличення місцевого населення і його безоглядна асиміляція. З більшими чи меншими перервами цей процес проходить до сьогодні і має політичне забарвлення. Активізація чи послаблення напружених відносин між православними і греко-католиками завжди була відображенням боротьби політичних сил: на якийсь час перемагала та із конфесій, які політичні впливи – східні чи західні – панували на цьому куску території.

Підвладні Риму влади Угорщини чи Австрії не раз вдавалися до прямого

підкупу уже уніатських високих представників. Так, до греко-католицького єпископа Мукачівської єпархії А. Бачинського владні місця звернулися «с предложением вести дело своей церкви к уничтожению восточного обряда и к совершенному слиянию ее с церковью латинской», а за цю службу обіцяли йому «из униатского епископа стать латинским примасом Мадьярии». Відповідь А. Бачинського була лаконічною і однозначною: «Докля буде аз, буки, виде – сего не буде!», що мало означати, що поки він буде єпископом, він залишиться при руській вірі.⁴¹

Після смерті А. Бачинського (1809) аж сім років на його місце єпископа шукали таких людей, які «милы не народу, – а правительству...»⁴² Серед патріотичного греко-католицького духовенства таких людей було трудно знайти. Тому у 1816 р. Мукачівську єпархію було розділено на дві частини: єпископом до Ужгорода цісар Франц I призначив варшавського каноника румуна А. Почія, а до Пряшева послав свого повіреного високого урядника будинської придворної канцелярії Г. Тарковича. А ці люди справді були послухні й вірні королівсько-цісарській владі та унії...

Не треба однак забувати, що патріоти з рядів уніатського духовенства свої зусилля, окрім збереження східного церковного обряду, спрямовували на організацію шкіл. Так, у кінці XVIII ст. з ініціативи єпископа Мануїла Ольшавського була відкрита духовна семінарія в Мукачеві (1744) для русинів Галичини й Угорщини. Ця школа своїм рівнем дорівнювала латинській семінарії в Ужгороді. Для підготовки греко-католицьких священиків Марія Терезія у 1776 р. у Відні при церкві св. Варвари заснувала Королівську Греко-католицьку Генеральну Семінарію (т. зв. *Barbareum*).

Ця школа за десять років свого існування випустила 29 людей духовного сану із Галичини, 32 із Закарпаття включно Пряшівщини, а решту становили серби і румуни.

Просвітницькі ідеї цісаря Йосифа II мали позитивний вплив на розвиток зокрема шкільництва і в наших краях. Він погрозив духовенству, що розпустить монахів у тих монастирях, які не будуть займатися «корисною діяльністю», напр. організацією шкіл, монастирських шпиталів і т. п. Котрий з монастирів відмовиться від такої діяльності, того масток буде сконфісовано. В результаті такого тиску держави на церкву при окремих монастирях організувалися школи як свосвідна система більш масової освіти. Діючи тоді великі монастирі (Грушівський, св. Миколая у Мукачеві, св. Михайла коло Марамороша, Краснобрідський та Буківський) під тиском уніїної політики переходили в руки уніатів, але разом з тим змушені були проводити культурно-освітню роботу більш масового характеру.

У богословсько-учительських школах Відня, Львова, Перемишля, Мукачева, Ужгорода здобували освіту і вихідці із Пряшівщини. Пряшівське греко-католицьке єпископство аж у 80-х рр. XIX ст. спромоглося заснувати Греко-католицьку Богословську Академію, а учительську семінарію аж у 30-х рр. XX ст.

Найбільш реакційну роль греко-католицька Церква на Закарпатті і Пряшівщині зіграла в період тотальної мадяризації – остання чверть XIX ст. і перші два десятиліття XX ст. На Закарпатті це пов'язується з іменем єпископа Ст. Панковича, якому, спираючись на міцніючий тоді угорський шовінізм, удалося розбити невелику групу патріотичної інтелігенції, більшість яких походила з рядів духовенства, і паралізувати її діяльність.

На Пряшівщині подібна антинародна політика проводилася за понтифікату єпископів М. Товта, Й. Валія та Ст. Новака. Особливо останній зіграв надзвичайно реакційну роль у церковному і громадсько-культурному житті русинів-українців. «З метою відмежування писемності русинів від національного контексту і прив'язування йо-

го до мадярської писемності у 1915 році за наказом єпископа Степана Новака скасовано азбуку в Пряшівській єпархії і введено латиницю у письменство нашого населення. З метою відмежування його церковного життя від східного церковного контексту введено в єпархії новий, григоріанський календар, що викликало особливе незадоволення серед народу. Щоб повністю вирвати з вжитку, випалити з пам'яті народу згадку про азбуку і міцно прикріпити до нього латиницю, в закупленій єпархією друкарні поспіхом стали випускати абecedом писані популярні публікації, підручники, календарі, релігійні видання, передусім молитовники, пісенники, катехізиси, засновано газету «Naše otcesestvo», і все це різними способами пропагувалося, поширювалося між народом». ⁴³

Вся ця латинкою писана продукція Пряшівським греко-католицьким єпископством використовувалася «ako nástroj... na udusenie akýchkoľvek pocitov spolupatričnosti Ukrajincov na východnom Slovensku (ako aj na Zakarpatsku) s Ukrajincami na druhej strane Karpat, na spretrhanie všetkých kontaktov s ruskou a ukrajinskou kultúrou a na vstěpovanie príslušnosti k maďarskému národu». ⁴⁴

Далі М. Данилак пише, що Пряшівське греко-католицьке єпископство стало «hlavným nástrojom denacionalizáciej politiky maďarských vládných kruhov a nositeľom najnebezpečnejšieho smeru pre samotnú národnú existenciu Ukrajincov na východnom Slovensku». ⁴⁵
(Закінчення в наступному номері)

Виноски

1. «Нове життя» від 6.7.2001, ч. 27-28 – С. 5
2. Ст. Пал. Початки християнства на Закарпатті, 1983 р. – С. 207
3. Brouček M. J. Československo, díl I, NEW YORK, 1965. – С. 171
4. М. Ю. Брайчевский, Утверждение християнства на Русі, Київ 1989 – С. 115-116
5. П. Кононенко. Своєю Україну любить...» Київ, 1996 – С. 47
6. М. Грушевський. Історія Русі-України, том 6 – С. 289
7. І. Мірчук. Історія української культури. Мюнхен-Львів, 1994, – С. 278-279
8. М. Ю. Брайчевский, цит. праця, – С. 68
9. О. П. Толочко, П. П. Толочко. Київська Русь. Київ, 1998, том 4, – С. 154
10. Там же, – С. 160
11. М. Ф. Котляр. Галицько-Волинська Русь. Київ, 1988, том 5, – С. 173-174
12. Там же, – С. 207
13. Там же, – С. 208
14. Бібліотека журналу «Пам'ятки України», кн. 2, Київ, 1990, – С. 33
15. В. А. Смолій, В. С. Степанков. Українське національне відродження XVII ст. 1648-1676 рр.). Київ, 1991, том 7, – С. 31-32
16. Там же, – С. 33
17. Там же, – С. 32-33
18. Там же, – С. 38
19. Там же, – С. 46
20. Там же, – С. 279
21. О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Гетьманська Україна. Київ 1999, том 8, – С. 225
22. Там же, – С. 227
23. Бібліотека журналу «Пам'ятки України», кн. 2, Київ, 1999, – С. 36
24. О. Т. Гуржій, Т. В. Чухліб, цит. праця, – С. 290
25. Інформаційний листок, липень-грудень 2001, ч. 55, – С. 9
26. Там же, – С. 9
27. Юліан Целевич. Дещо за поселення Угорської України русинами (1868), Пряшів, 1996, – С. 265
28. Там же, – С. 266
29. Там же, – С. 269
30. Там же, – С. 272
31. Там же, – С. 273
32. Там же, – С. 273
33. Там же, – С. 273-274
34. Там же, – С. 274
35. Prot. Štefan Horkaj, Prot. Štefan Pružinský. Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí. Ludia-udalosti-dokumenty. Prešov, 1998, – С. 37-38
36. Юліан Целевич, цит. праця, – С. 276
37. Там же, – С. 278
38. Там же, – С. 280
39. Там же, – С. 282
40. Др. Н. А. Вескид. Карпаторусская древность. Ужгород, 1928 – С. 150
41. Там же, – С. 152
42. Там же, – С. 154
43. О. Рудловчак. Пряшівське товариство св. Йоанна Хрестителя. – журн. «Карпатський світ», Пряшів, 1993, ч. I, – С. 17
44. M. Danilák. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. - V cit. kn. Š. Pružinský, С. 396

Андрій Червеняк

Світова чи загальнолюдська література?

Термін «світова література» стає одним з найчастіше вживаних понять в літературній теорії та культурно-суспільній практиці. Прискорює це й частота вживання таких кореляційних понять, як інтеграція, централізація, глобалізація. Але чим більше про світову літературу ведеться диспутів, тим більше затуманюється суть цього поняття. Що є його змістом, в чому його смисл, значення? Науковці сперечаються, але неспроможні знайти спільний погляд на першопочаткову характеристику самого предмета світової літератури: так, наприклад, Н. І. Конрад вважає, що основою світової літератури виступають універсальні людські ідеї¹, В. Кроне – єдність форм і структур позачасового і позাপросторового значення², М. М. Ріффатер – текст, який здатний структурувати новий текст (ідея інтертекстуальності)³, І. Т. Неупокоева – комплекс мистецьких артефактів, які створюють певну цілісну систему⁴, А. Гуерара – естетична вартість мистецьких творів⁵, Е. ван Тунк – сума найбільш представницьких творів окремих народів і національних меншин⁶ тощо.

Внаслідок того, що вчені не знаходять спільної мови (спільного знаменника) при означенні предмета світової літератури, Е. Лаатс приходиться до висновку, що існує декілька світових літератур – наприклад, західноєвропейська, індійська, література східної Азії⁷. М. Вайда вважає, що світова література існує у трьох площинах – як проблема ідей, проблема форм і проблема мистецьких течій⁸. І організаторам наукових симпозіумів тим часом не вдається знайти спільну позицію, тому що, наприклад, УСЛ продовжує «роздуми про світову літературу, уяви про неї з дюрішівським повчанням, полемічним запалом Гнісці, досвідом «іншості» орієнталістів, але також із усвідомленням можливості саїдівського постколоніального підходу»⁹.

Проблема світової літератури, як бачиться, заходить в тупик. Доказом цього є й монографія Д. Дюрішіна «Що таке світова література?»¹⁰, в якій наводяться три концепції світової літератури (*аддитивна* або ж *сумарна*, *селективна*, отже, вартісна і концепція *розвитку*, яка поєднує твори, поєднані у певний спосіб генетично й типологічно). Перші дві з них Д. Дюрішін відкидає: аддитивну тому, що приєднання є явищем механічним, аксіологічну через те, що не існують цінності, які б людство назагал визнало. Характеристики перших двох концепцій світової літератури є характеристиками *per negationem*. Лише третя концепція, згідно з якою до світової літератури належать твори, «між якими існують взаємні стосунки і взаємозв'язки, отже, вони певним чином генетично й типологічно взаємообумовлені і системно впорядковані»¹¹ – прагне бути позитивною, прагматичною. Хто, однак, і на основі чого встановить, що між певними творами і явищами

існує будь-яка системна впорядкованість, коли окремі духовні й літературні регіони й центри мають на це власний (відмінний) погляд? Навіть якби літературознавці й домовилися, що основою світової літератури виступають, приміром, ідеї чи теми, дійові особи, жанри, філософські комплекси, сюжети і т. д., існують відмінні, врешті-решт прямо протилежні погляди на їх суть і функцію у структурі світу й художнього твору. Інакше їх буде сприймати духовна культура, образно кажучи, японських самураїв, китайських танкхистів, індійських йогів, мусульманської чадри, жидівського Алаха, грецького Олімпу, християнського Ісуса, французьких просвітителів, російських розкольників, американських рокфелерівців, південноамериканських магів і т. п. Яка з цих культур в процесі селекції зречеться бодай часточки своєї духовної суті – традицій і сучасності? Будь-яка духовна й естетична оптика буде створювати власну модель світової літератури. Тому, як твердить Дюрішін, світова література є системою думок, моделлю, яка в історії і різних цивілізаціях набуває такої форми, яка відповідає уявам їхніх творців.

Здається, що світова література є прелюдом – вона є і її немає, скоріше немає, є феноменом мислення, який до мистецтвознавства дістався з галузей, де відбувається квантитативна оцінка (швидкість бігу, плавання, здіймання по канату і т. д. і. Але ж в царині духу подібні оцінки не дійсні. Тому в порівнянні з ясним поняттям «література світу» (можна квантифікувати) є поняття «світова література» (яке квантифікувати не можна, або ж його квантитативні характеристики незначчі) значно дифузійним, ба навіть оманним. Спробуймо поглянути на нього з децю іншого, нетрадиційного кута зору. Огляньмося дозаду, але тільки тому, щоб ліпше бачити дотеперу.

Відтоді, коли людина відчула, що з нею сталося щось виняткове (аж пізніше дізналася, що змінилася – мутувала, трансформувалася на homo sapiens) – вона прагне, так, як і перші форми життя (інфузорії, клітини, гени) до спілкування, співпраці й єдності з Другим (за, філософом Бубером, суть Першого розкривається посередництвом Другого)¹³, щоб у такий спосіб могла повніше виявити й розвинути свої потенційні й реальні передумови, завдатки й здатності. Однак злиття Першого з Другим, Я з Ти передбачає, що в ім'я вищої єдності вони обоє мусять зрестися певних властивостей, які були важливими для кожного зокрема, але для того Третього, яке вони б створили, були б недієві, більш того ретардаційні. Будь-які біологічні, антропологічні, соціальні й духовні у угоди про співробітництво і єдність є результатом певного компромісу, консенсу Я і Ти в ім'я Він. Однак Я і Ти не бажають втратити свою первинну ідентичність, тому в межах Третього (Він) існує постійне напруження, відбувається боротьба між ними, в ході якої змінюються (мутують, трансформуються) всі елементи згаданої множини (сукупності). Від їхньої здатності зберегти «своє», але сприйняти й «чуже», від форм їхнього існування й співіснування залежать різні форми єдності, койне, симбіозу, синтезу, комунікації, глобалізації, інтеграції тощо.

Наочним прикладом цього є відносини між людиною і людством. Людина хоче і мусять жити в людстві (роді, народі, державі), але веде проти нього цілониттєву окопну війну за свою неповторну підвищену чутливість, соціальне становище й духовність. Ця боротьба набула небувалих розмірів у новітню добу, але особливо наприкінці 19-го століття, коли епохальні наукові відкриття (квантової фізики, генетики, теорії відносності й інших) похитнули антропоцентричні ілюзії людства. Криза суб'єкта, з якою виступив на

сцену модернізм, триває й до сьогодні, вилившись у постмодернізм і в теорію тоталітарного фіналізму – пост-історії, постмистецтва, постлюдини. Але, як мовиться, собаки гавкають, а караван прямує далі. Людина, народи й людство – всі вони тут і мусять змагатися за своє місце під сонцем. Обороняють свою неповторність, але водночас комунікують з «інакшістю» останніх. Закон диференціації й інтеграції є рушійною силою розвитку кожного і всіх. Це собі людство усвідомлює саме сьогодні, коли внаслідок дії згаданого закону опиняється під загрозою генофонд людства (екологічні кризи й загроза атомних конфліктів). Людство єдине, такими є (чи мусили б бути) всі його біологічні, соціальні й духовні дії.

До них належить і художня література. З *онтологічного* погляду вона завжди була загальнолюдською, тому що висловлювала, відображала й моделювала ситуацію людини в людстві й ситуацію людства в людській долі. Історична поетика (М. Веселовський, П. ван Тігхем й інші¹³) довела єдність людини й людства і нею зумовлену антропологічну єдність мистецтва й літератури всіх епох (антропологічна теорія), або ж загальнолюдський характер мистецтва на основі мандрівних форм і цінностей мистецтва по трасі цивілізаційних центрів (Єгипет – араби – шумери – греки – римляни – християни – Європа й т. д. – міграційна теорія). Антропологічна й міграційна основа літератури не протистояли колись, не протистоять і нині. Треба, однак, відрізнити *міграцію зовнішню* (очевидні впливи й імпульси, запозичення й використання мандрівних елементів і цінностей літератури) й *міграцію внутрішню* (і той, скажімо, хто ніколи не бачив моря, знаходиться під його впливом)¹⁴. Так, як існує біологічна єдність людини й людства, існує і їхня духовна єдність (на рівні ноосфери), де зустрічаються всі духовні й естетичні акти всіх епох. Література й мистецтво відображають загальнолюдський онтологічний статус людини й людства. Світове значення, загальнолюдськість національної літератури, автора або художнього твору зумовлені не тим, які позалітературні сили стоять за ними (сили панівні), але тим, яку участь вони беруть – не кількісно, але якісно – в творенні структур духовного клімату (ноосфери) нашої планети чи то безпосередньо, або – що іще важливіше – опосередковано, ноосферизацією окремих прошарків людського й загальнолюдського існування посередництвом людини. Проблеми національної, наднаціональної, регіональної літератури є, образно кажучи, технологічними проблемами загальнолюдської культури й літератури.

Це ми собі усвідомлюємо, наприклад, зустрівшись із російською літературою 19-го століття, яка пробилася із глибин російського буття, але сприйняла й цінності інших народів. Полемісти її томіколи називали французькою літературою (Пушкін, Тургенєв і французька література), інші – англійською (Пушкін, Лермонтов, Достоевський й англійська література), ще інші – літературою німецькою (Достоевський, Герцен і німецька література), час від часу й літературою грецькою (Гоголь, Достоевський і візантійська культура) тощо. Велич російської класичної літератури в тому, що вона спромоглася творчо використати імпульси інонаціональних літератур, надати їм нових смислових відтінків. Коран, Талмуд, Бхагхаравіта, Біблія – це загальнолюдські перлини, бо використали сакральні імпульси всіх попередніх духовних виявів і рухів. Християнин не мусить знати Коран, але є спадкоємцем його духовної енергії. Існує не лише зовнішня, літературна спадкоємність (традиції, імпульси, впливи, палімесет), але й спадкоємність внут-

рішня, органічна, глибинна. Духовна ноосфера людства твориться у двох площинах: у *вертикальній*, – яка є продуктом глибинної діяльності окремої особи, народу, регіону й т.п., і *горизонтальній*, яка у себе вбирає усі вертикалі і надає їм набагато ширший глобальніший розмір. Людина 20-го сторіччя не мусить знати Софокла, Шіллера, Гоголя, але їхня духовна енергія є складовою частиною її індивідуального духовного мікросвіту, тому що між явищами й закономірностями мікро, макро й мегасвітів існують глибинні органічні й духовні взаємозв'язки. Кожна духовна дія зафіксована в космічному, біологічному й антропологічному комп'ютерах, між якими відбуваються систематичний обмін інформаціями. Тому кожен духовний імпульс людини стає надбанням цілого людства, має загальнолюдський характер і значення.

Література кожного народу прямо або опосередковано бере участь у творенні структур національного й загальнолюдського усвідомлення, особливо тих його сторінок, які формують загальнолюдську естетику, творчість і трансцендентальність. Встановлення питомої частки (квантифікації) будь-якої національної літератури, автора чи твору у формуванні загальнолюдської духовності, планетарної чи космічної ноосфери належить, правдоподібно, до області схоластичних вправ.

Поняття «загальнолюдська література» (як онтологічна проблема) є, здається, набагато яснішим, ніж поняття «світова література» (як аксіологічна проблема). Подивімося з цієї точки зору на систематику світової літератури Дюрішіна ще раз. Науковець відкинув аддитивну концепцію внаслідок її механічного доповнювання. Він не міг уявити світову літературу як суму всіх родових, національних і наднаціональних літератур світу всіх епох, яку можна було б зазначити на папері і яку людський розум міг би збагнути. У 80-і роки, коли писалася, робота «Що таке світова література?», подібне думання було й реалістичним, і науковим. Але, як твердив філософ, *panta rei, все тече, все міняється*. І наш погляд на літературну також, в даному разі – про аддитивну (сурядну) концепцію світової літератури. Лише у 90-і роки ми усвідомили значення епохального відкриття, приблизно такого, яким було відкриття книгодрукування, – винаходу мікропроцесора, цієї фантастичної пам'яті дрібних кришталіків, що лягло в основу сучасних комп'ютерів та інтернету. Сьогодні ми спроможні вкласти до цієї пам'яті всі артефакти, створені до теперішнього часу людством. Маємо можливість, якої досі людство не мало, – нагромадити все, бо кожна дотеперішня селекція матеріалу (селекційно-аксіологічна концепція світової літератури) була добою і антропологічно неповною, тенденційною, надавала перевагу певній локальній оптиці в процесі оцінювання. Було то штучне втручання в духовну ноосферу. Скористаймося аналогією: фітологи ведуть боротьбу за кожне стебельце, бо загибель кожної рослини означала б збіднення генофонду нашої планети, зоологи докладають зусиль на порятунок кожного живого організму. Хіба ж плоди людського духа менш потрібні для збереження духофонду (духовного фонду) людини й людства майбутнього?

Існують два різновиди аддитивної (сурядної) концепції світової літератури – *доінтернетова*, з якої виходив Д. Дюрішін, та *інтернетова*, яка нам здається фантастичним музеєм мистецького духа людства, в якому наші нащадки 21-го чи 30-го сторіччя знайдуть все, що було створено їхніми предками. Хай оглянуть цей музей і встановлять самі, що для них моментально має цінність і значення, а що ні. Наш мозок – як свого часу мозок

первісної людини – не має права визначати цінності для 30-го століття. Створення «абсолютної» (якомога досконалішої) бази даних артефактів літератури, культури й мистецтва, інакше кажучи, фактографічного музею людського духа, вважаємо сьогодні найважливішою проблемою і завданням комп'ютерних техніків, літературознавців і літературних компаративістів, які досліджують феномен «загальнолюдської літератури». Слід поволі усвідомлювати й звинати до того, що принципово змінюється проблематика мистецької онтології та сприймання. Традиційна *естетика сприймання* вкладала в це поняття проблематику суб'єкта (С), об'єкта (О), яке творять примарна (об'єктивна) й секундарна (літературна) мистецька онтологія, до того ще проблематику предмета (П), специфічного предмета мистецтва й літератури, який творить часово-просторова концепція людини.¹⁵ Ця модель мистецької онтології буде діяти і надалі. Однак у майбутньому буде змушена частково поступитися місцем *онтологічній рецепції* мистецтва й літератури. Традиційний адресат (читач, слухач або глядач) буде змінюватися на модерного реципієнта – завдяки акту рецепції, отже, в дотик з уявною дійсністю мистецького твору може стати складовою частиною структури мистецького твору і принципово растректурувати його мистецьку онтологію. Традиційна топографія структури мистецького твору рахувалася з реципієнтом, закодованим у мистецькому творі у вигляді ідеального сприймача. Наочно це проявляється в літературі для дітей та молоді, коли її автори звертають увагу на проблему ідеального реципієнта («для дітей віком до 10 або для молоді до 18 років»). Але ж це сприймач абстрактний. В онтологічній рецепції мова буде про сприймача індивідуального, який буде вступати до сюжетних перипетій твору, до міжлюдських – чуттєвих, волевих, розумових – взаємостосунків літературних дійових осіб, змінювати їх у згоді з власними рецепційними завдатками. Творчий рецепційний суб'єкт як складова частина мистецької онтології твору буде дотворювати й перетворювати мистецький текст, який стане лише передтекстом, можливістю для переживання й осмислення тексту, або ж його структурування як супратексту. Маніпуляційні наслідки віртуального актора (як співтворця твору, складової частини твору й рецепційного творця) принципово змінять наш погляд на проблематику, в якій погляди літературознавців розбігаються, – на предмет світової чи загальнолюдської літератури.

Дискусії про те, що становить предмет літератури, в цьому випадку літератури світової, (так, як це розуміли Б. Кроче, Н. Конрад, А. Гуерара, І. Т. Неупокосва, Д. Дюрішін, але й І. Поспішил, С. Вольман та інші) наближаються до спільного погляду – ним є людина. В дитячому, *міметичному* періоді мистецтва творець намагався зрівнятися з природою (наподібнювати їй); на вершині згаданої концепції мистецтво досягло *калонагатії* і залишило людству документ про його здатність зрівнятися з Природою. В дорослому, творчому віці мистецтва людина намагалася, змагатися з природою, конкурувати їй, довести свою зверхність над нею; принцип мистецької деформації (надання своєрідності і всупереч тому, що цю назву дістав пізніше) навіював мистецтву антропоцентричну ілюзію Деурга. В добу старіючого, *абстрактного* мистецтва, принцип креативності абсолютизувався, модернізм і особливо постмодернізм намагаються уникнути від людини до абстрактного, в ніщо й нічого. Людина, однак, є тут і залишається. Її постмодерний дитячий нігілізм є доказом старіючого, сенильного дитинства людини, мистецтва а й літератури. Проте всякий кінець є водночас і початком. Чи це буде початок лише духовний або й

родовий (мутація антропологічного інваріанта людини), передчасно говорити. Наша доля, доля людини на початку третього тисячоліття, є такою, якою – може бути або соколиною, або страусиною. В кожному випадку це доля людська, від якої походять всі людські дії, і мистецькі, й літературні. Людина є тим центром, від котрого біжать і до якого збігаються всі елементи й площини мистецької структури літературного твору.

Естетичний об'єкт літератури, як уже було сказано, набуває в добу комп'ютерів п'ятої (а незабаром) і шостої генерації віртуального розміру. Аристотелів антропоцентризм, який панував на початку роздумів про літературу, але внаслідок схоластичної, а згодом найбільш фантастичних концепцій людини не став основою літературознавства, нині, вічна-віч з можливою самоліквідацією людства пропонує свої патентні (вихідні) й активні (розвинені) наукові здобутки й імпульси. Світова література, точніше сказано загально-світова література або ж література цілого світу, є пошуком людини, зондом у людину, розгадкою її таємниці, моделюванням її взаємозв'язків з Космосом, Природою і Суспільством. Прийшов час фіналізувати структурування естетично-антропологічної системи, концепції мистецтва й літератури у усіма наслідками, які з цього виплинуть. Потім будемо мати можливість більш адекватно окреслити всі проблеми генезису, онтології, гносеології, аксіології і сприймання загальнолюдської літератури.

Доходимо до висновку, що мусило минути не одне тисячоліття, під час яких homo sapiens наблизився до вихідної і фінальної правди про себе і світ, збачнув свою частку вини й відповідальності за їхній можливий занепад, аби нарешті визнав, що не може, й надалі гратися на мистецькому лісочку (себто, різного виду естетичному формалізмі, який вилився в постмодерну рецесію й небезпечний нігілізм), але слід зробити все для того, щоб Людина й планета Земля не розчинилися в своїй прадавній біологічній протоплазмі і космічній дифузії. Якщо література й мистецтво цього не зрозуміють (якщо цього не зрозуміємо і ми), може трапитися, що тут не залишиться нікого, хто б їх оплакував. Тому: *returnons vers l'home!*

Примітки:

1. Конрад, Н. И.: Запад и восток. Москва 1962.
2. Croce, B.: *Literatura mondial*. Наводимо за докторською дисертацією М. Зеленки «Проблеми і перспективи літературознавчої славистики» (рукопис).
3. За Зеленною.
4. Неупокова И. Т.: *История всемирной литературы*. Москва 1976.
5. Guerara, A.: *Comparativa Literature? Searbook of Comparative and General Literature*, 1956.
6. Tunk, E. Von: *Illustrierte Weltliteratur*. Zürich 1954.
7. Laaths, E.: *Geschite der Weltliteratur*. München 1953.
8. Vajda, G. M.: *Principiální a metodologické otázky dějin světové literatury*. Praha 1956.
9. *Slovak Review* 2000, č. 1. Редакційний вступ.
10. Đurišin, D.: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava 1992.
11. Там же.
12. Buber, Ě.: *Já a Ty*. Olomouc. Votobia 1995.
13. Веселовский, А. Н.: *Историческая поэтика*. Ленинград 1940.
14. Murín, Š.: *Krehká rovnováha* (рукопис).
15. Červeňák, A.: *Človek v literatúre*. Bratislava 1985. *Žžračno literatúry* I, II, III. Nitra 1994, 1995.

Від класики по сучасність

*(Tvé šedé oči se mnou užady jdou...
Přeložil Ladislav Fikar, Bbart, Pra-
ha 2001)*

Поетична творчість Тараса Григоровича Шевченка своєю демократичністю змісту й форми завжди була близькою чеському читачеві. Навпевно, це і тому, що Тарас Шевченко у своїй творчості звернувся й до чеської історії, до такої виразної особистості, якою був Ян Гус. Вперше чеська преса заговорила про Шевченка початком 1848 р. Вже на початку освоєння чехами Шевченкової поезії, як зазначає В. К. Житник, з'являються паралельні переклади його поезії.¹ Слід зазначити, що саме паралельні переклади і показують на художнє зростання перекладів поезії Т. Г. Шевченка чеською мовою. Йдеться зокрема про підхід до оригіналу і взагалі розуміння поезії Тараса Шевченка.

Першим чеським перекладачем поезії Т. Г. Шевченка був Йозеф Первольф. Переклад віршованого твору «Іван Підкова» у 1860 р. було зроблено з російського перекладу, і, як пише Франтішек Тихий, не мав високої мистецької вартості, заслуговує на згадку лише тому, що він (переклад) появився ще за життя поета².

Вже позитивніше можна говорити про переклади Емануїла Ваври. У другій половині XIX століття у Чехії появились менш і більш вдалі переклади творів Т. Г. Шевченка. Згадаймо хоча б переклади Йозефа Коларжа, Карла Худоби, Алойза Дурдіка, Яна Гудеца, Франтішка Халуши, Рудольфа Покорного, Ружени Єсенської.

Зупинимось біля перекладацької творчості Ружени Єсенської. Саме в її перекладі у 1900 р. вийшло «Вибране поезії» Шевченка. Однак треба ще згадати, що Р. Єсенська переклала також твори Л. Українки, І. Франка, Б. Лепкого. Франтішек Тихий так оцінює рівень її перекладів: «Її переклади додержують розмірів оригіналу, а ритмічні неточності невеликі»³. Водночас Ф. Тихий показує на помилки у перекладі, зокрема на дослівний переклад та неспроможність перекладача віднайти чеські еквіваленти деяких українських слів та реалій. Але і наперекір цим зауваженням Ружена Єсенська вважається одною з найкращих чеських перекладачів Шевченка у той час.

Чеські літератори зверталися до творчості Тараса Григоровича Шевченка і через близькість з творчістю і позицією чеського письменника Карола Гавлічека.

Спільні риси з поезією Шевченка знаходили у його філософських роздумах, розумінні демократичних постулатів, в любові до свого народу. Є твердження про вплив поезії Шевченка на чеського поета Юлія Заєра, але й на творчість дальшого чеського поета Франтішка Квапіла. Безсумнівно є і вплив Шевченка на письменника Отакара Бржезіну.

Розглядаючи творчість Т. Г. Шевченка у чеському перекладі, можна дійти висновку, що функцію художнього перекладу не можна звужувати лише на опосередкування інонаціональних художніх вартостей. І навіть тоді, коли оце опосередкування розуміємо диференційовано, беручи в ува-

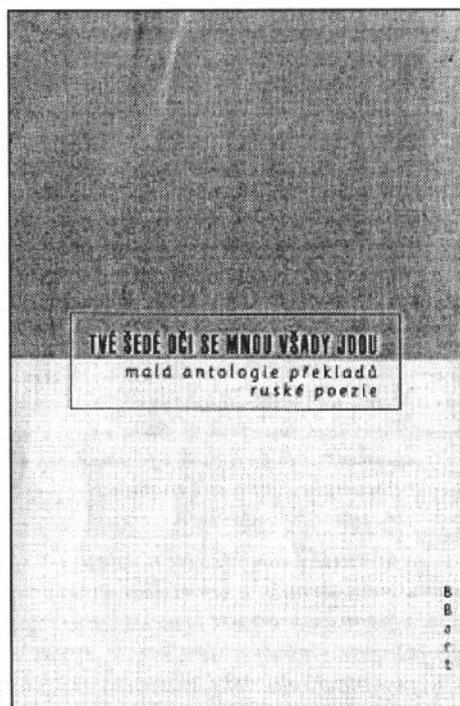
гу його відмінний мовний та літературно-мистецький бік⁴.

Деякі теоретики художнього перекладу твердять, що перекладач здебільш змушений реконструювати художнє значення першотвору. І це торкається не лише творів далекого минулого. Реконструювати, відновлювати повинен перекладач і що торкається перекладів сучасних авторів, оскільки вони спрямовані на читача з іншого середовища, з іншого читацького контексту⁵. Навряд чи ці твердження можна віднести й до перекладів Т. Г. Шевченка, бо тут же теоретики перекладу заявляють, що переклад національного художнього твору не може за всіх умов викликати зовсім тотожний культурний вплив, як першотвір, оскільки він входить в іншу культурну обстановку. Аж ніяк не можна погодитися з таким радикальним твердженням, ніби віршований твір, який, наприклад, звертається до події з національної історії, не може викликати у читача зростання національної свідомості й патріотизму, бо він з іншого національного середовища. Але ж твори Тараса Шевченка у чеському та словацькому ареалах перекладалися і з цією метою, і їхній вплив був наявним.

Після 1945 року крім газетних та журнальних статей про Т. Г. Шевченка та перекладів його творів виходять і книжкові видання. Нагадаємо, що у 1946 році появилось вибране «Було колись на Україні» (Bylo kdysi v Ukrajině).

З популяризацією творчості Т. Г. Шевченка в Чехії пов'язане й з ім'ям чеського поета Ладіслава Фікара (1920-1975). У пражському видавництві «Svět sovětu» вийшла книжка – «Вибране з творчості найбільшого поета і будителя України». У це вибране увійшло 33 віршів, уривок з

«Гайдамаків», повість «Варнак», уривки з щоденника і вісім репродукцій з робіт Шевченка-художника. Упорядником видання була Н. Слабиковдова і видання було підготоване колективом перекладачів, серед яких був і Л. Фікар. Словацький україніст Михайло Мольнар у зв'язку з цим виданням написав: «Поет Ладіслав Фікар (зробив для згаданого видання один переклад) і Марія Біблова (переклала два вірші) ніколи більше до Шевченка не зверталися»⁶. Правда, Л. Фікар і раніше цікавився українською літературою, писав рецензії, наприклад, на п'єсу О. Корнійчука «Загибель ескадри», яку ставили у Виноградському театрі в Празі. Рецензія появилася у газеті «Млада фронта» 12 червня 1945 р. У цій же газеті за 15 червня 1945 р. опубліковано розмову Л. Фікара з українським письменником Натаном Рибаким, який побував у Празі⁷.

Видання упорядкував син поета Марек Фікар, який у бібліографічній та видавничій примітці пише: «Втрачається відчуття краси, зникає усвідомлення контексту; врешті-решт, як хтось з певною дозою перебільшення написав, «boom» інформаційних технологій у постмодерному світі знищить поезію». У згадуване видання із спадщини Ладіслава Фікара увійшли переклади російських поетів, до них приєднано й поезію українського класика Т. Г. Шевченка. Те, що у це видання включено й твори Тараса Шевченка, зафіксовано й на суперобкладинці книги. Три віршовані твори Т. Г. Шевченка («Садок вишневий коло хати», «Ой чого ти почорніло», «Породила мене мати» у перекладі Ладіслава Фікара появились ще у 1946 році⁸.

Є нагода простежити, якими змінами пройшов чеський переклад вірша «Садок вишневий коло хати». Тоді можна слідкувати за індивідуальністю перекладача, його перекладацькою майстерністю, але й за розвитком чеської мови.

Видання «Т. Шевченко (том XV). Шевченко в чужих мовах» (Український науковий інститут. Варшава – Львів, 1938 р.) приносить переклад Ярослава Виплела, який виник на початку 20-х років XX століття.

Večer

*Višňový sádek před chatou,
broučci létají sem a tam,
za pluhu oráči volna jdou,
procházkou zpívají děvčata,
starušky k večeri děti zvou.
Zář rudě plave. Před chatou
zasedla rodina k večeri.
Stařenky o mládí hovoří,
ale což – neslyší děvčata
pro píseň slavičí jímavou.*

*Mát' uložila před chatou
kupku znavených dětí svých,
sama pak usnula vedle nich;
ztichlo vše... Jedině děvčata
a slavík dosavad neutich...*

Чеська мова з того часу зазнала значних змін. Метафоричність перекладу, здається, позначена впливом російського перекладу творів Шевченка. І так поезія Шевченка у перекладі Я. Виплела зазнала емоційних, але й часових відхилень, у деяких випадках нагадує скоріш переспів.

Оригінал:

*«А мати хоче научати,
Так соловейко не дає».*

Переклад Я. Виплела:

*«Stařenky o mládí hovoří,
ale což – neslyší děvčata
pro píseň slavičí jímavou».*

Перекладач мав би своє зусилля вести до того, щоб його власні втручання у текст були якнайменше наявними, щоб найбільшою мірою наблизився до об'єктивності перекладеного твору. Правда, перекладач може принести й новий погляд на твір. Це відбувається зокрема тоді, коли підкреслить деякий з аспектів першотвору. У випадку Я. Виплела про цей момент не може бути й мови.

Ладіслав Фікар поширенням метафори, поповненням і змінами (зсувами) робить навіть формальну структуру вірша іншою.

Večer

*Višňový sádek kolem domku,
housličky chroustu slyšel hrát.
Oráči, čas je vypřáhat!
Zpívají dívky a zvuk zvonku
líne se k nebi jak kouř z chat.
Na náves sednou vedle domku.
Večerní hvězda! , dívej, tam!
Do trávy staví dcerka džbán.
Ted' slavík spustil...*

*Rozepnouc sponku,
nemá se matka k modlitbám.*

*Na trávě venku vedle domku
hejňátko hájá maličkých,
maminka spí, spí vedle nich.*

*Vše ztichne... Jenom potichounku
Vyjítne pták a dívčí smích.*

Л. Фікар також під впливом російського перекладу недоречно поповнює авторський образ, та навіть настільки, що доходить вже навіть не до переспіву, але скоріш до нового «твору».

Оригінал:

*«Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть».*

Переклад Л. Фікара:

*«Oráči, čas je vupřahat!
Zpívají dívky a zvuk zvonku
líně se k nebi jak kouř z chat».*

Від автора вимагається художньої стилізації дійсності, від перекладача художнього наслідування творчої манери першотвору. Якщо складовою частиною художнього твору не є об'єктивна дійсність, але авторська інтерпретація дійсності, оте саме вимагається і від перекладача. Водночас слід зазначити, що мова першотвору і мова перекладу не є прямолінійними, тобто мовні засоби двох мов не є «еквівалентними», тому і не можна їх застосовувати механічно. Чеський теоретик перекладу Їржі Леви у зв'язку із вже згаданим наголошує, що при перекладі поезії треба більше гнучкості і взагалі більше вільності⁹.

До найрепрезентативніших видань творів Тараса Григоровича Шевченка чеською мовою безперечно належить вибране «Білі хмари, чорні тучі»¹⁰. Очима сучасника глянув на творчість Т. Г. Шевченка чеський перекладач Ярослав Кабічек. І так «поет заговорив, як живий із живими»¹¹. Неабияку увагу перекладач приділяє

ритміці оригіналу. Це зауважив і літературознавець В. К. Житник, коли написав: «Бездоганно звучать по-чеському початок поеми «Сон», «Садок вишневий коло хати», уривок із «Княжни» («Зоре моя вечірняя») та багато інших творів. Перекладач зжився з коломийковим розміром, під його пером він легкий і природний»¹². Перекладачеві Ярославу Кабічеку при перекладі віршованого твору «Садок вишневий коло хати» вдалось наблизити чеському читачеві атмосферу, про яку І. Франко писав: «вся та вірша – се немов моментальна фотографія настрою поетової душі, викликаного образом тихого весняного українського вечора»¹³.

*Višňový sádek kolem domu,
v listí se chrousti chumáči,
z polí jdou s pluhu oráči,
děvčata zpívají jim k tomu,
matka se s jídlem otáčí.*

*Sednou si zápraží domu,
než hvězdnatě se zešeří,
dcera podává večeři,
když matka něco říct chce k tomu,
nedá jí slavík za keři.*

*Uloží matka v chládku domu
klubičko malých dětí svých
a sama usne vedle nich.*

*Umlká všechno, dejme tomu,
ne slavík však, ne dívčí smích.*

Характеризуючи перекладацький хист Ярослава Кабічека, В. К. Житник написав: «120 – річна історія перекладів Шевченка дає чимало прикладів того, як навіть не позбавлені поетичного хисту перекладачі терпіли крах, оскільки в своєму прагненні наблизитися сліпо скопіювати ритмомелодіку оригіналу. Поезія Шевченка настільки органічна у своєму зв'язку форми і змісту, вираженого гранично просто, засобами, позбавленими будь-якої штучності, що перекладачеві рід-

ко трапляється щаслива нагода до-тримуватися тексту, не відступаючи при цьому від форми, і навпаки. На багато більше можливостей дає син-тетичний підхід до перекладання, тоб-то вміння охопити, осмислити і від-творити творчу манеру письменника загалом, у принципі, а не на відрізьку одного рядка чи навіть строфи. Тут неминучі зміни образів, що, як пра-вило, повинні впливати з глибокого розуміння ситуації у вірші, бути ло-гічним чи принаймні можливим варі-антом прочитання першотвору. На такий шлях відтворення шевченківсь-ких оригіналів і ступив Кабічек»¹⁴.

Від видання чеського вибраного творів Т. Г. Шевченка «Білі хмари, чорні тучі» вже пройшло двадцять п'ять років. Вершини світової літера-тури мала б перекладати кожна гене-рація для себе.

* * *

(Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů. Nakladatelství Libri, Praha 2001, s. 688)

Повернення забутих імен і поява нових імен у російській, українській та білоруській літературах викликали активність з боку чеського видавництва. Вона підкріплена ще й тим, що читацькій громадськості нині абсолютно бракує інформації про літературне життя на території колишнього СРСР, бо після розвалу Радянського Союзу оці літератури залишились у затінку чеського і словацького видавничого зацікавлення.

Словник уможливило у свідомості читачів розбити поняття «радянська література», «радянські письменники». За цими поняттями часто на-вмисне приховувалась і українська лі-тература, бо серед читацької громад-ськості вона неодноразово ототожню-валась з російською літературою. Час-

то навіть доходило до вульгаризації української літератури. Правда, слов-ник в ніякому випадку не хоче замі-нювати історію літератури або бути стати путівником у літературних взає-минах. Основним критерієм для ви-значення приналежності того чи ін-шого автора до однієї з національних літератур є мова, а не країна, де живе письменник. І так, словник є словни-ком російських, українських та біло-русських письменників, а не письмен-ників Росії, України і Білорусії.

У вступній статті Іво Поспішіл пот-ребу такого видання зумовлює й тим, що після розвалу СРСР та після ви-никнення трьох самостійних держав в українців та білорусів пробиває со-бі шлях делімітаційне зусилля, зро-стають позаросійські контакти цих культур і літератур, що спричинено довготривалим тиском російських офіційних кіл та російською, пізніше радянською, політикою русифікації та концепцією так званого радянсь-кого народу: в українців посилюються контакти з власною діаспорою, зокре-ма в Німеччині та Канаді...

Над розвитком української літера-тури розмірковують Галина Бін та Іво Поспішіл, підкреслюючи, що нареш-ті вступає у свідомість думка, що іс-нує єдина українська література, не-залежно від того, де виникла.» За кор-доном України в різний час та з різ-них причин опинились десятки надій-них літературних творців. Досить зга-дати імена членів найсильнішої спіль-ноти українських емігрантів в Празі й Подєбрадах так званої празької школи: О. Олесь, Л. Мосендз, О. Оль-жич, О. Лятуринська, Н. Королева, Ю. Драган та інші... З вимушеного не-буття повернулась емігрантська твор-чість прозаїка В. Винниченка, лірика Є. Маланюка і внутрішньо розшаро-вану творчість одного з найбільших

українських письменників ХХ століття – В. Барки».

Автори подають дуже влучну характеристику 80-90 рр. ХХ ст. в українській літературі: «В українській літературі не межі століть і тисячоліття відбиваються різні тренди розвитку, як світоглядні та філософські, так передусім естетичні. Невгамовна авторська фантазія і гра з культурними традиціями дістає неочікувані художні форми. Суміш «масових» та «елітарних» тенденцій і багатозначність змісту припускає та передбачає більше інтерпретаційних можливостей. Однак, не все, що виникло у 80-90-х роках художньо на рівні. Одне, звичайно, безсумнівне: творча свобода надала письменникам нові можливості пошуків і прояву індивідуальності, звільнила їх з провінційної замкненості та дозволила встановити діалог з європейською та світовою культурою».

Сучасну українську поезію 80-90-х років у словнику репрезентують Юрій Андрухович, гасло «БУ-БА-ВУ» (літературне угруповання), Олександр Ірванець, Віктор Неборак, група трьох поетів «Нова дегенерація» (Іван Андрусяк, Степан Процюк, Іван Ципердюк). Якщо у словнику широко представлена генерація «шестидесятників», то створюється враження, що після них в українській поезії настала явна прогалина. А де ж поділись поети 70-х років? Наприклад, В. Голубородько, М. Воробйов, В. Кордун та інші. Є правдою, що суспільно-політична обстановка, зокрема у 70-і роки, була несприятливою для творчих уподобань згадуваної генерації поетів.

Також створюється враження, ніби в сучасному в українській художній прозі крім імен Ю. Андрухович та О. Забужко нема імен і творів, які входили б у читацьку свідомість. У зв'язку з творчістю Ю. Андруховича

підкреслюється його гра з текстом і читачем, його колажовитий характер тексту, еротика, любов до всього магичного, але й вдала літературна містифікація та авторська іронія. З його іменем зв'язані перші, як твердиться у словнику, прояви неупередженого зацікавлення сучасною українською літературою в Західній Європі.

Словник приносить цілий ряд імен, творчість яких ще недавно замовчувалась, було заборонено її згадувати. Серед них і такі автори, як Ганна Барвінок (представниця етнографічної літературної школи), Іван Багряний, Василь Барка, який, наприклад, тут представлений як чільний представник української еміграції. Життя і творчість В. Барки тісно пов'язані з драматичними подіями і колізіями свого часу. З дальших можна згадати Павла Чубинського (1839-1884), Дмитра Чижевського (1894-1977), який український культурний розвиток оцінював як складову частину європейського контексту. Тут же зазначається вплив чеського структуралізму на Чижевського філософське розуміння літератури. Словник не обминає й такі імена, як Микола Куліш, який увійшов в історію української літератури, як творець необарокової драми; Богдан Лепкий (1872-1941), твори якого перекладені на англійську, німецьку, португальську, чеську та словацьку мови; Леонід Мосендз (1897-1949), життя якого пов'язане також з колишньою Чехословаччиною; Олександр Олесь, який двадцять п'ять років прожив в еміграції, зокрема в Празі; Тодось Осьмачка (1895-1962), якого у 1962 р. було запропоновано на Нобелівську премію, якої так і не діждався.

Дивує однак, що у словнику не знаходяться гасла про таких письменників, як Віктор Петров (В. Домонто-

вич), якого не можна не згадати, коли йде мова про новітню українську прозу. Те саме можна сказати й про Майка Йогансена (1895-1937), про життя і творчість якого словник також мовчить. Але ж йдеться про одного з майстрів української модерної прози. У словнику бракує гасла про письменника Аркадія Любченка (1899-1945), якого свого часу чеська преса назвала одним з кращих українських письменників, чеські періодичні видання навіть друкували його твори. У словник не попала й така виразна постать української літератури, як Борис Антоненко-Давидович (1899-1984), переклад твору якого у 20-і появився і у чеській пресі, про якого, до речі, Євген Сверстюк написав: «В українській пореволюційній літературі, багатій на скалічені, розстріляні і самознівчені таланти, ім'я Антоненка-Давидовича займає особливе місце – почесне місце – в першому ряду письменників, що мали б увійти до хрестоматії. Це стійке місце забезпечене йому вагою живого слова, яке не старіє» (Сверстюк Євген. Вірний до кінця // Блудні сини України. – Вип. 1-2. Сер. 1. – К, 1993. – с. 220).

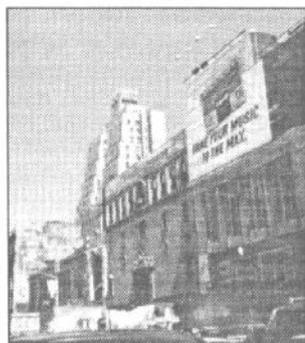
Позитивно треба оцінити, що словник наводить чеські, в деяких випадках й словацькі, книжкові видання перекладів українських авторів. Інколи навіть йдеться про твердження, які вже належать скоріш літературній компаративістиці. Наприклад, при гаслі «Володимир Дрозд» пишеться: «Характером своєї прози і гнучкістю поезики нагадує словацького прозаїка і генераційного ровесника Петра Яроша».

Словник спонукає до нових досліджень української літератури серед українців Чехії та Словаччини, пропонує безліч нових імпульсів для дальшого дослідження взаємозв'язку і взаємодії літератур.

Примітки:

- 1 Житник В. К. Тарас Шевченко чеською та словацькою мовами. В кн.: Шевченко і світ, Дніпро, Київ, 1989.
- 2 Тихий Ф. Тарас Шевченко в чеській та словацькій літературах. В кн.: Т. Шевченко (том XV). Шевченко в чужих мовах. Український науковий інститут, Варшава – Львів, 1938.
- 3 Там же.
- 4 Ďurišin D. a kol. Osobitné medziliterárne spoločenstvo (1), Veda., Bratislava, 1987, s. 64.
- 5 Horálek K. Příspěvky k teorii překladu. Statní pedagogické nakladatelství, Praha 1966.
- 6 Мольнар М. Тарас Шевченко у чехів та словаків. Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, Пряшів, 1961, с. 199.
- 7 Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styku, Svět sovětu, Praha 1968.
- 8 Život, XX, 3, 1949, s. 79.
- 9 Levý J. Umění překladu, Panorama, Praha 1983.
- 10 Ševčenko Taras. Bílé mraky – černá mračna. Přeložil Jaroslav Kabíček, Československý spisovatel, Praha 1977.
- 11 Житник В. К. Тарас Шевченко чеською та словацькою мовами. В кн.: Шевченко і світ (літературно-критичні статті), Дніпро, Київ 1989, с. 68.
- 12 Житник В. К. Деякі питання відтворення поезики Т. Г. Шевченка в чеських перекладах. В кн.: Т. Г. Шевченко в інтернаціональних літературних зв'язках, Вища школа, Київ, 1981, с. 126.
- 13 Франко І. Із секретів поетичної творчості, – Київ, 1969, с. 101.
- 14 Житник В. К. Тарас Шевченко чеською та словацькою мовами. В кн.: Шевченко і світ, Дніпро, Київ, 1989, с. 68.

Нова тривога на переломі тисячоліть

Oksana Zabužko
Polní výzkum
ukrajinského sexu

Оксана Забужко (1960) – поетеса, філософ, прозаїк, автор поетичних книжок «Травневий іній» (1985), «Диригент останньої свічки» (1990), «Автостоп» (1994). З дальших її творів можна згадати повість «Інопланетянка» (1992), літературно-філософські студії «Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період» (1992, 1993), «Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу» (1997). Але найбільшої слави їй приніс роман «Польові дослідження з українського сексу» (1996), який минулого року вийшов також у пражському видавництві «OWP» у чеському перекладі Ріти Кіндлер. Вашій увазі пропонуємо післямову професора Іва Поспішіла до чеського видання цього роману.

Думаю, що українська авторка цього твору Оксана Забужко, вже досить шанована як постмодерна поетеса і в світі – зайво – хоч і з іронічною гіперболізацією – побоюється, що її текст викличе і після розголошу, який так барвисто і трохи егоцентрично описує у вступі, репресивну увагу політичних кіл: в добу постмодернізму, до якої себе, мабуть, охоче зараховує, література є, так би мовити, незначною діяльністю десь окрай об'єму грудей славних модельєрок, банківських рахунків і власників оскарів чи певів. До того ж, значення літератури у слов'ян, зокрема східних, завжди було значно перебільшеним. Якби авторці пощастило – хоча б і завдяки цьому чудовому чеському перекладу – викликати подібну увагу, була б це й насправді козацька перемога. В чому ж новизна цього псевдороману 90-х років 20 сторіччя, в якому, окрім іншого, цілком відверто розповідається про статеве життя талановитої української письменниці – з децицею самолюбства – під час навчального й лекційного перебування в США, з тягарем сімейної гулагівської історії за плечима і всюдисутніх сексотів радянського режиму, постійно між Україною та Росією, домівкою і діаспорою, вічна-віч з гамбургерою Америкою, якій сниться її трохи змінений сон? Перш за все у тому старому, тобто в усвідомленні взаємопов'язаності, спадкоємності. Мене завжди захоплює, яке сильне у східних слов'ян це усвідомлення, я міг би сказати й усвідомлення родове. Якщо не брати в увагу Дюріхові ба-

роковій конструкції чи Грубінове «Дерево у листя вдягається», то в чеській літературі не знайдемо такого сильного відчуття коренів, адже й безперечний атеїст Юрій Бондарев в одному із своїх романів виводить на сцену протопопа Аввакума – не лише Лєсков чи Ремізов.

Як відомо, літературний постмодернізм живиться трупами старих текстів, у східнослов'янському середовищі це впадає в очі уже в постмодерній класиці Венедикта Єрофєєва «Москва-Петушки», яка є своєрідною літературною енциклопедією, у Владіміра Сорокіна однаково легко знайдемо програмні соціалістично-реалістичні кліше. Знаємо і те, якою привабливою є, зокрема, гущавина літературного середньовіччя й преромантизму, особливо структур сентименталізму, в які автори перелому тисячоліть закохані. При читанні згаданого тексту Оксани Забужко, з-поза усіх її описів болючості статевого стосунку, усіх витоків сімені й менструаційних тяжкостей – які авторка так щедро пропонує для захоплення, подібно до того, як колись її прапрабабусі розповідали про здійснені трохи вище кісточок святковій спідниці, чи прабабусі – про палкі поцілунки на уста, просвічує простісінький смуток і безнадія самовбивчого калібру, відчай члена того племені, яке з плином часу, можливо, відійде в небуття, депресія носія тієї мови й літератури, яких ніхто в світі не розуміє. На думку спадає чесько-німецький Пауль (Павел) Айснер і його реалістичні, хоч трохи й підфарбовані ностальгією, роздуми про смерть мови – він мав на увазі мову чеську, той храм і твердиню; нас може здивувати подібна загроза щодо десятків мільйонів україномовних осіб, але з погляду глобалізаційного і в це можна повірити.

На потрібному мовному й національному рубежі стоїть дівчина, яка вже знає своє, і від того їй не по собі. Взяти хоча б її етимологічний роздум про походження слова «мистецтво»: «Латинське *ars*, що просочилося в більшість європейських мов, нордичне *kunst*, що відрекошетило у західних слов'ян «штукою», – от де насправду здоровий підхід, аж чути бюргерську пообідню кислокапустяну відрижку: штука, забавка; безневинне трюкацтво, акробатичний переверт на линві, мелодійний подзвін барокових дзигарів і штудерно різьбована табакерка, наше «мистецтво» – мастацтво тої ж природи, тільки так – байдужо-поблажливим позіхом: ну-ну, чим там мастаки нас сьогодні потішать? – і знешкоджується, розчакловується приховану пастку, і, здається, єдина церковнослов'янщина марно виціпляє застережного сухого перста: «изкусство» – від «изкус», спокуса, ота сама, в яку молитва просить не ввести».

Українська вчителька української літератури у прірві Сполучених Штатів між однолітками, які про східнослов'янські глибини й нюанси мають лише туманну уяву, більш того, творену часто мас-медіа в процесі вимивання мозків, яким є її смуток? Безперечно не полягає лише в тому загальнолюдському «*post coitum omne animal triste*», коли їй чоловіче перо полоскоче ногу, це смуток глибший, такий глибокий, що доторкнеться свого антиполюсу – радості; отой «відчай» чеського поета, чесь-

кого модернізму й авангардизму в тексті української авторки оживає як креативна побожність, яка приносить очищення – або, як у передмові – спасіння душі.

Проза О. Забужко – це конфесійний вплив у відомій ухильній він-формі, яка приносить бодай трохи полегшуючий відступ і розважний погляд або ж якусь солодку ілюзію в прибої власних поетичних текстів і суміші відмінностей, до якої вступає і Гоголь, котрий як українець просто мусив писати по-російськи, тень скептичного Вольтера, українсько-російський розмовний суржик, і передовий Габрієл Гарсія Маркес, який все ж таки був приятелем СРСР, силуєт жидівства і «Лісова пісня» Лесі Українки, яку її американські учні цінують більше, ніж Шекспіра, аж до солодко-дурманних літературних самогубств Поля Целяна чи Сильвії Плат, а за цим усім вбоге піонерське дитинство, смерть близьких і всюдисутній страх – все це в творі О. Забужко прозвучало в єдиному, дещо аморфному і судомному жесті: що ви знаєте, лебедики, про східну Європу? Можливо, що в цьому садомазохістичному нарцизмі авторки приховано й відповідь: подібне колюче творіннячко важко виникло б у добробуті й пересиченні глобалізованих супердержав.

Читачі давньої літератури східних слов'ян пригадають хрестоматійний апокриф «Як Бог створив Адама» чи «Ходіння Богородички по муках пекельних»: людина є дуалістичним актом творення як добра, так і зла, після гріхопадіння мусить іти помилювання й прощення, після життєвої прірви східних слов'ян, які несуть на плечах столітнє приниження й тривогу від перспективи втрати власної мови, – коштовний камінь творчості. Віч на віч із східними злиднями, безперспективністю (рабам негоже мати дітей), страху з національної і культурної загибелі ще більше помітна уся відносність та ілюзорність нашого євангелія матеріального багатства і культу перенасичення, і ще вищої ціни набувають непоказні цінності, які видобуваються з тривоги індивідуального й племінного буття. Як це було у росіян Карамзіна, Достоевського і російськомовного українця Короленка: від зачарування цивілізацією і від погано прихованої заздрості до глибшого розуміння свого на тлі чужого, у тому світі, в якому і всупереч перебільшеному індивідуалізму й люто маніфестованій толерантності, внаслідок якої собачка кінозірки з привілейованої Півночі мав більше людських прав, ніж будь-який габешанин, людська особа може так легко перетворитися в аморфне комп'ютерне ніщо. Раджу, таким чином, сприймати цей текст у першу чергу не як вияв постмодерної рефлексійної мультикультурності, яка проникла і на відсталий схід, але як вияв нової тривоги, не менш сильної, ніж тривога Григорія Самси, копи одного дня з'ясував, що є жуком, який повзе по стіні.

Іво Поспішіл

СЛОВАЦЬКА ПОЕЗІЯ І ПРОЗА У ПЕРЕКЛАДАХ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ДУКЛЯ» ЗА 1990-2002 рр.

(Бібліографічний покажчик)

Було б зайвим підкреслювати значення перекладу художньої літератури у взаємних збагачуваннях духовної культури між народами. Потреба такого почину безперечна. Журнал «Дукля» виконує цю благородну місію. За весь вказаний вище період на сторінках журналу були надруковані переклади із словацької мови на українську двісті тридцять шість віршів, з чеської – шістнадцять, російської – п'ять, польської – двадцять один вірш, грузинської – два та світової поезії – п'ять віршів. Художню прозу словацьких прозаїків було представлено п'ятнадцятьома авторами у перекладі на українську мову. Крім того були здійснені чотири художні переклади з польської та два з чеської мови. З боку перекладачів був це почин достойний і він чекав на адекватний жест з боку словацьких поетів-перекладачів та прозаїків, щоб розвіяти наші сумніви, що воно так і повинно бути, що малі мають прославляти великих, які дбають лише про свою велич та не мають часу й охоти звертати увагу на малих, бо діє тут якийсь генетичний процес взаємних нерівних відносин між чванливими, самовпевненими великими народами, що з погордою дивляться на менших, і меншими, які повинні бути прислужними та залежними, мовляв, вони не здібні нічого великого створити...

Нижче наводимо список перекладених словацьких авторів на українську мову з вірою і надією, що він послужить для дослідників, які займаються проблемами художнього перекладу та словацько-українськими культурними взаємовідносинами.

Ілля Галайда

ПОЕЗІЯ

1. АДАМУЩИН, Л.: «Мов квіти поміж бур'янів», «Я вже забув, як воно сталося», «Виріс красунь-кущ», «Затупили ми жало твоє», «Жити, тільки жити», «Дукля», 1992, №5. Пер.: В. Конопелець.

2. АНДРІЧІК, Ю.: «Павук з професійною витонченістю», «Мішаний ліс», «Вогні». «Дукля», 1991, №2. Пер.: М. Бобак; «Слово», «Дим», «Вежа», «Хрести». «Дукля», 1992, №2. Пер.: В. Конопелець.

3. БАНГА, Д.: «Страх», «Вільха», «Троянда». «Дукля», 1994, №2. Пер.: М. Вобак.

4. БУЗАШІ, Я.: «Любов варить з першої води». «Дукля», 1290, №3. Пер.: С. Макара, «Поліпшення вином». «Дукля», 1994, №6. Пер.: І. Галайда; «Одягнися красо», «Глина», «Шукання голів», «Кентавромахія». «Дукля», 1997, №2. Пер.: Д. Павличко.

5. ВАЛЕК, М.: «Можливо», «Сірники», «Осіньна любов», «Шахи», «По буквах», «Сумна рання електричка», «Земля під ногами», «Заборонена любов», «Пиш так собі». «Дукля», 1996, №2. Пер.: Д. Павличко.

6. ГАУГОВА, М.: «Птах, що крізь серце пролетів». «Дукля», 1992, № 1. Пер.: М. Бобак.

7. ГВЄЗДОСЛАВ, П.-О.: «На нас лежить безмовності печать». «Дукля», 1991, №3-4. Пер.: Г. Кочур.

8. ГЕВ'ЕР, Д.: «Коли ми ще плакали над віршами», «Апокаліпсис». «Дукля», 1992.,

№1. Пер.: М. Бобак; «Ацтекський малюнок», «Майбутній можливий мир», «Піноккіо». «Дукля», 1994, №6. Пер.: М. Бобак.

9. ЗАМБОР, Я.: «Листя, затасний мотив», «Затаїмо це однак», «Листя, саркастичний мотив», «Листя, елегантний мотив», «Венеційські мотиви», «Калюжа». «Дукля», 1994, №1. Пер.: І. Галайда; «З передзимових заміток про поезію», «П'ятниця-посвятиця», «Буря», «Мій батько в місті», «Ода останнім дням яворового листя», «Тяжке», «Вітер», «Я – циган», «Дерево», «Серпень», «Любив я», «Мати», «Містик», «Калюжа», «Шанхайський жебець». «Дукля», 1996, №5. Пер.: Д. Павличко.

10. КОВАЛІК, М.: «Із щоденника ясновидиці». «Дукля», 1990, №3. Пер.: С. Макара.

11. КОВАЛЧИК, В.: «Надія», «Тіло Христове», «За твором різьб'яра Павла Бавлни», «Ворожба», «Якщо ніхто», «Зв'язок», «Камінь», «Здобич». «Дукля», 1998, № 2. Пер.: І. Галайда.

12. КОЛЛАР, Я.: «Пророцтво», «Нашадкам», «Ревнителів слов'янства». «Дукля», 1991, № 3-4. Пер.: Г. Кочур.

13. КОНДРОТ, В.: «Країна-У», «Україна І», «Стоги». «Дукля», 1990, №4. Пер.: С. Макара.

14. КРАСКО, І.: «Листок», «Ораниці», «Якби, якби...», «Балада», «Пізно», «Лячний акорд», «Отча нива», «Єгова», «В серця схованці». «Дукля», 1994, №1. Пер.: В. Конопелець; «Романето», «Пізно вже», «Вже ранішні вітри», «Гей, мої юнацькі груди», «Давній романс», «Кропить, кропить», «На цвинтарі», «Те хижє диво літ минулих», «Вдома», «Надокучили мені», «Критика», «Quia pulvis sum». «Дукля», 1994, №3. Пер.: В. Конопелець; «Идуть дощі», «На цвинтарі», «Сьогодні», «Гей, жінки», «Аміні», «Тьмариться», «Ніч», «Раб», «Критика», «Solitudo». «Дукля», 1996, №3. Пер.: Д. Павличко.

15. КРАСНОВСЬКИЙ, Б.: «Птахи», «Повторна спроба на надію», «Моя долоня», «Точно, як смерть», «Коли вже напишу справжній вірш?», «Про нескорене серце». «Дукля», 1993, №5. Пер.: І. Галайда.

16. ЛАЙКЕРТ, Й.: «Сповідь», «Крила», «З висоти», «Відтепер», «Непотрібні речі», «Затміння», «Сліпота», «Відтв я старому дереву руки», «Гріх», «Мандрівник», «Шепіт», «Еміграція», «Моток вовни», «Кратер», «Прибирання», «Совість», «Дуже довго», «Спрага», «Черепки». «Дукля», 1998, № 5. Пер.: І. Галайда; «Обрубані руки», «Спокуса», «Борозна», «Провина», «Нужда», «Псалми», «Закон», «Небо», «Кроки», «Лет», «Долівка». «Дукля», 2001, №2. Пер.: В. Конопелець.

17. ЛИПКА, Ф.: «Спарта», «Одісей», «Аргонавти», «Аеродром», «Універмаг», «Археологія». «Дукля», 1990, № 5.; Пер.: С. Гостиняк.

18. МАЄРНИК, Т.: «Різдвяна листівка». «Дукля», 1992, №6. Пер.: В. Конопелець.

19. МАХОВИЧ, Р.: «Кохання». «Дукля», 1990, №3, Пер.: С. Макара.

20. МІГАЛКОВИЧ, Й.: «Городники», «Із середовищем». «Дукля», 1990, №1. Пер.: С. Макара; «Думка з подружжям», «Мене не обдурите», «Помалу», «Не бачити місяця». «Дукля», 1997, №3. Пер.: Д. Павличко.

21. МІТАНА, Д.: «Поєдинок», «Осінь», «Диво». «Дукля», 1992, №2. Пер.: М. Бобак.

22. ПЕТЕРАЙ, К.: «Завтра може бути пізно». «Дукля», 1992, №2. Пер.: М. Бобак.

23. ПОДГРАДСКА, М.: «Хлопець і пташка», «Світ актор, світ глядач II», «Переміна». «Дукля», 1998, №3. Пер.: В. Конопелець.

24. ПОДРАЦКА, Д.: «Євангеліє від луди», «Остання сестра Адама і Єви», «Знімання корони», «Анна», «Дотик горностая», «Рух», «Ранішній псалом для милого», «Фрагментальний щоденник III». «Дукля», 1997, № 3. Пер.: І. Галайда.

25. РЕЗНИК, Я.: «Що це любов», «Дукля», 1990, №3. Пер.: С. Макара; «Косарі», «Пам'ять хліба», «Лісоруби», «Спалювання». «Дукля», 1992, №3. Пер.: С. Макара.

26. РІХТЕР, М.: «З-поза бархатних завіс», «Смерть не чекає», «Пройти мимо могили», «Зачинена брама», «Диви, мла!», «Остання бабуся казка», «Святі місця». «Дукля», 1997, №4. Пер.: І. Галайда.

27. РУФУС, М.: «Хлопець», «Прощання», «Музика під льодом», «В печері пам'яті», «Не питай», «Мовчки», «Пізний портрет», «Завжди так», «Твоя сльоза», «Людство», «Верби». «Дукля», 1997, №1. Пер.: Д. Павличко.

28. СМРЕК, Я.: «Douleur», «Двобій», «Жінка і ваза», «Пісня», «Епілог», «Над біографією Поля Верлена». «Дукля», 1996, № 4. Пер.: В. Конопелець.

29. СТРАЖАЙ, Ш.: «Пляж». «Дукля», 1990, №4. Пер.: С. Гостиняк; «Паркан», «Після довгих дощів», «Ти не інакша», «Офелія», «Пригода в поїзді», «Дівчатко», «Літо», «Черешні». «Дукля», 1997, №2. Пер.: Д. Павличко.

30. ХМЕЛ, К.: «Скепсис». «Дукля», 1992, №1. Пер.: М. Бобак; «Контекст», «Твої очі», «Чужа мова», «Пікассо», «Шенберг». «Дукля», 1995, №2. Пер.: М. Бобак.

31. ЧИЖМАРИК, Р.: «І це є любов». «Дукля», 1990, № 3. Пер.: С. Макара; «Завжди». «Дукля», 1991, №2. Пер.: М. Бобак; «Вигляд кульгавого вірша», «Скільки», «Дві терниноньки», «Баланс», «Чим», «Дівки», «Вибачте – помилка». «Дукля», 1997, №1. Пер.: І. Галайда.

32. ШИМОН, Л.: «Німецька доля», «Нарешті вляжеться», «Відкриття». «Дукля», 1991, №5-6. Пер.: І. Галайда.

33. ШТРАССЕР, Я.: «П'ятниця». «Дукля», 1991, № 2. Пер.: М. Бобак.

ПРОЗА

1. ГАЛВОНІК, А.: «Свербіння крові» (уривок). «Дукля», 1997, №6. Пер.: І. Яцканин.

2. ПІКІШ, А.: «Сім мудреців з бамбукового гаю». «Дукля», 1994, №6. Пер.: І. Яцканин.

3. ГУДЕЦ, І.: «З міфології та міфотворення старих слов'ян» (уривок). «Дукля», 1993, №5. Пер.: В. Конопелець; «Про білого коня». «Дукля», 1994, №4. Пер.: В. Конопелець; «Очевидна подібність близнят». «Дукля», 1996, №2, Пер.: І. Яцканин.

4. ЗЕПІНКА, М.: «Балада про велику невідому». «Дукля», 1994, №3. Пер.: І. Яцканин.

5. ЙОГАНІДЕС, Я.: «Пам'ять про Дона Джованні». «Дукля», 1994, №4. Пер.: І. Яцканин; «Носій чародійного єдинорога». «Дукля», 1997, №5. Пер.: І. Яцканин.

6. КАРВАШ, П.: «Давні знайомі» (уривок). «Дукля», 1995, №6. Пер.: І. Яцканин.

7. МИКОЛАЙ, Д.: «Фіакр». «Дукля», 1990, №1, Пер.: І. Яцканин; «Я повішусь!». «Дукля», 1993, №6. Пер.: І. Яцканин.

8. МІТАНА, Д.: «Полегшуючі обставини». «Дукля», 1994, №1. Пер.: І. Яцканин; «Коли цвілі шибениці». «Дукля», 1995, №4. Пер.: І. Яцканин.

9. МНЯЧКО, Л.: «Товариш Мюнхгаузен» (уривок). «Дукля», 1992, №1. Пер.: І. Яцканин.

10. МОКОШ, Й.: «Казка про робота Робка» (драм. твір). «Дукля», 1994, №5. Пер.: С. Макара.

11. ОТЧЕНАШ, І.: «Звуки та слова». «Дукля», 1992, №6. Пер.: І. Яцканин.

12. СЛОБОДА, Р.: «Перстень». «Дукля», 1994, №2. Пер.: І. Яцканин.

13. СЛОБОДНІК, Д.: «Північ, північ, дивна планета» (уривок). «Дукля», 1993, №2. Пер.: І. Яцканин.

14. ТУЖИНСЬКИЙ, Я.: «Пивна плашка». «Дукля», 1991, №1. Пер.: І. Яцканин.

15. ШІКУЛА, В.: «Дрімлюга – птах нічний». «Дукля», 1995, №1. Пер.: І. Яцканин.

16. ЯРОШ, П.: «В снігу». «Дукля», 1994, №5. Пер.: І. Яцканин; «Лоно і пентаграма». «Дукля», 1998, №3. Пер.: І. Яцканин.

Свято і для українців Польщі

Поява на світ нового літературного журналу – це справжнє свято. Тим більше, коли це стосується тієї чи іншої етнічної групи. Тому порадував вихід першого літературного часопису «Український Літературний Провулок» наших українських побратимів у Польщі. І коли собі уявити, що до цього часу вони мали змогу публікуватися лише на сторінках газети-тижневика «Наше слово», то це радість тим більша. До того ж, «Український Літературний Провулок» відповідає тим найвимогливішим поліграфічним вимогам та солідному літературному рівню з добре обміркованою концепцією і «є спробою увінчати довголітнє існування українського літературного середовища як складової частини національної меншості у Польщі».

В згаданому річнику представлені переважно поезії таких поетів, як: 75-літній ювіляр Остап Лапський, Міля Лучак, Іван Златокудр, Іван Киризиук, Тадей Карабович, Сакрат Яновіч, Уршуля Міхаляк, Ян Леончук, Стефанія Трохановська, лемківський поет Володислав Грабан з Криниць та Юрій Гаврилюк. Останній, крім віршів, виткав ще свої слова-роздуми під назвою «Окрайці подуманого».

У розмові з поетесою Мілею Лучак з Перемишля «Я не можу сказати, що в середньовіччі мене не спалили б...» вона висловлює переконання, що після Божого суду буде на планеті поетів. Хочеться вірити, що на цій планеті не буде самотньою.

В рубриці «ПОГЛЯД» вміщений нарис Стефанії Андрусів «Комплекс емігрантства: інобуття в культурі». Авторка вважає поетичну мову, респ. поезію першообразом й першопочуттям на початку творення національної космогонії. На відміну від прози, бо українська проза діаспори в принципі можлива й чужою мовою, свідченням чого є американський бестселер останніх років «Те, що кажуть» Аскольда Мельничука, який ставить до світу українські питання англійською мовою.

Кілька сторінок в журналі відведено рецензіям на нові книговидавання. Співзасновник «Нью-Йорської групи» українських поетів у діаспорі Богдан Бойчук звернув увагу на останню збірку поезій Івана Киризиука «Смак ягоди ожини», поета, який черпає з джерела бездонної любові до

Підляшшя. Якраз Підляшшя – це його «універсальна метафора». Книга вийшла в Більську Підляському в 1999 році. Слід зауважити, що від 1990 року українські поети з Польщі самі видають свої книги, і хоч даний процес сповільнений браком грошей, все ж таки появилися цікаві видання.

В 1999 р. у видавництві альманаху українців Європи «Зерна» вийшла збірка поезій Юрія Гаврилюка «Голоси з Підляшшя», оцінку якої подає Стефанія Андрусів, підкреслюючи, крім іншого, й те, що «поетичне мислення Юрія Гаврилюка пронизане гострим відчуттям часу, драмою поминальності».

З поетичною збіркою «Веселка печалі» Івана Златокудра, для стилю якого властиве творення неологізмів, знайомить читачів Любомир Пушак.

В полі зору відомого літературознавця та літературного критика Флоріяна Неуважного (одного з упорядників «Антології української поезії», яка вийшла польською мовою у Варшаві 1977 р.) найновіша книга поета Остапа Лапського «Мій почитачу». Ф. Неуважний вважає О. Лапського, автора слів «Поет – лиш той, хто знизу вмить одну оцінить пагорба висотність і – низу глибину!», чи не найоригінальнішим поетом в діаспорі. І на велике здивування та радість рецензента виринає на цей раз з поетичних рядків Лапський-романтик.

Про апокаліптичні візії поетичного космосу Мілі Лучак в її найновішій збірці «Апокаліпсис або ознаки кінця світу» робить висновки Тадей Карабович, наголошуючи на темі – «особисте продумання біблійних образів».

З найновішою збіркою Тадея Карабовича «Вибрані поезії», яка підсумовує двадцятиліття творчості поета з Холмщини, знайомить читачів Елеонора Соловей. Згадувана збірка містить у собі, крім іншого, й уривок з поеми «Атлантида», присвяченої драматичним подіям 1947 року, коли українці-лемки Польщі були насильно переселені до північних областей. Ліричне осягнення пережитого поет подав в зболених рядках:

*І водночас нацменшість
як більшість –*

і «скільки разів це розігрувалося в історії», зазначає далі Е. Соловей, «а людство, наче кепський школяр, ніяк не засвоювало уроку». Наші читачі вже мали можливість познайомитися з творчістю Тадея Карабовича саме на сторінках літературно-мистецького та публіцистичного журналу «Дукля» та газети «Нове життя». До речі, Тадей Карабович є головою редакційної ради нового літературного часопису, секретарем – Любомир Пушак.

В кінці часопису подано короткі інформації про авторів, опублікованих в першому номері «Українського Літературного Провулка».

Надіємось, що в дальших, наступних номерах проза не омине жодні літературні провулки, оскільки «це видання має на меті заповнити прогалину в культурному житті виданням річника, на сторінках якого будуть друкуватися поезії, прозові твори, переклади, а також рецензії на видані книжки».

Отож – витримки, багато творчих насаг та енергії, успіхів й щастя на цій нелегкій, зате прекрасній ниві нашої культури, Вам, друзі!

Н. Вархол

Філософія абсурду В. Стефаніка

Василь Стефанік (1871-1936) у студентські роки (фото приблизно з 1898 р.)

У Новому Саду, центрі сербського краю Воєводина, вийшли «Вибрані новели» Василя Стефаніка сербською мовою (перекладач Стеван Константинович). Книжку, яка містить 36 новел, видало приватне видавництво «Любитель книжки». Наприкінці тридцятих років минулого століття у Загребі вже було надруковано хорватський переклад новел Стефаніка, проте це видання давно стало рідкістю. На презентації, що відбулася 2 квітня у Новому Саду, Юліан Тамаш, член Національної Академії наук України й Спілки письменників України зазначив, що Стефанік був першим у світовій літературі новелістом філософії абсурду, яка згодом принесла славу А. Камю та Г. Г. Маркесу. За словами Тамаша, троє українських письменників були кандидатами на Нобелівську премію у сфері літератури: Іван Франко, Улас Самчук та

Олесь Гончар. Якщо б її отримав хоча один із них, ставлення до української літератури було б зовсім інакше. Стеван Константинович також нагадав, що серби в минулому, через політичні причини, усіх східних слов'ян ототожнювали з росіянами, й тому в Сербії рідко перекладали твори українських письменників. У комуністичні часи сербсько-українські літературні зв'язки безпосередньо залежали від доброї волі Москви й тиражувалися переважно твори соцреалістичного жанру. Тому серби досі майже не знають ні про українських класиків, ні про сучасну українську літературу. Книжка, яка щойно вийшла з друку, містить, між іншими, новели «Камінний хрест», «Земля», «Синя книжечка», «Лесева фамілія» та інші.

(За газетою «День», ч.67, 2002 р.)

Над проблемами духовності

За сприяння Народно-демократичної партії, Центру практичної філософії в Україні почав виходити часопис розвитку духовної культури «Джерела». Йдеться про студентський богословсько-філософський часопис. Треба привітати отакий намір молодих людей, які і в складній сучасній економічній обстановці вирішили видавати часопис, на сторінках якого порушувались би питання духовності в Україні.

У другому числі цього часопису редакція пропонує читачкій увазі уривки творів подвижників українського духу – Юліана Вассіяна, Василя Барки, Григорія Ващенко. Часопис друкує статтю Анатолія Топстоухова «Quo vadis, людино?», Анатолія Свідзинського «Метафізичний сенс свободи та сенергетика», Івана Дзюби «Церковне становище в Україні» та дальші цікаві матеріали.

Проект видання «Джерел» є благодійним. Він не зміг би реалізуватись без допомоги меценатів. Приємно відзначити, що серед меценатів часопису відомий і на наших теренах лікар, психотерапевт Микола Кметь.

(р)

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Ельвіра Молдован

І знову осінь незабаром
Засипле літо жовтим листом.
Й горітиме калина жаром,
Й шипшина одягне намисто.

І знову в небі синьо-сірім
Холодний промінь сонця блисне,
І над моїм сумним подвір'ям
Крик журавлів на мить повисне.

* * *

Запахло осінню, димами.
В нічному небі блискавки сухі.
Снімо життям, живемо снами,
І сняться сни не добрі й не лихі.

Я сном не дуже переймаюсь,
Та просто інколи тривожусь,
Бо ще не зовсім розбираюсь,
Де істина, а де лиш схожість.

* * *

Осіння ніч. Мені не спиться.
Думки ніяк спокою не дають.
А як засну — ніщо не сниться,
Лиш тіні десь, зникаючи, пливуть.
Я знаю, що повинна спати.
Але заснути все ж не можу,
Бо совість — ще один вид страти,
Який без пошуку знаходжу.

* * *

Небо дощами всю ніч сповідалось.
Мліла від жаху земля.
Я до світанку на сні сподівалась.
Тільки наснилась імаа.
Втрачені душі і втрачені тіні
На посивілій стіні,
Серце, розп'яте на сонця промінні,
Снились. Та лиш не мені.
Холод, що душу довів до безумства,
Вчора, здається, зрадив...
Небо всю ніч сповідалось безумно
Стиглим яблукопадом.

* * *

Хтось малював по стінах прохолоду,
І хтось ридав крізь стіни цілу ніч.
А я свою омріяну свободу
Повісила через стілець, мов річ.
А я своє уперте й ніжне слово
Ховала поспіхом у цей блокнот,
Щоб хтось ридав мені крізь стіни знову
В химерному сплетінні мокрих нот.

НОКТЮРН

Осіннє небо, мов афіша, яскраве:
«Сьогодні
КОНЦЕРТ
духового оркестру вітрів,
ТАНЦІ ЛИСТЯ
на посріблених інесм травах...»

Підвелися будинки в партерах дворів,
волаючи ринвами:
«Браааво-о-о».
На холодну пожежу неонореклам
озвалися дахи ксилофоном,
а вікна
прозорими душами скла
прощалися з сонцем червоно.
В прогалини вулиць всякає юрба,
захрумкали дверей щелепи,
і голову – сонце
сховавши у пах,
заснув дня білий лебідь.
Годинники,
звичайні та великі міські,
послідовно один за другим
пізню годину і днини скін
виконали фугою.
Тоді ніч місячечолою Одеттою
вплила у місто,
пройняте сумом,
і хтось щедрий обдарував будівлі
квитками
рожевими,
жовтими
і фіолетовими
на нічний концерт Іми Сумак.

На тротуарній клавіатурі процокано
мелодію прощання
модельними туфлями.
Розійшлися ліхтарні,
у далеч закохані,
із повними електричного пива
кухлями.

І ніби туги лейтмотив
із ненаписаної опери Ріхарда Вагнера –
так прогугнявили гобої
телеграфних дротів,
що на кони скверів
вийдуть дерева
до листочка роздягнені...

* * *

Природа, зашарівшись, натякає,
що їй буває часом не до нас,
і жовклого листочка посилає
сумною звісткою про парастас.

Осінні пахощі із винниць скверів,
де сам від себе п'яний падолист,
виймають з пам'яті розмитий ксерокс
передзимів'я кришталевих рис.

Трембітно в небі гуси просурмили,
над луками – гайвороння хорал,
І в кетяги калинові скипілась
жертвна кров невігоєних ран.

На скрижанілих почуття долонях
розпушилась сніжиною сльоза,
бо закільцьований в земному лоні
про сокровенне смертю лиш сказав.

РЕЦЕНЗІЇ

Внесок не лише в українську літературу

Іван Яцканин своєю дотеперішньою творчістю здобув реноме зрілого автора короткої прози. Він – спостережливий знавець сільського середовища з його специфічними традиціями, буденними проблемами, але й своєрідним романтизмом і нефальшованою мудрістю людей, яких цивілізаційні недуги *ще* цілком не поглинули, хоча до значної міри позначилися на сфері міжлюдських взаємин. Повість «Ангел над містом» – перший ширше задуманий твір, в якому автор зосереджує увагу на зображення вже не сільського, але міського середовища, хоча в ремінісценціях окремих персонажів воно завдяки авторові виступає живо, цікаво й інколи аж поетично через роздуми й спогади дійових осіб. Авторська характеристика є і специфічною формою зображення героїв, кожен із яких у своїх діях виступає як узагальнений тип, а з другого боку, – індивідуально неповторний і оригінальний завдяки рисам характеру, жестам, міміці й реакції на зовнішні імпульси. З погляду композиційного повість стилізовано в епічно-ліричному ключі. Цьому мистецькому задуму відповідають і засоби зображення, які поєднують в собі прозаїчну розповідцьку тенденцію і поетичну метафоричність, яка місцями переходить в

ліризовану прозу. Це дозволяє авторові, але й читачеві, заглибитися до внутрішнього світу персонажів і сприймати їх з власної точки зору, включно принципу порівняння й протиставлення. Мистецьке вражен-

Іван Яцканин

Ангел над містом

Vydavateľstvo EXCO s.r.o.

ня внаслідок цього стає ще сильнішим, бо читач є не тільки сприймачем тексту, але виступає як співтворець дії.

Внеском повісті «Ангел над містом» І. Яцканина в українську літературу можна вважати, окрім плюсів у царині творення вартостей, і мистецьке відображення переходу від доби «абнормалізації» через вододіл «ніжного перевороту» до нових політично-демократизаційних умов через доленосні перипетії представників трьох генерацій. Подібний широкий тригенераційний часовий простір закономірно призвів до багатошаровості тем і розмаїтості характерів, які формувалися в сімейному та суспільному середовищі.

Мистецька зрілість автора виявилася і в тому, що йому на порівняно

малому просторі повісті вдалося у формі мозаїки окреслити повноцінну плеяду різноманітних і різнохарактерних дійових осіб, які в різних добових обставинах по-своєму живуть свій вік, але у фіналі створюють цілісну фабулу мистецьки вимodelьованої людської долі, яка звучить застереженням і для майбутніх поколінь.

Повість «Ангел над містом» написано витонченою літературною мовою, яка ще більше підкреслює її мистецько-естетичну цінність. Це твір, який завдяки своїм духовним обширам заслуговує на увагу вимогливого шанувальника красного письменства. Особливо у нашому перецивілізованому світі.

Сергій Макара

Україна багата талантами

Поетична книга Євгена Сварожича (Смірнова) «Золотий павук вод» (СУН-НОТ, Київ 2001, 447 с.) представляє для мене незвичайне мистецьке явище не лише в українській культурі, але й ширше. Згадана книга – це результат понад 30 річної роботи над художніми творами (1968-2001) поета, професійного театрального режисера, музикознавця, юриста, дисидента, політичного в'язня, депутата Верховної Ради України, знавця фламандського і голландського живопису, любителя стрільби, важкої атлетики, парашутного спорту, сучасного політичного діяча тощо. Поет володіє крім рідної мови ще й російською, англійською, німецькою, французькою, грузинською, італійською, словацькою, японською та ін-

шими мовами. Всі ці знання допомогли поету вивчати або хоча б познайомитися з літературними творами згаданих національних літератур в оригіналі, бути в курсі розвитку художньої літератури світу останнього тисячоліття. Як кожен справжній поет, тим більше талановитий поет, не хотів повторювати те, що вже було сказано, що вже було зроблене, зображене і тому вирушив на шлях шукання нових художніх форм, рим, взагалі до нових художніх образів. Книга багато в чому провокативна, зокрема провокує читача на роздуми, шукання правди, добра і краси.

Книга складається із 13 частин-розділів і містить вірші оригінальні й переклади, опуси і ліричні, політичні і любовні, філософські і пейзажні,

ліричні мініатюри і сонети. Не всі твори склали книжку, бо як сам автор свідчить, написав понад 800 поезій, оповідань, романів, наукових досліджень. Дивує нас, де знаходив і як організував свій час, крім в'язниці, щоб зміг закінчити три навчальні заклади, боротися на барикадах Тбілісі, виконувати обов'язки депутата Верховної Ради України, активно працювати як режисер, диригент та й ще писати художні твори, твори незвичайного типу та й ще на такому високому художньому рівні.

Книга має незвичну авторську передмову, в якій автор у 36 параграфах висвітлив історію створення книги, її структуру, мову, стиль, зміст, сенс і завдання книги. Він пише, чому поезії були крім іншого інспіровані музикою Антона Брукнера, чому їх приховував так довго, поки вийшли окремою книжкою, чому відтворив структуру Сварги і Кола Сварги, чому структура книги нагадує структуру собору Нотр-Дам у Шартрі та чому використав всі основні системи віршування, всі основні поетичні розміри, поетичні жанри і форми, що їх знала світова поезія. Та не лише ті, які знала світова поезія, але й автор створив «цілковито нові системи, розміри, жанри, форми і засоби віршування» (с. 14). Поет свідомо заявляє, що його «книга завершує п'ятитисячорічний етап арійського віршування і розпочинає нову його добу» (14). Це, на мою думку, сміливе, амбіціозне твердження і водночас завдання.

У своїх поетичних творах Є. Смірнов зображує проблеми, рухи, події і людей найдавніших часів, ще до народження Христа, проблеми та людей античного періоду, середньовіччя, просвітництва, які викликали у

нього почуття і потребу висловитися, зобразити, дати їм свою оцінку. Зрозуміло, що основну увагу звернув на проблеми 20 століття та сьогоденішнього дня. Поет дивує читача своїми знаннями, дивує багатством мови, художніх образів, незвичних для нормального читача художніми образами, тропами, розмірами, жанрами і формами віршування.

На підставі поезій, що склали книжку, можна гадати, що він поет складний, що зуміє на малому просторі у кондесованій формі відтворити чи зобразити важливі, широкі події і факти. Зрозуміло, що такі твори вимагають і підготовленого й терпеливого читача, щоб все зрозумів, усвідомив та дочитав книгу до кінця. До речі, поет це усвідомлював, коли заявив, «за теперішніх часів книгу зрозуміють і приймуть лічені читачі». Кажуть, що добре, коли є така філософська складна поезія, бо є надія, що терпеливий читач тоді довше співпрацює, читає, роздумує разом з поетом. Треба сказати, що є над чим думати, бо поезії Є. Сварожича (Смірнова) приносять майже всі основні напрямки світової поезії, які модерна поезія може принести. Знайдемо тут пророцьку інтонацію і тихий пафос чогось важливого для поета, відчуваємо античну атмосферу і атмосферу сьогоденішнього дня. Магія слова присутня у кожному вірші. Багато на що автор лише натякає, не розв'язує до кінця, багато він розповідає про людські слабості, про людську крихкість, ніжність, тендітність, про людські трагедії, драми, місцями трагічно веселі пригоди тощо. Поет не уникає проблем особистого, особистісного, міжлюдського характеру, шукає стосунки і відношення між ни-

ми та упевнення в них. Поет роздумує про смисл життя і місце людини у сучасному світі, просить читача, щоб зупинився і задумався, як далі йти, що робити, як помножити красу і добро. Для поета важливо, щоб людина завжди залишалася людиною, щоб не намагалася повторювати зло, чужі ідоли, а бути самим собою, не забувати, що Україна дала світові і що ще може дати. Як на мене, саме того тихого пафосу, про який ми вже говорили, бракує багатьом сучасним українцям – рядовим і політикам, вченим і журналістам; вони байдужі до своєї історії, сучасних результатів, до своєї рідної мови, культури і науки. Вірші Є. Сварожича (Смірнова) нагадують читачам, яка була багата історія боротьби народу проти половців, татаро-монгольських варварів, москвитів і що ніякі Чингісхани, Бо-

голюбські, російські царі до Петра І і після нього, більшовицькі репресії і ніякі намагання польської шляхти полонізувати та покатоличити не змогли придушити, тим паче знищити дух українства.

Перекладаючи західноєвропейських авторів, поет мав на меті не лише продемонструвати свою майстерність перекладача та познайомити українського читача з шедеврами світової поезії, але й нагадати, що й українські автори співзвучні з світовими поетами і не відстають від них.

Повторюю, поетична книжка «Золотий павук вод» справді унікальна в контексті української і слов'янської літератур, вона і при всій складності читабельна. Автора можна лише привітати і подякувати, що дав нам таке цікаве і захоплююче читання.

Михайло Роман

О. Довганич заповнює «білі місця» історії Закарпаття

Професор Омелян Довганич, доктор історичних наук все своє активне життя присвятив вивченню історії Закарпаття, його минулого і передусім новітньої історії – історії ХХ ст. Спочатку вивчав і досліджував історію робітничого і комуністичного руху, потім предметом його інтересу стали проблеми історії Закарпаття на передодні та в роки другої світової війни. Результати своїх досліджень опублі-

кував у монографічних роботах, сотнях наукових розвідках і в науково-популярних статтях. До найновіших монографій належить праця «Закарпатські добровольці: Нариси з історії та бойового шляху» (1998).

Останнім часом опублікував ряд досліджень про репресії, яких зазнали патріоти Закарпаття під час тоталітарного режиму. До таких праць належать збірники документів, спогадів

і нарисів «Крізь пекло ГУЛАГів» (1996), «Дмитро Климпуш – головний комендант «Карпатської січі» (1997), «Того дня зійшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне» (1997), «Возз'єднання: Збірник документів і матеріалів (травень 1994 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з радянською Україною» (1999), «У жорнах сталінських репресій» (співавтор) та інші. Всього понад 600 монографічних, наукових і науково-популярних статей і рецензій з історії Закарпаття та літературного розвитку краю.

Мене особливо зацікавили праці «У сутінках забуття» (2000) та «В тенетах «СМЕРШУ»» (2002). У першій роботі О. Довганич розповідає про репресованих делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. Спершу було треба вивчити обстановку і хід з'їзду, вивчити протоколи і встановити список делегатів. Жаль, в ніяких архівах список не зберігся, і було треба шукати живих людей і на підставі їх розповідей встановити такий список. Було встановлено, що у з'їзді взяло участь 663 делегати (258 селян, 178 робітників, 172 представники інтелігенції, 55 торговців і ремісників), які представляли принаймні 7 національностей, що жили на Закарпатті. Прізвиська делегатів протягом всього пововного періоду ніде і ніколи не згадувалися, навмисно замовчувалися, хоч вони прийняли від імені населення Закарпаття історичне рішення, коли проголосували за возз'єднання Закарпаття з Україною. Автор доводить, що ідея возз'єднання Закарпаття з Україною виникла не раптово, не у жовтні 1944 року, а була закладена у мріях і конкретних діях закарпатців давно. Маніфест про возз'єднання підписало, як твердить О. Довганич, близько 300

тисяч чоловік, або майже все доросле населення Закарпаття. Наводимо цей факт й тому, бо після проголошення незалежності України (1991) і виникнення політичного русинізму в Закарпатті йшли чутки, які перекручували історичний факт волі закарпатців і твердили, що вони були насильно приєднані до України. Маніфест ясно та однозначно доводить волю народу бути разом з Україною. Саме на підставі волі народу Закарпаття 29 червня 1945 року між урядами Радянського Союзу і Чехословацької республіки був укладений договір про включення Закарпатської України до складу Радянської України. Прикро, що від Закарпатської України на переговорах і при підписанні договору не було ні одного представника і не була вирішена доля українців Мараморощини.

Імена делегатів, які проголосували за Маніфест, за возз'єднання з Україною, не лише замовчувалися, але цілий ряд їх було безпідставно репресовано. До сих пір О. Довганичу вдалося встановити, що 25 делегатів було безпідставно репресовано. Серед них були робітники, священники, політичні, громадські, господарські працівники, комуністи і безпартійні, за національністю українці, угорці і словаки (Бендак М. І., Бойчук Й. П., Бонкало Д. В., Борецький С. В., Вакаров П. В., Вакула Ю. М., Візичканин П. В., Горват М. Е., Дейнеш І. І., Дулішківич В. Є., Іванчо А. С., Касинець В. В., Кіштулинець М. Ф., Немеш І. М., Орос М. А., Сікура Ю. М., Ситовський А. О., Попадич М. Д., Тегза Ф. І., Трикур І. Д., Туран С. В., Федак В. В., Цмур І. М., Чекан Х. І. і Чловечко Ю. В.). Не лише вони зазнали муки «життя» в ґулагах, таборах, в'язницях, але й їх сім'ї відчували моральне і матеріальне засудження та переслідування. Всі во-

ни були поступово після викриття культу особи Сталіна реабілітовані. Про долю всіх докладно розповів О. Довганич у своїй роботі «У сутінках забуття».

Друга книга О. Довганича «В тeneгах «СМЕРШУ» (2002) знов розповідає про репресованих діячів Карпатської України, яку очолили у березні 1939 року. Але після того, як її угорські війська окупували, вони були змушені емігрувати. Після визволення Закарпаття та Чехословаччини радянською армією її військова розвідка «СМЕРШ» багатьох заарештувала та засудила за т. зв. український буржуазний націоналізм, часто без суду відправила у табори ГУЛАГУ. Зрозуміло, лише тих, що опинилися на Закарпатті, або в країнах т. зв. соціалістичного табору. Вижили лише ті, кому вдалося втекти на Захід.

Про долю міністрів Карпатської України вже окремі автори писали в різних часописах, але книжка О. Довганича вперше ширше розповідає про трагічну долю та суди над ними. За радянських часів не можна було згадувати навіть їх прізвища, а коли вже було необхідно, то називали їх ворогами Радянського Союзу. Все робилося, щоб забути про існування держави Карпатська Україна, про її організаторів, політичних діячів, січових стрільців та інших. Цікаве читання представляють нариси про Августина Волошина, колишнього президента Карпатської України, далі інтересні нариси про міністрів Карпатської України Юлія Брашайка, Степана Ключурака, Дмитра Климпуша, Миколу Долиная, Юрія Перевузнюка, Федора Ревая і Едмунда Бачинського.

Всіх реабілітувала та оцінила їх вклад у возз'єднання Закарпаття з Україною аж сучасна незалежна Україна.

У книжках, які ми згадали, О. Довганич наводить багату літературу, що з'явилася в останні роки про делегатів з'їзду та міністрів Карпатської України. Гадаємо, що О. Довганич зробив велику справу, коли викрив тоталітарний режим, який залишив за собою в Закарпатті чорну пляму і намагався перед народом замовчати правду.

На ще одну ділянку діяльності О. Довганича хотілося б звернути увагу, а саме на його літературознавчі статті і дослідження, де теж намагався заповнити білі плями. Адже йому належить перше повне видання творів Дмитра Вакарова українською і російською мовами, йому належить понад 100 статей, нарисів і рецензій про творчість закарпатських письменників, як зазначає кандидат наук І. Хланта. Хоч у попередніх роках у його рецензіях і статтях домінував ідейно-тематичний аналіз, все ж уже тоді в них пробивалося «тонке відчуття художнього тексту, вміння проникати в задум письменника через внутрішній світ персонажів, майстерність осягнення характерів...». Він відчув стиль не одного художника, силу слова того або іншого митця. І в останні роки О. Довганич не припиняє слідкувати за подіями та писати не лише на історичні, але й літературознавчі теми. Нас радує, що в центрі його уваги були й творчість О. Духновича, Ю. Боролича, І. Волощука, Ф. Іванчова та інших наших прашівських авторів. Не зламали його характер ані партійні догани, критики у зв'язку з надрукуванням книг «Подражаніе театру» Ф. Кривіна та «Розп'яття» П. Скунця. Чекаємо нових книг від того талановитого і невтомного історика і літературознавця.

М. Р.

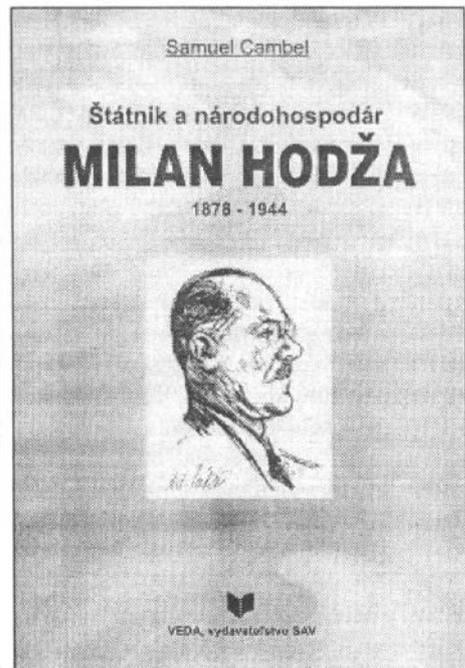
Повернення одного з державотворців Словаччини

Наприкінці минулого року вийшла з друку наукова публікація про талановитого словацького політика, державного діяча і економіста Мілана Годжу (*Samuel Cambel: Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878-1944. Vydav. SAV, Bratislava 2001, s. 234*). Віграму автора читачі знайдуть на останній сторінці обгортки з персональним фото. Автором публікації є професор, доктор Самуел Цамбел, доктор наук, член-кореспондент САН і ЧСАН.

Мілан Годжа народився 1 лютого 1878 р. в сім'ї євангельського священика і літератора в турчанському селі Сучани. В 1888 р. помер його батько Ондрей. Під час навчання Мілан Годжа шукав опору проти меймента на все життя – грізної і безжалісної мадяризації. Два класи гімназії М. Годжа закінчив у Банській Бистриці, далі у Шопроні, а заключні в німецькому лицей в румунському Сибіу (Сибіну, 1894-1896). Після матури Годжа почав студіювати право в Будапешті, юридичні студії закінчив на факультеті в Клузі, однак адвокатом, що собі щиро бажала його мати, ніколи не став. Мілан Годжа, крім болгарської та словінської мов, володів іншими слов'янськими мовами, а також угорською, німецькою, французькою й англійською мовами. Двадцятирічним став справді добрим журналістом, оволодів азбукою і стенографією. Після короткої газетярської практики заснував у 1903 р. новий часопис для людей праці – «Словенски тижденнік».

М. Годжа вже тоді сформулював важливе особисте переконання, що «приватновласницькі традиції на словацьких селах уможливають досягти прогрес лише через дрібне народницьке виховання, газетярську, господарсько-організаційну працю, передусім необхідною активністю на кооперативному ґрунті. На цьому ж ґрунті мала знайти джерело сили і соціальну основу своєї політики також Словацька національна партія» (с. 19), яка виникла ще в часи Австро-Угорщини й об'єднувала словацьких євангеліків.

27-річний Годжа став депутатом войводинських словаків і угорських німців у загальноугорському парламенті Угорщини (1905-1910 рр.), а з 1906 р. виконував функцію заступ-

ника голови СНП. В парламенті його обрали секретарем першого румунсько-словацько-сербського клубу депутатів, був автором «Адреси» цісарю, водночас непоказово апелював і просив «вірно витривати в праці для народу, за словацьку мову і народ». Актуальність його аргументованості засвідчили результати парламентських виборів у 1906 р. (с. 22-23), коли парламентський клуб зріс на 14 нових депутатів (разом 25 членів), а Мілан Годжа 30 жовтня 1907 р. докладно поінформував членів парламенту про трагічні події в Черновій...

Не дивно, що М. Годжу у 1907 р. було засуджено на двомісячне ув'язнення, пізніше на 18 місяців, грошову кару, дворічну втрату громадянських прав, після сараєвського замаху його було призвано в армію...

На протязі півроку 1911 р. занадто обережний Годжа публічно заявив, що чесько-словацьку взаємність не слід розуміти лише як матеріальну та моральну підтримку проти мадяризації, але і як можливість політичної програми (с. 37).

Мілан Годжа, будучи солдатом у Тренчині, мав щастя, що його не розстріляли як ворога монархії, невинного панслава, бунтівника й індівідуум, який образив цісаря. Пізніше він один рік служив у мадярському Веспремі та у Відні. Слід додати, що М. Годжа у тамтешньому університеті закінчив славістику, одержав звання доктора філософії. Проблематика його дисертаційної роботи допомогла йому розібратись у чехословацькому питанні і знайти своє місце серед представників, які привели словацький народ до історичної дати 28 та 30 жовтня 1918 року. Президент ЧСР Т. Г. Масарик

14 вересня 1921 р. призначив Мілана Годжу професором новітньої слов'янської історії в Університеті ім. Я. А. Коменського (с. 42-43).

В політиці М. Годжа грав завжди високу і часто ризиковану гру (А. Штефанек). Як перший чехословацький посол – дипломатичний представник у Будапешті (1918-1919 рр.), якого і початком 90-х років минулого століття гостро критикував, наприклад, П. Чарногурський, що на Словаччині у 1918 році не знайшовся ніхто, крім д-ра Годжі, «хто би хотів думати про його концепцію (надати словакам широкі національні права, щоб їх утримати в рамках Угорщини)» (*Čarnogurský P.: 6. október 1938. Bratislava 1993, s. 138*). Годжа короткий час був на посаді секретаря у міністерстві внутрішніх справ. В уряді Вл. Тусара він був міністром уніфікації. Його велика заслуга полягає в тому, що створив Землеробську раду для Словаччини. Пізніше працює у міністерстві сільськогосподарства. У половині 1920 р. почав критикувати повільні темпи земельної реформи: *«Každá zmeškaná reforma sa pomstí krute. Najnebezpečnejším agitátorom za bolševictvo je ten obmedzenec veľkostahár a kapitalista, ktorý nenahl'adá, že beh sveta je ustavičný pohyb a pokrok, že ťažko pracujúce vrstvy národa majú nárok na slušné ľudské živobytie»* (r. 1920, s. 82)... боявся, щоб наша післявоєнна справа не попала в руки Сталіна (П. Чарногурський). У 1925-26 рр. знову працює міністром сільськогосподарства. Д-р М. Годжа з 12 жовтня 1926 р. був міністром освіти та народної просвіти, але Масарик у зв'язку з так званою кобурґівською аферою змусив його відступити

(1929-1930 рр., с. 153). Годжа став і вдруге міністром сільського господарства (1932-1935 рр., разом майже сім років).

У 1918-1938 рр. д-р Мілан Годжа належав до когорти чільних словацьких політичних представників. Для нас цікаво зазначити його участь на серпневому з'їзді в українському Мукачеві у 1923 році (с. 146), бо у грудні наступного року відбулося об'єднання Карпаторуської Республіканської Землеробської партії з чеською Republikánskou stranou zemědělského a malorolnického lidu, що призвело КРЗП до статусу філіалу чеських аграріїв з новою назвою Республіканська партія Землеробського народу в Підкарпатській Русі (див. *Колектив: Нариси історії Закарпаття. Том II (1918-1945). Ужгород 1995, с. 189-190*). Далі, що у 1935-36 рр. хлібороб в Межилабірцях отримав за центнер пшениці на 13%, а в Пряшеві на 10% менше, ніж хлібороб з околиці Праги (с. 132), дані про Східнославацький регіон (с. 28, 50, 114, 122, 128, 134, 141, 214 та інші).

Д-р Годжа довго виконував депутатський мандат (1920-1938), у 1935-1938 рр. був прем'єр-міністром ЧСР і міністром закордонних справ до лютого 1936 року.

Силу імперативу не втратили ні зусилля д-ра Мілана Годжі про офіційне встановлення кооперативних органів, але також феномен модерного сільського господарства у зв'язку із специфікою Словацької Республіки (технічне обладнання кооперативів, густа мережа сіл, зайнятість принаймні 20 відсотків селян і так далі...) В такому випадку кооперативи й артіль насправді можуть змінити аграрну демократію і матимуть

силу в ефективному регіоналізмі (не тільки в ізольованій агротуристиці).

Не зовсім діалектично розуміємо намагання щодо подунайської федерації, або федеративну Європу (наприклад, проблеми навколо вишеградської трійки-четвірки, Європа «лише» по нашу Новоселицю, питання сусідів-гарантів, «сучасних кордонів» тощо). Знаємо, що в Європі не так просто викроювати національні держави, не дозволити етнічний хаос в натівській чи американській упаковці, дотепер лімітує НАТО, крайни-етнічне зарубіжжя втрачає попередні позиції та функціонування, а американський глобалізм, на жаль, абсолютизує військову силу, ігнорує ООН, ОБСЄ...

Хочеться наголосити, що д-р Мілан Годжа на чолі уряду був передчасно замінений урядницьким кабінетом, який очолював генерал армії Я. Сировий. На амбівалентних нарадах у Жиліні 6 жовтня 1938 р. не був присутній. З грудня наступного року він лікувався у Швейцарії, у жовтні 1939 р. переселився у Париж, де заснував СНР, як опозиційний екзильний орган Чехословацького національного комітету (очолюваного д-р Е. Бенешом), а згодом у Лондон. У 1941 р. Годжа переїхав у США, де працював у крайнському русі американських словаків, хоча із січня 1940 р. він не мав контактів з тодішньою Словачиною. У 1942 р. лікувався два тижні у гірській місцевості Лейк-Плесід, а 27 червня 1944 р. – у Клерватері (США).

У згаданому виданні мають місце і певні повторення (с. 44, 65, 68, 140, 174), неточності, як, наприклад, «не римо-католицькі вірники, але греко-католики» (с. 86)... демонстра-

ція в Чертіжному, Габурі і в Борові у березні 1935 р. (с. 130). Неадекватні назви «русин» і «русинський» (с. 53, 56, 68, 146, 171) замість тих, котрі мали передувати: «– rusínska (ukrajinská) väčšina, с. 68, «...podkarpatsko-ukrajinský štát», с. 182. Правильним вважаємо наголошення «... európskeho (slovanského) zorného uhla», «nel'za, с. 80, 75, zemledelec... fenomen»... о припоjení Podkarpatskej Rusi k ČSR», с. 153, не випереджує неправильно вжиті назви на с. 90, 122, 132, 163, 165, 171. Дрібніші огріхи технічного характеру ми помітили на с. 20, 22, 35, 85, 124, 142, 54/160, 180, 193.

Припускаю, що проф. д-р Мілан Годжа еволюціонував між д-р В. Шробаром (100% чехословаком) та А. Глінкою, котрого автономію Словаччини в рамках ЧСР режимісти замінили після його смерті за «меншу, але «самостійну» словацьку державу». М. Годжа не визнавав соціальну диференціацію села («Dedina – jedna rodina»), але переконливо ангажувався в процесі так званої справедливої земельної реформи (проектованої як насправді революційної в тогочасних капіталістичних державах).

Вірно, що М. Годжа не мав утопічну «ctížiadosť за svojho života vyriešiť slovenský problém» (с. 207, nie však autonómiou, ale podľa zásady rovný s rovným), правом гордився за консолідовану ЧСР до 1925 р., однак в часи, коли його було усунено від влади, ЧСР прецедентно розвалили внутрішні сили» у згоді з тогочасним проектом Нової Європи», архітектори якого, як відомо, були змушені підписати безумовну капітуляцію, або «покірно здатися»... хоча боротьба не втихала і продовжує... а шкода і небезпека впливає не лише для

України і Російської Федерації, але і для суверенної Словацької Республіки з простої причини, що «моментально сильна однополярність ігнорує передусім першу частину Заключного акту, урочисто підписаного представниками 35 держав, включно Ватикану, в Гельсінках 1 серпня 1975 року, з котрого цитую нецїлі три рядки «uznávajúc nedelitel'nosť bezpečnosti v Európe, ako aj svoj spoločný záujem o spoluprácu v celej Európe a medzi sebou, a vyjadrujúc svoj úmysel vyvíjať tomu zodpovedajúce úsilie» (Dokumenty Konferencie... s. 10).

З цього аспекту вважаю роботу проф. Самуела Цамбела не лише за наближення читачам важко набутого досвіду, але водночас і вдалою конфронтацією довгої боротьби амбіціозної людини з тимчасовими обставинами, які з вини «короткої пам'яті» сучасників, уможливили «сильним» розірвати ціле, і тим самим послабити всі три його частини, і повторити цей самий сценарій через 54 років, правда, трохи з відмінним словником, не вловлюючи діалектику сенсу змін, котрі не ведуть до автоматично кращого. Або, кажучи влучними словами Мілана Годжі: «A kapitál pôsobí vždy proti malo-roľníctvu...» (с. 142) і тому «našou úlohou nie je vidieť, čo je v mlhovej diaľke, ale to, čo máme pred sebou...» (с. 137) в Словацькій Республіці, у її сусідів та в «земному раю» держав-учасниць Європейського Союзу (К. А. Смирнов, О. В. Катаева: Исторический вызов славянскому сообществу. М. 2000, с. 13, 31).

Андрій Ковач

ПРЯШІВЩИНА – СЕРПЕНЬ 1968

Рецензія після тридцятьох років

Недавно в мої руки потрапила цікава книжка невідомого мені письменника української діаспори **Романа Володимира (Р. Кухаря) «Простір і воля»**, видана у 1972 році в Лондоні. Не прийнято писати рецензію на книжку, видану тридцять років тому, та цієї я оминати не можу.

«Простір і воля» це – дев'ять художньо опрацьованих репортажних нарисів – про мандрівки автора в прямому і переносному значенні цього слова. Автор – уродженець Львова, який після війни опинився на Заході, описує свої подорожі по реальних місцях, головним чином, по західному світі, але у думках він мандрує і по рідних місцях любої йому України, в'їзд до якої в той час був для нього закритим. Його книжка починається прекрасним нарисом про Львів і кінчається зворушливими ремінісценціями на трагічну смерть одної з центральних постатей руху шістдесятників – київської малярки Алли Горської у 1971 році.

В нарисі «Над Попрадом минуло літо» Р. Володимир описав свою подорож на Пряшівщину в червні 1968 року. У Відні – (де він колись жив) він хотів зустрітися з друзями, але не пошастило: одні повмирали, інші виїхали «на вакації». Хвалить чемну поведінку словацьких митників, які не зачепили не лише його, але й югославських перекупок. В Братиславі всі готелі були зайняті, і він ушент переповненим нічним робітничим поїздом добрався до Пряшева. Вже в дорозі він знайомиться з жінкою–українкою, що з малими дітьми їде в гості до чоловіка-заробітчанина, з греко-католицьким священником, який після майже двадцятирічних репресій (працював робітником) повертається на свою парафію в надії і надалі працювати на народній ниві та іншими принагідними співпідорожжними. Атмосфера в переповненому поїзді, нам так добре знайома, американцеві здається екзотичною: «Трохи прорідилося з люду; тепер, хоч і дихати важко, сидіти можна. Присіпісь нові подорожні, тут же пішла по людях пляшка горілки, подають дослівно з уст до уст. Попивають, закусують шматком ковбаси, а що вже співають – одне наперед одного. Скоро появилась і друга пляшка, ще веселіше стало, а там і до словної перепалки дійшло, мабуть за чуби взялися б, якщо б не встрянула влада» (с. 24).

В пряшівському готелі «Дукля» він був приємно вражений комфортом, чистотою і порядком. На філософському факультеті не знайшов нікого – всі поїхали у відпустки та на славістичний з'їзд у Прагу. Зате в редакції йому пошастило. Говірливі журналісти, захоплені процесом «празької весни», ввели його в курси справ, зокрема в ресторані, куди автор їх запросив на обід. Крім журналістів він зустрівся у Пряшеві протягом тижня з письменниками, вчителями, громадськими діячами тощо. Виїжджав і в інші міста Пряшівщини: у Сабинів, Левочу, Стару Любовню. Нові друзі повезли його навіть у Високі Татри, де він був захоплений красою природи. Покоштував галушок з бринзою, вареників, пива. Всюди він був свідком творчого піднесення. Велике враження зробив на нього Музей української культури у Свиднику. Очима раціонального американця він міркує: «Там же дешевим коштом можна б піднести на один-два поверхи надто стиснутий в сучасному музей культури. А які в ньому скарби мистецтва і скільки цінних етнографічних знадібок та інших пам'ятників старовини чекає на приміщення!» (с. 38). Вже не чекає, пане Романе! З того часу не лише надбудовано над будинком музею ще один поверх, але побудовано і нову адміністративну будову, велике фондосховище, бібліотеку, галерею, скансен то-

що. У Пряшеві автор принагідно познайомився з дівчиною-красунею із Запоріжжя, що назвала себе Геленою. Її мрією було виїхати на Захід. Автор, зачарований її красою обіцяв допомогти їй у здійсненні заповітної мрії. Домовились на зустрічі «завтра». Перешкодили радянські танки. «Гелено! Ми ще колись зустрінемось», – зітхає автор в кінці свого нарису, який у моїй пам'яті освіжив події понад тридцятирічної давності.

Гелена – єдине ім'я в нарисі Р. Володимира «Над Попрадом минало літо». Сучасного читача може здивувати факт, що в цілому творі немає єдиного прізвища. Автор напевно зробив це свідомо, щоб не пошкодити людям, з якими він зустрічався. Та ж у час «нормалізації» зв'язки «з американським шпигуном», що прибув до Чехословаччини напередодні «інтернаціональної допомоги», могли б мати для цих невинних людей фатальні наслідки. Мабуть, з цієї причини він не робить жодних узагальнень своєї подорожі, оминає навіть опису інвазії радянських військ у Пряшеві, свідком якої він мусив бути.

Нарис Р. Володимира не є подорожнім репортажем. Це – подібно як і інші нариси рецензованої книжки – емоційно насичений художній твір, в якому на перший план виступають не факти, а почуття і переживання автора.

М-ка

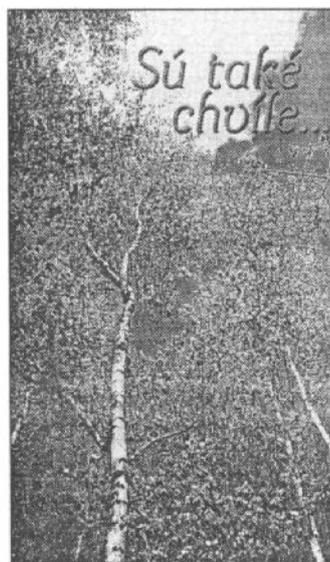
Зачарований світлиною

До 50-ліття з дня народження Ладислава Цупера

Полудень віку відзначив один з найвишарпаних фотографів Пряшівщини **Ладислав Цупер** персональною виставкою своїх фотографій та презентацією ним ілюстрованої антології української поезії у Словаччині в перекладі словацькою мовою «Є такі хвилини...»*. Обидві акції відбулися 26 червня ц. р. у Пряшівському обласному музеї за участі визначних представників міста та цілого ряду інших визначних людей.

Відкриваючи виставку, Б. Лазорик підкреслив, що не пам'ятає, аби персональна художня виставка зібрала стільки людей. Про життя і творчість ювіляра розповів заступник голови Спілки українських письменників Словаччини Іван Яцканін.

Ладислав Цупер народився 23 червня 1952 року в селі Нижній Мирошів Свид-

* Ladislav Cuper: Fotografie. Výber z tvorby. (katalóg). Krajské múzeum Prešov, jún-júl 2002. *Sú také chvíle...* Antológia ukrajinskej poézie na Slovensku. Z ukrajinských orginálov preložil Juraj Andračík. Zostavil, predslov a poznámky o autoroch napísal Ivan Jackanin. Ilustrácie Ladislav Cuper. Vydavateľstvo CUPER, Prešov 2002.

ницького округу. Фотографуванням захоплюється від раннього дитинства. В 1971 року він закінчив відділ художньої фотографії Художньо-промислового технікуму в Братиславі, а в 1976 – педагогічний факультет Пряшівського університету (спеціальність образотворче виховання – україністика). Працював художнім редактором пряшівських українських часописів «Нове життя», «Дружно вперед», «Дукля» та української редакції Словацького педагогічного видавництва у Пряшеві. В даному видавництві появились і його художньо-поетичні книжки *«Весна рідного краю»* та *«Гори сині, гори»*. Кілька книжок він ілюстрував власними ілюстраціями.

В 1991 р. Л. Цупер заснував у Пряшеві приватне видавництво «ЦУ-ПЕР», спрямоване на видавання книжок (головним чином, українських та українознавчих), поштових листівок, календарів та каталогів (переважно з власними ілюстраціями).

Художні фотографії Л. Цупер часто виставляє на персональних і групових виставках. Найвизначніші його персональні виставки відбулися у Києві, Пряшеві, Гуменному, але й у Польщі, Франції тощо.

У своїй фототворчості він дає перевагу пейзажній тематиці, причому не женеться за дешевими технічними експериментами, а фотографує реальну природу. Неперевершеним майстром він є при художньому відбитті широкої шкали осінніх кольорів. Несподівані ефекти викликають в нього деталі. Часто він комбінує пейзажні знімки з жіночими портретами, деталями рук, працюючими людьми, тваринами тощо. На останній його персональній виставці переважали широкопланові фотографії із Закарпатської України, зокрема з її східної частини – Бойківщини та

Гуцульщини. Л. Цупер через об'єktiv свого апарата відкриває перед глядачем чудові красиви. Так і хочеться відвідати ці місця і побачити цю чарівну красу в натурі. Частим об'єктом його світлин є сільська та міська архітектура, «оживлена» сучасним духом. Фотограф не шукає вицяцьканих будинків у скансені, чи дівчат з колективів народної художньої самодіяльності у вишиваних сорочках, а знаходить поезію в стайні під шифером, купі дров на сільському дворі чи дівчатах у модних строях на міській вулиці.

Десяток цілосторінкових фотографій (в «чорно-білій версії») він залучив у згадану антологію лірики «Є такі хвилини», яка охоплює найновіші вірші десятиох авторів: Іллі Галайди, Сергія Макари, Василя Кочемби, Йосифа Збіглія, Йосифа Шелепця, Степана Гостиняка, Мирослава Немета, Мілана Бобака, Ганни Коцур та Віталія Конопельця. Кожен з них представлений вісьмома зразками. Переклад поезії майже завжди знижує вартість оригіналу. В даному разі Юраю Андрачіку вдалося майстерно передати індивідуальний стиль кожного автора. Упорядник І. Яцканин кожного поета представив словацькому читачеві окремою біо-бібліографічною довідкою. Антологія є вагомим внеском як в українську, так і у словацьку літературу.

Микола Мушинка

Вперше в Україні системно викладається багатовікова історія української культури, її самобутність та зв'язки з іншими культурами, внесок у світову культурну спадщину.

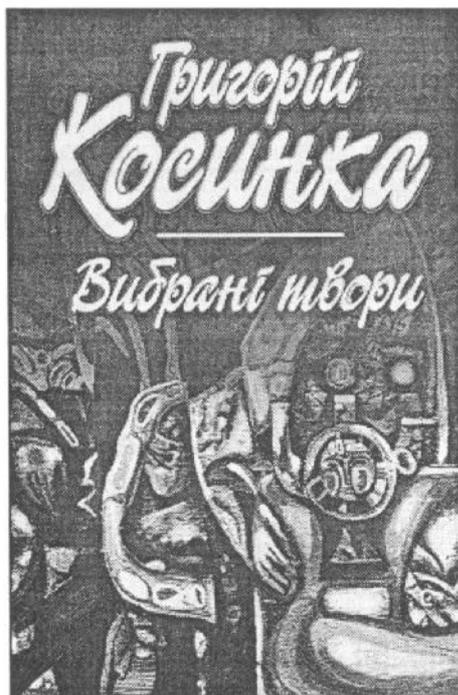
Ідея підготовки фундаментальної праці з історії української культури зародилася в Національній академії наук у кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. на хвилі національного піднесення і відродження гуманітарних наук в Україні.

Київське видавництво «Наукова думка» видало перший том «Історії української культури». Як зазначає у передньому слові Президент НАН України В. Є. Патон, «Історія української культури» у п'яти томах стане помітним явищем у справі державно-політичного та національно-культурного самоствердження укра-

їнського народу, його духовного єднання та поступу.

У першому томі реконструюється процес первинного залюднення українських теренів, висвітлюється побутування на українських землях різних етносів, досліджуються становлення, розквіт і занепад культури Київської Русі.

Київське товариство з обмеженою відповідальністю «ЛДЛ» видало «Вибрані твори» Григорія Косинки (1899-1934). Передмову до видання написав О. А. Хоменко.

«...Вони гарячі й трепетні, як те життя, по свіжих слідах якого вони писалися...» Ці слова Максима Рильського про новели й оповідання Гри-

горія Косинки якнайвиразніше характеризують їх значення в розвитку національного письменства доби «Розстріляного Відродження». «За земельку», «На золотих богів», Заквітчаний сон», «Політика», «Мати», «Фавст» – вершинні здобутки національної новелістики 20-х років. Знищений у роки сталінського терору, письменник тривалий час залишився практично невідомим для читачів.

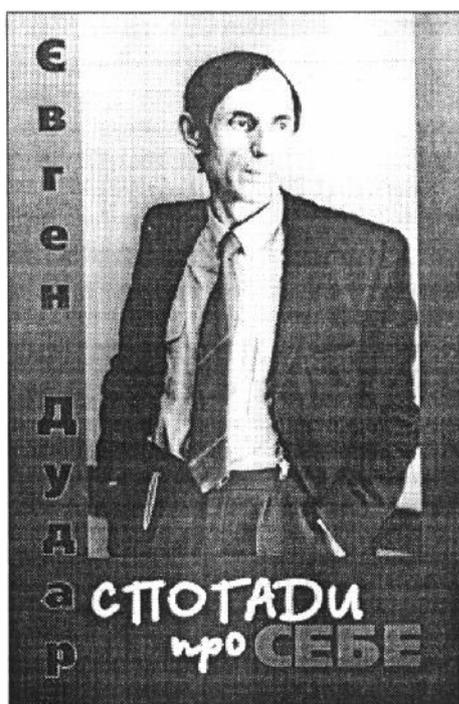
У львівському видавництві «Кальварія» вийшла збірка оповідань **В'ячеслава Медвідя** «**Льох**» та його роман «**Кров по соломі**». У передмові до роману Сергій Квіт пише: «Кров по соломі» с романом настільки ж полемічним, наскільки й світоглядно визначеним щодо вагомих і

– конче важливим є вихід у площину оясненого історичного мислення. Людина у лабіринті марень, сновидінь, аморфного тривання не має майбутнього. Замкненість на нерозгаданості будь-якої міфологеми є вбивчою. Література неминучо мусить повернутися до епічності, та не як до жанру, а способу мислення».

Штрихами з життя сатирика можна вважати «**Спогади про себе**» **Євгена Дударя** (ТОВ,Джура», Тернопіль, 2001).

найсуттєвіших проявів національної духовності. Де є неповнота знань, хи́мерність самоусвідомлення, вроджується здогад як рушій підсвідомості,

Євген Михайлович Дудар народився 24 січня 1933 р. в с. Озерна Зборівського району Тернопільської області. Окремі книжки Є. Дударя: «Прошу слова» (1967), «Вуглеводи і вініки» (1968), «Операція «Сліпе око» (1970), «Сусіди не дримають» (1973), «Коза напрокат» (1974), «Дисертація» (1976), «Сеанс гіпнозу» (1978), «Робінзон з Індустріальної»

(1981), «Профілактика совісті» (1981), «Шедевр за вуаллю» (1982), «Директор без портфеля» (1985), «Антифас» (1987), «Дон-Жуан у спідниці» (1988), «Рятуймо жінку» (1989), «Коза напрокат» (1990), «Хунта діє» (1993), «Штани з Гондурасу» (1993), «З публічних марафонів» (1993), «Плацдарм» (1996), «Українці мої, українці» (2001).

Євген Дудар – автор численних публікацій у періодиці. Окремі його твори перекладалися багатьма мовами світу.

Сучасний український письменник **Олесь Воля** (Олександр Володимирович Міщенко) написав захоплюючий роман «**Степівщина**» (Видавничо-книготоргова фірма «Кобза», Київ, 2002). Про що розповідає цей роман? Про те, як Богдан Ситник, щойно зі шкільної партії, вперше докторнувся розумом, серцем і душею

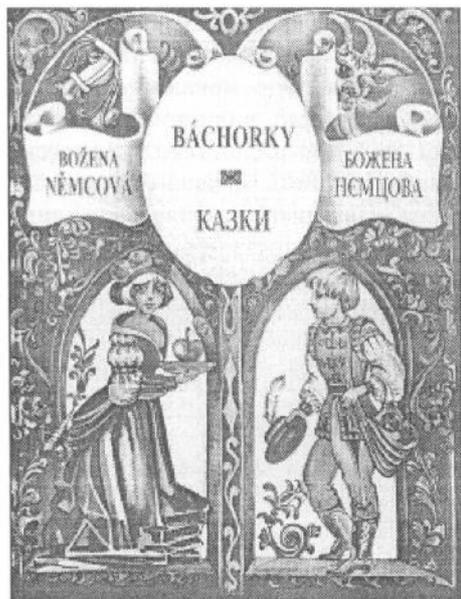
до жахливої правди про голодовку тридцять третього на його рідній степній землі.

Олесь Воля – духовний учень Олесь Гончара, його земляк. Автор знаменитих книг «Безкровна війна» та «Мор», які протягом кількох місяців були розкуплені і стали бібліографічним раритетом.

Олександр Ірванець (1961) – сучасний український поет, прозаїк, драматург. У київському видавництві «Смолоскип» вийшла його книжка «**П'ять п'єс**». Ця книжка вміщує в собі фактично весь драматургічний

доробок О. Ірванця. П'єси перекладалися німецькою, французькою, англійською, польською, хорватською мовами, йшли в театрах Штутгарта і Ляйпціга, Люксембурга й Алмати. В Україні п'єси О. Ірванця ма-

ють у своєму репертуарі театр-студія «Арабески» (Харків) та Київський театр драми і комедії на лівому березі Дніпра.

«Казки» чеської письменниці **Божени Нємцовой** цікаві як для дітей,

так і для дорослих. Записані з народних уст, вони яскраво передають народну вдачу – сміливість, доброту, гумор, висміюючи глупоту та лінощі. Фантастичні мотиви казок захоплюють нашу уяву, а щасливий кінець переконає, що добро у світі завжди перемагає зло.

Казки Божени Нємцовой вийшли у Головній спеціалізованій редакції літератури мовами національних меншин України (Київ) у перекладі Алли Багмут.

Читанка «**Українське дошкілля**» (видавництво «Смолоскип», Київ, 2001 р.) присвячена наймолодшим читачам, які роблять перші кроки в читанні й пізнанні довколишнього світу. Антологія має на меті познайомити вихователів дошкільних закладів з творами, на яких в основному виховувалися українські діти західної діаспори.

Всеукраїнський благодійний фонд «Книги України» та Книжкова пала-

та України (Київ, 2002 р.) видали інформаційно-довідковий каталог «Книги України». Це інформаційно-довідкове видання включає 5580 назв офіційних, наукових, навчальних, довідкових, літературно-художніх та інших видань українських видавництв, які є у наявності на книжковому ринку України. Вміщує бібліографічні описи книг, розташовані за системою Універсальної десяткової

класифікації (всередині тематичних розділів – за алфавітом авторів та назв); допоміжні покажчики (іменний, назв, серій, видавництва); довідкові дані про видавництва (адреси, телефони тощо). Каталог складено на основі інформації, наданої видавництвами й частково книготорговельними фірмами до 31 грудня 2001 року.

На паршій і четвертій сторінках обкладинки твори українського художника Прокопа Колісника – «Крик», полотно, олія, 1992 р., 150х108 см., «Людина і гора» (з циклу «Ессе homo»), комбінована техніка, 51х51 см. На другій сторінці обкладинки ілюстрація Миколи Стратілата до поезії Володимира Сосюри. На третій сторінці обкладинки твір Катерини Антонович (1884-1975) «Українська Богородиця», картон, олія, 1934 р., 18,8х21,3 см.

Ціна 10 Ск

Індекс 49092

